

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО**

Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха

Кафедра української літератури

КРУПКА ВІКТОР

ВСТУП ДО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

**Навчально-методичний посібник
для студентів за предметною спеціальністю 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література) з додаткової спеціальності 014.021
Середня освіта (Мова і література (англійська)), за спеціальністю 035.01
Філологія. Українська мова та література з додаткової спеціальності
014.02 Середня освіта (мови і літератури (польська))**

Вінниця 2022

УДК 82.0:821.111(076)

DOI: [https://doi.org/10.31652/82.0:821.111\(076\)-1-122](https://doi.org/10.31652/82.0:821.111(076)-1-122)

К 84

Крупка Віктор. Вступ до літературознавства : Навчально-методичний посібник. Вінниця, 2022. .122 с.

Рецензенти:

Білоус Петро Васильович, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філології (КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради).

Віннічук Алла Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського).

У навчально-методичному посібнику окреслено мету і завдання навчальної дисципліни, лекційний і практичний блоки, різні види самостійної роботи, перелік питань до іспиту, список літератури до курсу, хрестоматійний матеріал.

Друкується за рішенням навчально-методичної комісії факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 6 від 07 лютого 2022 року)

© Крупка В.П., 2022 рік

© ВДПУ, 2022 рік

ЗМІСТ

Мета і завдання навчальної дисципліни.....	4
Програма навчальної дисципліни.....	5
Лекційний блок.....	13
Практичні заняття.....	51
Самостійна робота.....	62
Схеми аналізу художніх творів.....	63
Тести для самоконтролю.....	69
Завдання для підсумкової самостійної роботи.....	84
Перелік питань до іспиту.....	93
Рекомендована література.....	96
Хрестоматійний матеріал.....	100

МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета навчальної дисципліни – сформувати системні теоретико-літературні компетентності та компетенції про поетику літературного твору, єдність форми і змісту, специфіки художнього мовлення, виробленні навичок наукового аналізу художніх творів.

Завдання навчальної дисципліни:

- ознайомити студентів із «змістовними компонентами» художнього твору;
- розглянути формальні складові літературного твору;
- окреслити специфіку родів і жанрів в історичному розвитку;
- сформувати навички аналізу персонажа, засобів розкриття його характеру;
- висвітлити особливості образності та версифікації художнього твору.

Компетентності

Загальні компетентності:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;

Фахові компетентності:

- розуміння ключових рис поетики художнього твору;
- здатність до критичного осмислення змістових та формальних складників літературного твору;
- здатність аналізувати художній твір в єдності форми і змісту;
- здатність визначати основні ознаки кожного роду літератури, найбільш поширені ліричні, епічні та драматичні жанри, їх ознаки; найбільш поширені та уживані художні засоби;
- здатність узагальнювати знання про цілісність літературного твору.

Програмні результати навчання:

- застосовувати теоретичні знання на практиці, володіти навичками літературознавчого аналізу;
- добирати ілюстративний матеріал до кожного терміну;
- орієнтуватися в основних питаннях сучасного літературознавства;
- користуватися термінологічним апаратом сучасного літературознавства;

- поцінувати художній текст як окреме естетичне ціле й з огляду на його місце в літературному процесі;
- визначити родову приналежність твору, його жанр, жанрову форму, прокоментувати засоби зображення світу й людини в ньому;
- вести спостереження над способами і прийомами типізації та індивідуалізації характерів, майстерністю композиції та сюжету, мовою художніх творів і особливостями віршування.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРА ЯК МИСТЕЦТВО СЛОВА. ХУДОЖНІЙ ТВІР

Тема 1. Вступ.

Інформаційний обсяг теми. Літературознавство – одна з основних дисциплін науки про художню літературу. Основні наукові дисципліни літературознавства: історія, теорія літератури та літературна критика, їх взаємозв'язок.

Допоміжні наукові дисципліни літературознавства: історіографія, компаративістика, герменевтика, текстологія, бібліографія, палеографія. Їх значення для науково-дослідної роботи в галузі теорії літератури.

Поняття про літературознавство як навчальний предмет вузу. Його зміст, обсяг і завдання. Зв'язок літературознавства з мовознавством, історією, психологією, мистецтвознавством та іншими суспільно-гуманітарними дисциплінами.

Короткі відомості про виникнення і розвиток теоретико-літературної думки.

Тема 2. Література і суспільне життя. Специфіка художньої літератури.

Інформаційний обсяг теми. Поняття про художню літературу. Різні трактування її об'єкта і предмета. Художня література – «людинознавство».

Відмінність художньої літератури від науки за предметом, способом, формою і метою духовно-практичного освоєння дійсності. Своєрідність пізнання дійсності, життя людей у художній літературі й науці. Історична доля надбань науки й літератури.

Художня література – один з видів мистецтва. Література та інші види мистецтва. Специфіка художньої літератури – образне зображення взаємодії людини з дійсністю за допомогою засобів мови.

Вчення про прекрасне в житті та мистецтві. Художня література – «підручник життя».

Суспільне призначення літератури, її пізнавальна й виховна роль. Художня література – могутній засіб ідейного, морального та естетичного виховання.

Тема 3-4. Художньо-образне мислення письменника. Світогляд і художня творчість.

Інформаційний обсяг теми. Мистецтво як продукт художньої творчості. Художня література як вияв суспільної свідомості, її взаємозв'язок з іншими формами ідеології. Особливості таланту письменника, його художньо-образного мислення. Виникнення задуму твору. Етапи творчого процесу. Особливості втілення художньо-образного бачення світу, ідейного задуму письменника в текст твору. Орієнтація автора на адресатів його праці.

Світогляд: світовідчуття і світосприйняття письменника. Їх єдність з художньою творчістю. Вирішальна роль світогляду у творчій праці.

Прояви світоглядних суперечностей у митців, їх відображення в конкретному творі.

Громадянська позиція письменника і художнє відкриття. Відтворення в літературі суспільних прагнень та ідеалів. Суспільно-перетворююча функція творів художньої літератури, функціональний аспект художньої творчості: дійсність – письменник – твір – адресат – дійсність. Вираження в літературі національних та загальнолюдських ідеалів.

Тема 5. Літературний твір, його складові елементи.

Інформаційний обсяг теми. Літературний твір – одиниця художньої літератури, естетична цілісність, у якій всі елементи, будучи між собою пов'язаними, становлять єдине ціле, створюють складну систему взаємовідносин. Етапи освоєння естетичної цілісності літературного твору (читацьке сприйняття, повторне читання – студіювання, аналіз, синтез). Місце і роль аналізу в системі наукового осмислення художньої творчості. Значення аналізу літературного твору для естетичного виховання читачів, розвитку літературно-критичної рефлексії.

Специфіка аналізу літературного твору. Умовність членування тексту, виділення в думці його окремих елементів у процесі аналізу. Взаємоопосередкованість аналізу і синтезу.

Зміст і форма – визначальна основа естетичної цілісності літературного твору. Об'єкт зображення і зміст літературного твору. Зміст – внутрішня сутність літературного твору, форма – вираження цієї сутності. Тема та ідея – складові компоненти змісту. Елементи форми: система образів, композиція і сюжет, мовні зображально-виражальні засоби, жанрова своєрідність твору.

Єдність і взаємодія змісту і форми. Провідне значення змісту. Змістовність форми літературного твору. Взаємовпливи форми і змісту.

Помилковість як ототожнення, так і протиставлення змісту і форми. Критика формалізму. Поєднання соціального й естетичного аналізу – необхідна умова пізнання художнього твору.

Тема 6. Цілісність літературного твору і принципи його аналізу.

Інформаційний обсяг теми. Поняття про принципи наукового аналізу художніх творів. Своєрідність застосування принципу правдивості (зв'язку літератури з життям) до аналізу мистецтва слова.

Виявлення у творах літератури історичного колориту, духу часу.

Вивчення художнього твору в єдності змісту і форми – основоположний принцип естетичного аналізу.

Основні аспекти системно-цілісного аналізу творів літератури. Читання і текстологічне вивчення твору. Зіставлення і дослідження різних видань і рукописів. Використання авторських свідчень, критичних праць. Ознайомлення з творчою лабораторією письменника. Встановлення історії написання твору. Розкриття задуму і творчої концепції. Визначення історичної та історико-літературної прогресивності твору, його популярності серед читачів.

Різноманітність шляхів та методів аналізу творів літератури. Їх залежність від образної специфіки, індивідуальної своєрідності митця.

Тема та ідея літературного твору. Поняття про тему та ідею, їх значення в системі (структурі) літературного твору. Спільне і відмінне між темою та ідеєю. Життєвий матеріал (об'єкт зображення) та ідейно-тематична основа твору.

Провідна тема художнього твору і підпорядкована їй тематика. Тематична єдність (цілісність) літературного твору. Роль світогляду письменника у виборі та опрацюванні теми художнього твору. Актуальність і суспільна значимість теми й проблематики визначних художніх творів.

Ідея як емоційно-естетична оцінка зображеного в літературному творі. Вираження в ідейному спрямуванні твору позиції, симпатій і антипатій письменника. Залежність цінності художнього твору від ідейних позицій митця.

Центральна тема та головна ідея літературного твору. Багатопроblemність і багатство ідей визначних літературних творів. Мотив у ліричних творах. Специфіка поетичних ідей. І. Франко про ідейність поетичного твору.

Задум (авторська ідея) і об'єктивна (фактична) ідея літературного твору. Визначення об'єктивного змісту твору. Важливість принципу

історизму при аналізі ідейного спрямування творів про минуле. Поняття про «вічні» теми.

Боротьба в літературі проти хибних, реакційних ідей, утвердження ідей прогресивних. Ідейно-емоційний пафос літературного твору, його різновиди (героїчний, трагічний, комічний та ін.).

Соціально-історична зумовленість ідейно-тематичного змісту літературних творів. Письменники про роль теми та ідеї в літературних творах. Суспільна значимість ідейно-тематичного спрямування творів прогресивної вітчизняної літератури.

Художній образ у літературі. Літературно-художній образ як конкретно-чуттєве, узагальнене й оцінне відображення дійсності, створене засобами мови. Єдність в художньому образі загального, особливого й окремого, об'єктивного й суб'єктивного, індивідуалізація художніх образів.

Образ-тип як найвищий ступінь узагальнення, найповніше вираження певної суспільної тенденції, авторського естетичного ідеалу. Національна специфіка образу-типу і його загальнолюдська сутність, «вічні» образи.

Образи-характери: діалектична єдність позитивних і негативних рис в образі, спроби створення ідеальних героїв. Образи сформовані й характери, що перебувають у процесі становлення. Характер і обставини. Гармонія взаємин характеру та обставин, боротьба героя з несприятливими або й ворожими обставинами.

Образи-картини: пейзажі, зображення трудової діяльності, інтер'єрів, батальних сцен тощо. Їх роль в розкритті ідейного змісту твору. Образи-деталі, що допомагають створити цілісну картину світу чи значний типовий образ. Образи-символи й образи-алегорії. Назви художніх творів як образне узагальнення провідної ідеї твору.

Засоби типізації художніх образів, характерів. Різні прийоми творення портрета. Розкриття соціального становища, внутрішнього світу в портреті персонажа. Зображення характеру в дії, виявлення активної суспільної позиції чи пасивності персонажа, його життєва позиція. Проблема художнього типу і життєвого прототипу. Роль домислу і вимислу в його створенні.

Психологічний аналіз як засіб розкриття внутрішнього світу героя, емоційного стану, настроїв. Опосередкована характеристика персонажа (автором, іншими персонажами, через включення документів та ін.).

Індивідуалізація мови персонажів. Елементи розмовної мови: діалектизми, архаїзми, неологізми та ін. в діалогах, монологіях, полілогах.

Тема 7. Композиція і сюжет літературного твору.

Інформаційний обсяг теми. Композиція як змістовна форма організації життєвого матеріалу, зв'язку і розташування складових частин літературного твору. Роль композиції в художньому відтворенні життєвих конфліктів. Зумовленість композиції темою та ідейно-естетичним задумом письменника, родо-жанровими особливостями твору. Багатоплановість композиції великих (епічних, драматичних, ліро-епічних) творів. Своєрідність композиції ліричних творів.

Задум літературного твору і його художнє втілення. Багатогранні можливості зображення зв'язків між окремими частинами композиції, розділами, епізодами, формами оповіді, прийомами типізації. Композиційне значення системи образів-персонажів, їх групування (зіставлення і протиставлення). Проблеми відтворення історичного і художнього часу, простору в побудові твору.

Поняття про сюжет – основну частину композиції, втілення художнього конфлікту. Життєва основа сюжету. Соціально-історична зумовленість сюжетів. Поняття про сюжетний вимисел. Сюжет і фабула.

Основні елементи сюжету й основа їх виділення: експозиція, зав'язка, розвиток дії (перипетії), кульмінація, спад подій, розв'язка. Різні способи розташування елементів сюжету в залежності від ідейно-тематичного спрямування твору. Обрамлення сюжету. Вплив літературних традицій на його побудову. Проблема запозичень у побудові сюжету.

Позасюжетні елементи літературного твору: авторські відступи, описи (портрет персонажа, зображення речей, пейзажу), вставні епізоди, пролог, епілог. Місце і функції позасюжетних елементів у літературному творі, їх зумовленість авторським задумом. Композиція, сюжет і проблема художньої майстерності.

Тема 8. Родовий і видово-жанровий поділ літературних творів

Інформаційний обсяг теми. Історичні передумови виникнення родів, видів і жанрів. Спосіб відображення дійсності – основа поділу літератури на роди, види і жанри. Поняття про епос, лірику і драму – основні роди літературних творів. Арістотель про характерні відмінності між ними. Гегель про розвиток і взаємопроникнення літературних родів і видів.

Ліризм в епосі й драмі. Епічне начало в ліриці. Поява в процесі художнього розвитку літературних творів так званої мішаної групи.

Вид як виявлення загальних родових ознак, конкретизація літературного роду. Жанр – підвид, конкретне вираження виду в окремому художньому творі, типова структура твору. Трансформація видів і жанрів у процесі історичного розвитку. Збагачення видових і жанрових форм у

процесі літературних взаємозв'язків. Національна своєрідність художніх видів в українській літературі (дума, коломийка, співомовка, усмішка).

Види епічних творів, їх історичний розвиток. Героїчний народний епос. Казка народна і літературна. Епопея і героїчна поема – характерні види епічного роду літератури. Роман як епос нового часу, його жанрові різновиди. Особливості повісті, оповідання, новели, нарису. Художня публіцистика: мемуари, памфлет, фейлетон.

Об'єктивна розповідь і авторське начало в епічних творах. Різні форми розповіді. Мистецьке перевтілення автора в оповідача.

Види ліричних творів у процесі історичного розвитку: пісня, ода, елегія, послання, романс, медитація, епіграма та ін. Основа їх виділення. Жанрові різновиди лірики за тематикою. Ліричний герой, його художнє виявлення в ліричних творах.

Загальні ознаки драматичних творів у процесі історичного розвитку. Зв'язок драматичних творів з театром. Трагедія і комедія як традиційні види драматичних творів. Драма і її жанрові різновиди. Шкільна драма, інтермедія, комічна опера, мелодрама, водевіль.

Види кінодраматургії: кінодрама, кінокомедія, кіноповість, кінопоема, кінонарис, кіноказка. Твори мішаної групи: балада, ліро-епічна поема, драматична поема, роман у віршах, співомовка.

Зумовленість вибору художнього виду і жанрового різновиду ідейно-тематичним задумом письменника.

РОЗДІЛ 2. МОВА ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ. ВІРШУВАННЯ. ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Тема 9. Мова літературного твору – єдиний засіб творення художніх образів.

Інформаційний обсяг теми. Особливості мови літературних творів у порівнянні з мовою науки. Взаємодія народної розмовної і літературної мови. Використання письменниками здобутків літературної мови і їх звертання до джерел розмовної мови. Поєднання комунікативної й естетичної функцій у мові літературного твору. Можливості збагачення та розвитку мови літературних творів. Значення мови літературних творів у розвитку культури народу.

Різні функції авторської мови і мови персонажів у художньому творі. Невласнепряма мова. Роль літературних традицій у визначенні вимог до мови автора і мови персонажів. Відповідність мови автора до норм літературної мови. Внутрішнє мовлення персонажів. Мова персонажів – важливий засіб їх характеристики, типізації та індивідуалізації.

Багатозначність слова. Робота письменника над словом. Естетична функція слова в мові літературного твору. Основні групи засобів образності й виразності мови літературного твору: **поетична лексика, поетичний синтаксис, фонетична організація поетичної мови.**

Лексичне багатство поетичної мови. Передача смислових та емоційних відтінків за допомогою використання синонімів, омонімів, антонімів. Ідейно-естетичні функції лексичних засобів, які виходять за межі літературної норми (архаїзми, неологізми, діалектизми, жаргонізми, вульгаризми, варваризми, макаронізми та ін.).

Зображальні й виражальні функції вживання слів у переносному значенні. Поняття про художні тропи поетичної мови, їх походження і природа. Порівняння й епітет – прості тропи. Їх види, естетична роль у літературних творах. Складні тропи та їх естетична функція (метафора, метонімія, синекдоха, гіпербола, літота, алегорія, символ, іронія, сарказм, оксиморон та ін.).

Засоби образності й виразності поетичного синтаксису. Основні види поетичних фігур: інверсія, паралелізм, анафора, епіфора, антитеза, еліпсис, градація. Ідейно-естетична функція поетичних фігур. Експресивна роль риторичних фігур (окликів, звертань, стверджень, заперечень, запитань). Художня доцільність використання афоризмів, парадоксів та каламбурів у поетичній мові.

Творча робота письменника над удосконаленням звукової організації поетичної мови (проблема евфоніки). Основні засоби образності й виразності фонетичної організації поетичної мови: асонанси й алітерації. Роль у поетичній мові звукоповторів та звуконаслідувань. Поняття про евфемізми, їх використання в художніх творах.

Залежність засобів образності й виразності поетичної мови від ідейного задуму письменника, їх вплив на художню майстерність автора.

Тема 10. Основи віршування.

Інформаційний обсяг теми. Мова прозова й віршова. Спільне й відмінне між ними. Ритмічна організація віршової мови. Ритм як основна сила, основна енергія вірша. Джерела і фактори ритмічної організації віршів.

Походження і розвиток віршування. Різні системи версифікації в залежності від особливостей мови та історичних умов розвитку літератури.

Метрична (антична) система віршування. Основні розміри метричної системи. Традиції античного віршування у вітчизняній поезії.

Народнопісенна система віршування, її основні риси. Основи ритміки і мелодійності народних пісень. Характерні народнопісенні розміри, які

використовувалися у професійній поезії (чотирнадцятискладовий або так званий коломийковий вірш, дванадцяти-, десяти- і восьмирядкові народні пісні). Народнопісенний вірш і його літературна обробка.

Народнопісенний і літературний тонічний вірш. Тонічні вірші у творчій практиці Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, інших поетів ХІХ – початку ХХ ст. Розвиток тонічного віршування. Верлібр (вільний вірш).

Нерівноскладові та рівноскладові (силабічні) вірші. Їх характерні риси. Розвиток силабічного віршування в Україні.

Силабо-тонічна система віршування. Її теоретико-практичне обґрунтування В. К. Тредіаковським і М. В. Ломоносовим. Поширення силабо-тонічного віршування в Україні.

Поняття про стопу – основну ритмічну одиницю віршового рядка. Види стоп (хорей, ямб, дактиль, амфібрахій, анапест) силабо-тонічних віршів. Пірихій і спондей – важливі чинники організації двоскладових силабо-тонічних віршів. Засоби експресивної, ритміко-мелодійної виразності віршових рядків: розмір, кількість складів у рядку, енклітика, проклітика, цезура, перенесення, характер клаузули.

Рими. Їх ритмічно-композиційне значення у віршових рядках. Види рим: точні, неточні, чоловічі, жіночі, дактилічні, гіпердактилічні. Поняття про внутрішню риму. Способи римування: суміжне (парне), перехресне, охоплююче (опоясуюче). Білий вірш. Вольний вірш.

Строфа, її ритмотворча і змістовно-мелодійна функція. Основні види строф: моностих, дистих, терцет, катрен, секстина, семивірш, октава, нона, децима, сонет. Онегінська строфа як різновид сонета.

Специфічні різновиди віршів: акростих, тріолет, рондо, рондель, вінок сонетів та ін.

Здобутки вітчизняного віршування. Поліритмічність сучасної національної поезії.

Тема 11. Поняття про літературний процес і закономірності його розвитку.

Інформаційний обсяг теми. Відносна самостійність і зв'язок мистецтва з матеріальними умовами життя. Синкретичний характер мистецтва на початковому етапі розвитку. Зв'язок словесного мистецтва з трудовою діяльністю в первісному суспільстві. Науково-технічна революція, її вплив на розвиток мистецтва.

Поступальний розвиток літератури і мистецтва. Літературна спадкоємність – основа безперервного розвитку літератури. Роль традицій, новаторства і впливів у літературному процесі. Поєднання сміливого

новаторства з використанням прогресивних традицій вітчизняної та світової культури. Взаємодії і взаємовпливи літератур.

Проблема національної самобутності літературного процесу. Типологічна спільність й ідейно-художня своєрідність розвитку літературного процесу в різних народів. Визначення місця і значення творчих здобутків письменника в літературному процесі – важливий принцип теорії літератури.

Тема 12. Розвиток художніх методів та літературних напрямів.

Інформаційний обсяг теми. Художній метод як сукупність (система) принципів пізнання, підбору і відображення дійсності. Художній метод і світогляд письменника.

Соціально-історична зумовленість виникнення і розвитку літературних напрямів і течій. Співвідношення понять «художній метод», «літературний напрям», «течія», їх історична мінливість. Індивідуальний стиль письменника, стилетворчі фактори і носії авторського стилю.

Своєрідність художнього зображення дійсності в античній літературі, в епоху Середньовіччя. Особливості бароко. Розвиток художніх методів і літературних напрямів в період Відродження і Просвітництва. Класицизм, сентименталізм і романтизм як художні методи і літературні напрями.

Поняття про реалізм як – «правдиве відтворення типових характерів у типових обставинах». Соціально-історичні причини появи критичного реалізму як художнього методу і літературного напрямку. Етапи розвитку реалізму. Боротьба реалізму з натуралізмом і декадентством. Художнє досягнення критичного реалізму в українській літературі ХІХ-ХХ століття. Соціалістичний реалізм, його риси. Розвиток модернізму. Специфіка й особливості модернізму в українській літературі (імпресіонізм, символізм, експресіонізм та ін.).

Висновки.

ЛЕКЦІЙНИЙ БЛОК

Лекція 1

Вступ. Літературознавство як наука

1. Літературознавство – наука про художню літературу.
2. Основні й допоміжні галузі літературознавства.
3. Зв'язок літературознавства з іншими суспільно-гуманітарними дисциплінами.
4. Короткі відомості про виникнення і розвиток літературознавства як науки.

Література

Арістотель. Поетика. Київ, 1967. 136 с.

Бандура О. М. Теорія літератури: Посібник для вчителя. Київ, 1969. 286 с.

Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія. Київ : Смолоскип, 2008. 360 с.

Білоус П. Вступ до літературознавства : навч. посібник Київ : Академія, 2011. 334с. (Альма-матер).

Волинський П. К. Основи теорії літератури: Вступ до літературознавства. Київ, 1967. 336 с.

Вступ до літературознавства: Хрестоматія (Упоряд. Н. І. Бернадська). Київ, 1995. 256 с.

Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. Теорія літератури : Підручник. Київ, 2001. 488 с.

Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. Київ, 1971. 485 с.

Літературознавчий словник-довідник (Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.). Київ, 1997. 752 с.

Моклиця М. Основи літературознавства. Посібник для студентів. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 192 с.

Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія / [за заг. ред. Д. Наливайка]. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 487 с.

Ференц Н. Основи літературознавства : підручник. Київ : Знання, 2011. 431 с. (Вища освіта ХХІ століття)

Франко І. Із секретів поетичної творчості. Київ, 1969. 191 с.

Літературознавчі терміни

Бібліографія, герменевтика, історіографія, історія літератури, естетика, компаративістика, літературна критика, літературознавство, логіка, мистецтвознавство, мовознавство, палеографія, психологія, соціологія, текстологія, теорія літератури.

Короткий виклад лекційного матеріалу

1. **Літературознавство** – наука про художню літературу та особливості розвитку літературного процесу; розгалужена мережа наукових дисциплін, кожна з яких охоплює, аналізує певну грань словесної творчості.

У найновішому словнику-довіднику дається таке визначення: «Літературознавство – це комплекс наукових дисциплін про сутність та

функціонування у суспільстві художньої літератури; система наукових знань про мистецтво». Літературознавство – порівняно молода наука. Сформувалась вона в кінці XIX – на початку XX століття, хоча її окремі елементи знаходимо вже в античні часи.

Предметом літературознавства є сукупність критичних спостережень над художньою творчістю, історико-літературне осмислення її, творчі узагальнення. Судження вченого-літературознавця про художній твір повинні бути позбавлені суб'єктивізму, тенденційності.

Коли Україна була в складі російської імперії, то чимало літературознавців порушували питання про самодостатність української літератури. Наприклад, М. Петров намагався нас переконати, що вона – відгалуження російської і польської літератури. Проте, патріотичну, неімперську точку зору мали О. Єфремов, М. Грушевський, М. Зеров, Д. Чижевський та інші вчені.

Отже, предметом літературознавства є художня література, тому воно й залежить від її розвитку. Сам термін «літературознавство» використовується ще у вузькому значенні – як синонім до терміну «теорія літератури».

2. Сучасне літературознавство як наука про художню літературу об'єднує три провідні галузі: **теорію літератури** (вивчає природу, специфіку, загальні закономірності розвитку художньої літератури, встановлює критерії та принципи аналізу й оцінки літературного матеріалу); **історію літератури** (ця галузь літературознавчої науки досліджує літературний процес і на його основі з'ясовує місце та значення окремих явищ мистецтва слова); **літературну критику** (поцінює те чи інше літературне явище з точки зору розвитку на тлі суспільно-естетичного розвою суспільства). Кожна з цих основних літературознавчих дисциплін неодмінно використовує здобутки інших. Значна роль у розвитку літературознавчої науки належить допоміжним галузям.

Компаративістика (лат. *comparare* – порівнюю, фр. *La littérature comparée* – літературна компаративістика, порівняння) – порівняльне вивчення фольклору, національних літератур, процесів їх взаємозв'язку, взаємодії, взаємовпливів на основі порівняльно-історичного підходу (методу). Компаративістика у фольклористиці, літературознавстві та взагалі у філології складалась впродовж XIX століття. Міжнародна асоціація літературної компаративістики з центром у Парижі. У колишньому СРСР компаративістика критикувалася як «буржуазна наука» за начебто цілковите нехтування соціальними та ідейними факторами літературної взаємодії. Натомість розроблялася теорія «взаємозв'язків і взаємодії літератур».

Нині в Україні компаративістика поновлена в правах: створено відділи світової літератури і компаративістики в Інституті літератури імені Т. Шевченка НАН України. Предметом компаративістики є генетичні, генетико-контрактні зв'язки і типологічні збіги (аналогії) в національних, регіональних і світових літературах. Вивчаються форми зовнішніх і внутрішніх контактів, впливів, посередницькі функції художніх перекладів.

Літературознавство, як і кожна наука, має ще й цілий ряд інших допоміжних дисциплін: *літературну історіографію* (дослідження історії розвитку та нагромадження знань з основних літературознавчих дисциплін), *літературну бібліографію* (виявлення, облік і систематизація друкованих творів художньої літератури й літературознавства), *текстологію* (дослідження і тлумачення первинних текстів художніх творів), *палеографію* (вивчення писемних знаків, особливостей написання літер, почерки тощо), *літературне джерелознавство* (вивчає джерела історії й теорії літератури, способи їх пошуку, систематизації, дату тощо), *герменевтику* (витлумачення текстів, вироблення принципів їх інтерпретації), *психологію літературної творчості* (вивчає психологічні закономірності та особливості творення письменником художнього тексту), *перекладознавство* (теорія та практика перекладацької справи).

3. *Літературознавство* – одна з найголовніших філологічних дисциплін. Інша філологічна наука – це *мовознавство*, або лінгвістика (лат. lingua – мова), що досліджує мову, її функції, структуру, розвиток. А літературознавство вивчає художню літературу, виявляє закономірності її розвитку. Термін «література» походить від латинського littera – буква. М. Грушевський стверджував, що цей термін вперше зустрічається у Цицерона.

До відкриття книгодрукування (1440 р. – німецький винахідник Йоган Гутенберг, на Україні – І. Федорів) література існувала в манускриптах (лат.: manus – рука, scribo – пишу) або в рукописах. Переписування книг – було справою тривалою і дорогою. Без мовознавців ми не можемо досліджувати давні манускрипти (особливості мови, графіки та ін.).

Але і при вивченні сучасної художньої літератури нам не обійтись без знань мови. Мова – будівельний матеріал для письменника, тому він, як ніхто інший, повинен глибоко її знати.

Літературознавство і лінгвістика постійно взаємодіють між собою. Вивчаючи літературу певного народу, вчені не можуть обійтись без мови цього народу і його *історії*. Кожен твір написаний у конкретних історичних умовах і є частиною історичної пам'яті конкретного народу. Художні твори допомагають історикам досліджувати суспільне буття того чи іншого народу.

Час написання художніх творів завжди залишає в них свій відбиток («Слово о полку Ігоревім», «Енеїда», «Собор»).

У свою чергу – письменник повинен добре знати добу, про яку пише, часом треба звертатись до історичних джерел, архівів, документів, листів, мемуарів та ін.

Художня література – є частиною мистецтва, дослідженням якого займається *мистецтвознавство*. Отож, між літературознавством і мистецтвознавством багато спільного. Усі види мистецтвознавства мають один і той же об'єкт дослідження – навколишня дійсність і людина – центр її.

Мистецтвознавство узагальнює мистецьку діяльність, накреслює закони його розвитку, а художня література – це теж мистецтво, дуже важливе й універсальне. Коли літературознавець досліджує, наприклад, п'єсу, то звертається й до її театральної історії. Художні твори є джерелом сюжетів живописців, музикантів, скульпторів.

Літературознавство постійно взаємодіє з естетикою, філософією, фольклористикою, психологією, теологією, соціологією, герменевтикою, етикою, математикою та іншими науковими дисциплінами, що вивчають ті чи інші сторони людського буття.

Самостійна робота

1. Опрацювати розділ підручника, названого вище.
2. З'ясувати роль літературознавства в осмисленні досвіду художньої літератури.
3. На конкретних прикладах показати роль текстології для вивчення історії художніх творів.
4. З'ясувати значення історіографії для вивчення історії літературних досліджень.
5. Підготувати бібліографічний огляд (за індивідуальним завданням).

Питання для закріплення матеріалу

1. Літературознавство – наука про художню літературу.
2. Основні й допоміжні наукові дисципліни літературознавства.
3. Взаємозв'язок теорії літератури з історією літератури та літературною критикою.
4. Компаративістика, її значення в літературознавстві.
5. Текстологія, історіографія, їх значення для вивчення історії літературознавчих досліджень.
6. Роль бібліографії для науково-дослідної роботи в галузі історії, теорії літератури, літературної критики.

7. Зв'язок теорії літератури з естетикою, мистецтвознавством.
8. Короткі відомості про розвиток теоретико-літературознавчої думки.
9. Основні посібники та словники з теорії літератури.

Лекція 2

Специфіка художньої літератури

1. Природа і сутність літератури як мистецтва.
2. Об'єкт і головний предмет зображення в художній літературі.
3. Своєрідність образного зображення дійсності в художній літературі та інших видах мистецтва.
4. Спільне й відмінне, специфічне в пізнанні дійсності наукою і художньою літературою.
5. Функції художньої літератури.

Література

Домбровська М. Дефініція «масової літератури». *Слово і час*. 2005. № 11. С. 54–65.

Наливайко Д. Література в системі мистецтва як галузь порівняльного літературознавства. *Слово і час*. 2003. № 5. С. 10–18.

Літературознавча енциклопедія: У двох томах / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007.

Маценка С. Метамистецтво : словник досвіду термінотворення на межі літератури і музики. Львів : Апріорі, 2017. 120 с.

Піхманець Р. Психологія художньої творчості. Київ, 1991. 164 с.

Франко І. Краса і секрети творчості. Київ, 1980. С. 315–320.

Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи. *Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 26.* Київ, 1980. С.5–14.

Хроменко І. Роль художньої літератури у формуванні життєвих цінностей людини. *Зарубіжна література у школах України*. 2007. № 8. С.32–36.

Шляхова Н. Емоції і художня творчість. Київ, 1981. 103 с.

Літературознавчі терміни

Архітектура, живопис, естетична природа літератури, кіномистецтво, музика, наслідування, образність, скульптура, театр, умовність у літературі.

Короткий виклад лекційного матеріалу

1. Література – це мистецтво слова, що є найбільш гнучким матеріалом. За допомогою слова можна передати і невидимий нами світ, і внутрішні переживання людини. У цьому й велика перевага літератури перед іншими мистецтвами.

Словесне мистецтво, яке сьогодні посідає одне з провідних місць у суспільно-естетичній свідомості людства, не відразу знайшло таке визнання. Античність, епохи Відродження, класицизму надавали перевагу скульптурі та живопису. Поезія, як тоді вважалося, програвала в порівнянні з ними через відсутність елемента наочності у її зображеннях. Популярність літератури, яка невпинно зростала в усі подальші епохи розвитку мистецтва, засвідчила, що словесне мистецтво ні в чому не поступається перед живописом та скульптурним зображенням, а багато в чому перевершує їх.

2. Вся багатогранна навколишня дійсність є **об'єктом** відображення у художній літературі й інших видах мистецтва. Мистецтво, література оперують, мають справу з художніми образами, у яких через окреме, індивідуальне розкриваються загальні властивості явищ, подій, характери людей. Художній образ – це не лише конкретизована, а й водночас узагальнююча картина дійсності, що створена за допомогою домислу і має естетичне значення.

Основним **предметом** у літературі і мистецтві є людина навіть тоді, коли, здається, автор моделює картини природи, казкові чи фантастичні образи. Бо про що б не писав митець, він все те пропускає через власні почуття, своє людське суб'єктивне сприйняття (конкретні приклади).

Який би твір ми не взяли, центром його є людина, якийсь момент її життя, вияв її особистості. Навіть у «чисто» пейзажних творах виражається сприймання людиною явищ і предметів природи, ставлення до них, настроїв, викликаний ними.

3. Величезні можливості художньої літератури містяться в слові – будівельному матеріалі, який відрізняє її від інших видів мистецтва. *«Живопису доступна вся людина – навіть внутрішній світ її духу; та живопис обмежується охопленням одного моменту, явища. Музика – переважно виразниця внутрішнього світу душі, та виражені нею ідеї невіддільні від звуків, а звуки, багато говорячи душі, нічого не промовляють ясно та певно розумові».*

Художня література багатогранніше, ясніше музики, скульптури, живопису розкриває складний характер людини й життя в найрізноманітніших виявах і зв'язках. Ось чому в усі часи художня література відіграє особливо важливу роль у суспільному розвитку.

4. Навколишній світ дуже різноманітний і багатий. Одним мистецтвом його не осягнеш. Усю його різноманітність і багатство людина впізнає двома основними способами: розумом і почуттями. Але методи вивчення у них різні.

НАУКА:	ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА:
1. рятує людей від нещастя, незнання.	1. рятує людей від грубості, вulgарності.
2. одаючи точні відомості, впливає на розум людей.	2. благороджуючи людей, впливає на їх почуття.
3. озвиваючись «перекреслить себе» ¹ .	3. Данте не перекреслює Гомера» ²
4. технічні досягнення можуть застаріти.	4. правжні художні досягнення не старіють.
5. чений мислить силогізмами.	5. 5. Письменник мислить художніми образами.

5. За час свого існування література і мистецтво виконували найрізноманітніші функції. Наприклад, мистецтво Давнього світу насамперед «служувало богам», тобто було близьким до релігії й міфології, виступало частиною обрядів і ритуалів. Така функція називається **обрядово-магічною**.

В античному світі (Древня Греція, Древній Рим) мистецтво поєднувалось з наукою і ставало ще й пізнанням світу. Цю функцію мистецтва називають **пізнавальною (гносеологічною)**. В період Середньовіччя мистецтво було наповнене божественним змістом. Ця роль називалась **сакральною**. В епоху Відродження мистецтво ніби прагне повернути свою самостійність – художник прирівнюється до Бога-творця. Тому головне для мистецтва цього періоду – нести красу, тобто виконувати **естетичну** функцію. В епоху Нового часу дедалі більше домінує ідея **раціонального** (розум). Ще у XIX столітті мистецтво розвинуло **психолого-аналітичну** функцію, активно вторгаючись у глибинні людські душі.

Усі ці функції різною мірою і сьогодні притаманні мистецтву. Хоч ми все-таки головною називаємо **естетичну** функцію – здатність літератури і

мистецтва викликати неповторні почуття, творити художні образи. Саме без цього мистецтво перестане бути мистецтвом.

Самостійна робота

1. Прокоментувати, що мав на увазі Т.Г.Шевченко, коли писав:
Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!..³
2. Виписати із «Словника іншомовних слів» тлумачення терміна «специфіка», відповідно застосувавши його до розуміння природи художньої літератури.
3. Підготувати усну відповідь: чому художню літературу називають людинознавством, вищим родом мистецтва.

Питання для закріплення матеріалу

1. Предмет і специфіка художньої літератури.
2. Спільне і відмінне, специфічне в пізнанні дійсності мистецтвом і наукою.
3. Художня література – мистецтво слова.
4. Своєрідність образного зображення дійсності в художній літературі і різних видах мистецтв.
5. Мистецтво живопису. Специфіка образу в живописі.
6. Специфіка художнього образу в скульптурі.
7. Театр як вид мистецтва, його зв'язок з літературою.
8. Кіномистецтво. Специфіка художнього образу в кіномистецтві.
9. Історичний характер краси й прекрасного в житті та літературі.
10. Роль художньої літератури в моральному та естетичному вихованні читачів.

Лекція 3.

Письменник і художня творчість. Літературний твір і принципи його аналізу

1. Художня творчість письменника у зв'язках із суспільним життям. Її залежність від світогляду й громадянської позиції митця.
2. Художньо-образне мислення письменника. Творчий процес.

3. Вираження у літературі національних та загальнолюдських ідеалів.
4. Художній твір – естетична цілісність. Етапи її освоєння.
5. Принципи аналізу художнього твору.

Література

Бальзак О. Передмова до «Людської комедії». *Бальзак О. Думи про мистецтво*. Київ, 1981. С. 38.

Баньківська Н. Про романтичне мислення. *Слово і час*. 1990. № 1. С. 52–61.

В'язовський Г. А. Творче мислення письменника: Дослідження. Київ, 1982. 335 с.

Івахненко Т. Специфіка аналізу драматичного способу літературного зображення. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. №12. С. 40–43.

І вічна тайна слова: Аналіз великого епічного твору : Посібник для вчителя (В. П. Марко, Г. Д. Клочек, В. Є. Панченко та ін). Київ, 1990. 205 с.

Марко В. Основи аналізу літературного твору. Кіровоград, 1997. 124 с.

Піщенко Н. С. Теорія літератури на шкільному уроці. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2007. Травень (№ 13). С.17–27.

Склад художнього твору; Творча індивідуальність; Форма; Художнє мислення; Художність. *Літературознавча енциклопедія* : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2 : М–Я. С. 403; 461–462; 542–543; 564–566.

Степанішин Б. Загальнономистецькі і літературно-мистецькі засоби аналізу художнього твору. *Дивослово*. 1994. № 7. С. 41–46.

Франко І. Краса і секрети творчості: Статті, дослідження, листи. Київ : Мистецтво, 1980. 500 с.

Літературознавчі терміни

Гуманізм, ментальність, національна самобутність, світогляд письменника, творча індивідуальність, творча уява.

Короткий виклад лекційного матеріалу

1. Кожен митець є членом суспільства, у якому живе, сином свого часу. Він завжди має чітку громадянську позицію, є активним учасником подій, на які чітко реагує. Зв'язок митця з життям проявляється через художнє відтворення усіх сторін конкретно-історичної дійсності.

Тема, ідея художнього твору значною мірою залежать від світогляду письменника, який пов'язаний з різними формами суспільної свідомості: соціологічними, політичними, правом, мораллю, мистецтвом, наукою, філософією, релігією.

2. Художнє мислення – поширена серед літературознавців назва систематизованого психічного процесу митця, результатом якого є мистецькі твори, що мають естетичну вартість. Психологи, характеризуючи мислення індивіда як процес пізнавальної діяльності, який узагальнює дійсність і відбувається у формах понять, суджень, умовиводів, визначають разом з тим такі його різновиди: інтуїтивне, наочно-діяльне, наочно-образне, практичне, словесно-логічне, творче, теоретичне.

Творчий процес діяльності людини пов'язаний з напруженням психічних та фізичних сил у певній галузі. Він розпочинається із творчого задуму.

Творчий задум – перший етап творчого процесу письменника як намір, бажання написати твір. Він має образно-емоційну форму, це – ембріон майбутнього твору. Т. з. виникає індивідуально як свідомий напрям на конкретну тему, проблему і відповідний жанр, або як невиразний потяг до творчості у певному напрямі.

Втілення задуму письменника – один із етапів творчого процесу, який приводить до реалізації задуму і виникнення завершеного твору-тексту. Умовно виділяють такі його етапи: 1) виникнення задуму; 2) його виношування; 3) активізація досвіду, життєвих вражень автора; 4) пошуки форм і втілення їх в задуманий твір; 5) доопрацювання твору, шліфування тексту.

3. Національна специфіка літератури – органічна якість мистецтва слова певного народу. Вона витворюється системою змістових і формально-стильових особливостей, притаманних творам письменників даної нації.

Н.с.л. зумовлюється рядом чинників, насамперед ментальністю народу. Якщо народові, що став історично стійкою спільнотою, властива певна сукупність етнічно-психічних ознак, то вони обов'язково відіб'ються на духовному світі письменника, позначаться на його мисленні, на результатах художньої творчості.

І. Вишенський та І. Величковський, Г. Сковорода та І. Котляревський, Т. Шевченко й Леся Українка, Є. Маланюк й У. Самчук, М. Стельмах й О. Гончар по-своєму відображають різні грані української душі. Їхні твори як органічний вияв глибинного зв'язку письменника зі своїм народом несуть на собі прикмети національної самобутності.

Другий аспект Н.с.л. пов'язаний з особливостями історико-літературного процесу в кожній національній літературі. Зміна і взаємодія літературних напрямів і стильових течій, система і динаміка жанрів, співвідношення родів літератури, взаємини письменницьких генерацій, міжнаціональна літературна рецепція, взаємодія і взаємовпливи, роль критики і дискусій, взаємини літератури і церкви, митців і влади не можуть бути однаковими в різних національних літературах.

4. Літературний твір – це найголовніша складова частина літературного процесу. В результаті творчої праці письменника в ньому модулюються певні сторони реальної дійсності у світлі його суспільно-естетичних поглядів, порушуються злободенні проблеми, проводяться певні ідеї. Автор не просто фотографує, копіює навколишню дійсність, а типізує її, вдаючись до художнього домислу, вимислу. В зображуване він вкладає і свої роздуми про життя, ставлення до нього.

Усі компоненти твору становлять єдине ціле, ніби зцементоване автором. Освоєння цієї естетичної цілісності твору може відбуватись різними шляхами. Якщо ми просто хочемо знати, про що цей твір, то можна обійтись одним прочитанням; коли ж нам дають прорецензувати твір, визначити його місце в потоці літературного життя, то одного читання мало. Треба аналізувати й синтезувати його, робити певні теоретичні узагальнення.

Аналіз – це насамперед об'єктивне визначення художнього рівня твору, творчого задуму письменника. Аналізуючи твір, слід приділити пильну увагу психології творчості. Прикладом такого аналізу є стаття І. Франка «Із секретів поетичної творчості».

Аналіз повинен мати цілісний характер, тобто кожен компонент твору розглядається у зв'язку з усіма іншими складовими частинами, усією художньою тканиною твору. Усі компоненти твору становлять єдине ціле, створюють складну систему взаємовідносин.

Типовим недоліком аналізу художнього твору в середній школі є зведення його до переказу сюжету і відшукування в тексті образотворчих засобів. Мистецький твір розглядається, як механічна сукупність змісту й форми, не пов'язаних між собою.

5. Принципи аналізу художнього твору.

Аналіз кожного літературного твору залежить не лише від нього, від його літературного змісту, але й від того, хто і для чого аналізує цей твір. Обов'язковою умовою аналізу твору є дотримання кількох основних принципів: **принцип історизму** при аналізі явищ духовної культури людства полягає в тому, що їх потрібно розглядати в органічному зв'язку з тією суспільною епохою, в якій вони виникли, зіставляти з аналогічними

культурно-мистецькими творами; **розгляд твору в єдності його змісту і форми:** як відомо, зміст і форма є визначальною основою естетичної цілісності літературного твору. Їх не можна роз'єднати, відділити одне від одного: Якщо ж ми намагаємося це робити, то тільки з пізнавальною метою, і досягаємо такого відокремлення уявно, умовно шляхом мислительних операцій.

Зміст – це те, що зображується у творі, і те, що пізнається з нього, що примушує читача задуматися над порушеними автором животрепетними питаннями сучасності. Таким чином, зміст твору об'єднує в собі тематику, ідейно-емоційні оцінки змодельованих граней дійсності та проблематику.

Форма, перебуваючи зі змістом у діалектичному взаємозв'язку, постає як компонент, що впорядковує зміст, організовує його. Якщо зміст – це внутрішня сутність твору, то форма є вираженням цієї сутності.

Для глибшого осмислення ідейно-тематичного змісту твору, майстерності його втілення у відповідну художню форму необхідно з'ясувати **світоглядні позиції письменника**. Відомо, що автор у своєму творі щось стверджує, а щось заперечує. Із змісту твору впливає естетичний ідеал митця, тобто цілісний чуттєво конкретний образ людини, досконалих форм життя, які викликають естетичне почуття радості, задоволення, прагнення наслідувати діяльність певної особи, прямувати до кращого життя, розбудовувати його.

Самостійна робота

1. Законспектувати статтю П. А. Грабовського «Дещо про творчість поетичну». *Грабовський П.А. Збір. тв.: У 3 т.* Київ, 1960. Т. 3. С. 122–126.
2. На основі полеміки М. Вороного та І. Франка підготувати усне повідомлення на тему: «Життєва правда чи мистецька краса?»
3. З'ясувати основні принципи і прийоми системно-цілісного аналізу літературного твору.
4. Зробити ідейно-художній аналіз поезій Т. Шевченка «Заповіт» та В. Сосюри «Любіть Україну».

Питання для закріплення матеріалу

1. Специфіка художньо-образного мислення письменника.
2. Світогляд письменника і художня творчість.
3. Творча лабораторія митця.
4. Естетичний ідеал і його втілення в художньому творі.
5. Переслідування й репресії українських письменників у період розвитку новітньої української літератури.

6. Відродження національної культури й літератури в умовах державної незалежності України.

7. Етапи освоєння естетичної цілісності літературного твору: читацьке сприйняття, аналіз і синтез.

8. Література і читач. Значення відгуків читачів для творчої роботи письменника.

9. Зміст і форма – основа естетичної цілісності літературного твору.

10. Аналіз художнього твору в єдності змісту й форми.

11. Принцип історизму при аналізі літературного твору.

12. Принципи й прийоми системно-цілісного аналізу літературного твору.

Лекція 4.

Літературний твір і його складові елементи

1. Зміст і форма художнього твору.

2. Значення теми, мотиву та ідеї в структурі твору.

3. Композиція, сюжет і фабула як складники форми.

4. Поняття про художній образ: образ – персонаж, характер, тип, прототип.

Література

Астаф'єв О. Ліричний образ: типове і загальнолюдське. *Слово і час*. 1990. № 9. С.67–73.

Дацюк О. Герой: прототип у художньо-біографічних творах. *Всесвіт*. 1998. № 1. С.167–170.

Зміст літературного твору. Пафос і його різновиди. *Вступ до літературознавства: Хрестоматія* (Упоряд. Н. І. Бернадська). Київ, 1995. С. 90–112.

Кирилюк З. Характер – основа образу літературного героя. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2000. № 5. С.45–48.

Паламар С. До проблеми художньої деталі: Літературознавчий аспект// *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 3. С.15–17.

Франко І. Секрети поетичної творчості. *Франко І. Збір. творів: У 50 Т.* Київ, 1982. Т. 31. С.28–32.

Селігей П. Логічність і гармонія: як композиція допомагає розуміти текст. *Дивослово*. 2016. № 2. С. 28–31 .

Семенчук І. Р. Мистецтво портрета. Київ, 1983. 183 с.

Шляхова Н. Художній тип. Соціальна і духовна характеристика. Одеса, 1990. 256 с.

Літературознавчі терміни

Ідея твору, зміст твору, персонаж, проблематика, прототип, творча діяльність, тема твору, тематика, тенденційність, тип, типізація, форма твору, характер, художній образ.

Короткий виклад лекційного матеріалу

1. **Літературний твір** – продукт творчої діяльності письменника. В ньому зображено життя в єдності різних його сторін. Літературний твір – це складна структура, до складу якої входить багато елементів, що становлять разом єдину цілісність, визначальною основою якої є її зміст і форма.

Під **змістом** твору розуміють сутність предметів і явищ, їх характерні особливості. Зміст виражає саму природу предмета чи явища в її внутрішніх зв'язках, властивостях, ознаках. Отже, зміст твору – це життєві явища, відібрані й відображені у відповідності із світоглядом митця, осмислені ним, емоційно й естетично оцінені. Зміст – це єдність теми та ідеї художнього твору.

Форма – це спосіб існування предмета, спосіб виразу і прояву змісту, його внутрішня організація, те, що пов'язує елементи змісту воедино і без чого неможливе його існування. Якщо зміст – це внутрішня сутність твору, то форма є вираженням цієї сутності. Розрізняють внутрішню форму: композиція, сюжет, образи; зовнішню форму – мова твору. При аналізі твору ми оцінюємо форму не як щось самостійне, а як форму, наповнену конкретним змістом.

Отже, зміст – це те, що сказано в художньому творі, а форма – як сказано. Вони нерозривно пов'язані і не можуть існувати один без одного.

2. **Тема** (гр. *thema* – те, що лежить в основі) – основне питання, яке ставить письменник у творі на певному життєвому матеріалі відповідно до своїх світоглядних позицій; це коло життєвих явищ чи якийсь один бік людського життя, обрані ним для зображення і показані з певних життєвих позицій. Тема – це те, про що цей твір, що у ньому зображене.

Темою може бути суспільна проблема (боротьба за землю і волю), історична подія (революції, війни), переживання людини («*Intermezzo*»). Все у творі підпорядковане кращому висвітленню теми.

Ідея (гр. – першообраз) – основна думка про зображені у творі життєві явища, висвітленню якої підпорядковані усі картини та образи. Ідея – це те, що впливає із твору, для чого він написаний. Ідея мовби підводить підсумок

уському зображеному в художньому творі, це своєрідне духовне оціночне ставлення митця до дійсності, що може містити в собі пояснення (усвідомлення), оцінку (вирок), прагнення (перспективу, завдання на майбутнє). Розкрити ідею – значить зрозуміти ставлення автора до зображуваного.

Тенденція (від лат. *tendo* – спрямовую, прагну) – підкреслена ідейна спрямованість, відверте прагнення потрібних висновків.

3. **Композиція** – побудова твору, доцільне поєднання всіх його компонентів у художньо-естетичну цілісність, зумовлену логікою зображеного, представленого читачеві світу, світоглядною позицією, естетичним ідеалом, задумом письменника, каноном, нормами обраного жанру, орієнтацією на адресата. Композиція виражає взаємини, взаємозв'язок, взаємодію персонажів, сцен, епізодів зображених подій, розділів твору; способів зображення і komponування художнього світу (розповідь, оповідь, опис, портрет, пейзаж, інтер'єр, монолог, діалог, полілог, репліка, ремарка) і кутів зору суб'єктів художнього твору (автора, розповідача, оповідача, персонажів).

Сюжет – система подій в художньому творі, в ході яких розкриваються характери персонажів і головна ідея. Оскільки події подаються у розвитку, в основі сюжету лежить конфлікт. Конфлікти бувають різноманітні: соціальні, любовні, психологічні, виробничі тощо. У художньому творі, як правило, є різні види конфліктів.

Фабула – хронологічне, послідовне зображення подій у художньому творі, на відміну від сюжету, де події можуть зображатися непослідовно, в нехронологічному порядку або з пропусками. Фабула – чинник сюжету, його ядро, що визначає межі руху сюжету в часі й просторі; розповідь про події, змальовані в епічних, драматичних, ліро-епічних творах. Фабула й сюжет можуть збігатися, якщо викладені в обох випадках у чіткій причинно-часовій послідовності.

4. **Образність** – основна відмінна властивість художньої літератури. Свої думки автор висловлює в художніх образах. Художній образ – це конкретно-чуттєве змалювання людської особи (образи-персонажі), природного оточення (образи-пейзажі), речового оточення (образи-речі).

Неодмінними ознаками художнього образу є творче осмислення певної сторони дійсності, створення за допомогою авторського вимислу й фантазії нового світу, поєднання елементів об'єктивного (взятого із дійсності) і суб'єктивного (авторського осмислення, оцінки, перетворення), це його цілісність, емоційність, індивідуалізованість.

Художніми образами наповнений увесь твір.

Персонаж (фр. – особа, лат. – маска актора в античному театрі, тобто – носій маски) – це об'єкт розповіді, жива істота. Як синоніми нерідко використовують терміни «герой», «дійова особа», хоча між ними є різниця. Дійову особу використовують переважно у драматичних творах.

Ліричний герой – це специфічний оповідач, в особі якого знаходить свій вияв підкреслена співвіднесеність з авторським «я», це ніби двійник автора (але не завжди).

Характер – це сукупність яскраво виявлених рис людини, які впливають на її поведінку, вчинки у відносинах з людьми, в оцінці суспільних явищ тощо. Характери виховуються суспільним та громадським оточенням. Характер у житті й літературі – не одне й те ж. Характер у літературі – це образ людини, в якій яскраво відтворені її індивідуальні риси. Літературний характер тісно пов'язаний з естетичним ідеалом. Характер проявляється в дії персонажа, у зіткненнях його з іншими людьми. Однією з ознак характеру є його багатогранність.

Тип (гр. – відбиток, образ, зразок) – яскравий художній образ-персонаж, у якому багато індивідуальних рис та властивостей, органічно поєднаних з відтворенням характерних рис певної групи. Тип – це узагальнення, що подане у вигляді цілком конкретної особи. *«Типова особа, – є представником цілого ряду осіб, загальне ім'я багатьох предметів, виражене, однак, власним іменем»* (В.Белінський). Тобто, тип – це такий характер, у якому втілено найсуттєвіші визначальні риси великих груп людей.

Прототип або **прообраз** – це конкретна особа, життя і діяльність якої в першу чергу малися на увазі при створенні літературного образу-типу у творі.

Самостійна робота

1. Визначити центральну тему та головну ідею: поеми «Катерина» Т. Шевченка, роману В.Підмогильного «Місто».
2. Навести приклади творчої роботи українських письменників над «вічними темами».
3. З'ясувати роль світогляду письменника у розробці теми та ідеї художнього твору (на конкретних прикладах).
4. Скласти план характеристики образу Наталки (за п'єсою І. П. Котляревського «Наталка Полтавка»).

Питання для закріплення матеріалу

1. Багатопроблемність великих за обсягом художніх творів.
2. Провідна тема, тематика літературного твору.
3. Специфіка художніх мотивів, своєрідність їх розгортання у поетичних творах.
4. Задум (авторська ідея) і об'єктивна (фактична) ідея літературного твору.
5. Соціально-історична зумовленість ідейно-тематичного змісту літературних творів.
6. Схарактеризуйте способи творення художніх образів, які подані у статті О. Білецького «У майстерні художника слова».
7. Образ-тип, життєва основа прототипу.
8. Засоби типізації та індивідуалізації образів-персонажів.
9. Художня деталь, її ідейно-естетична функція в літературному творі.
10. Образ автора і образ оповідача в епічних творах.
11. Місце і роль ліричного героя в поетичній творчості.

Лекція 5.

Композиція і сюжет літературного твору

1. Поняття про композицію художнього твору.
2. Сюжет і фабула.
3. Позасюжетні елементи, їх роль у художньому творі.

Література

Білецький О. І. В майстерні художника слова. *Білецький О. І. Збір. праць*: У 5 т. К., 1966. Т.3. С. 274–489.

Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості: Лекції. Житомир: Рута, 2009. 336 с.

В'язовський Г. А. Від життя до художнього твору: літературно-критичний нарис. Київ, 1979. 238 с.

Лесик В. В. Композиція художнього твору. Київ, 1972. 96 с.

Семенчук І. Р. Мистецтво композиції і характер. Київ, 1974. 136 с.

Семенчук І. Р. Портрет у художньому творі. Київ, 1965.

Тараненко М. Пейзаж у художньому творі. Київ, 1965. 66 с.

Цвіркунов В. Сюжет: Деякі питання теорії. Київ, 1963. 239 с.

Ференц Н. Основи літературознавства : підручник. Київ : Знання, 2011. 431 с. (Вища освіта ХХІ століття)

Літературознавчі терміни

Архітектоніка, діалог, інтер'єр, інтрига, епіграф, експозиція, епілог, композиція, кульмінація, монолог, пейзаж, перипетії, полілог, пролог, сюжет, фабула, хронотоп.

Короткий виклад лекційного матеріалу

1. Композиція (лат. *componere* – складати, поєднувати, компоувати) – структура, зумовлена змістом, побудова літературного твору, розміщення і співвідношення всіх його складових частин (компонентів), порядок розгортання подій і розстановка персонажів. Синонімом до «композиція» є поняття «структура твору». Найпростіші компоненти композиції (портрет, пейзаж, інтер'єр, діалог) об'єднуються у складніші, наприклад, сцени; сцени – у глави, глави – у частини. І все це треба поєднати так, щоб воно не суперечило життєвій правді.

Важливу композиційну роль у творі відіграє групування персонажів, особливо, коли їх багато. Автор уважно продумує, який образ поставити в центрі, показати всебічно, якому відвести другорядну роль; коли і кого включити в дію, кого зіставити, кого протиставити. Другорядне повинно бути підпорядковане головному. Одні події зображуються детально, а інші – стисло, скупю. У високохудожньому творі не повинно бути нічого зайвого.

Композиція значною мірою залежить від глибини конфлікту (лат. – зіткнення) – суперечність, що лежить в основі боротьби між персонажами і зумовлює розвиток подій у творі. Ліро-епічні, епічні, драматичні твори мають здебільшого складну композицію. Іноді замість терміну «композиція» використовують термін «архітектоніка», рідше – «морфологія» твору. Окремі частини композиції ми називаємо компонентами (лат. – складник) – це пейзажі, інтер'єри, вставні епізоди, авторські характеристики, відступи, монологи.

2. Сюжет (фр. – предмет) – складні конфлікти і взаємини між персонажами, події, розгортаючи які, письменник розкриває характери персонажів, своє ставлення до них і весь зміст твору. Сюжет – це показ персонажів у дії, в процесі формування і виявлення характеру, почуттів, думок. В основі сюжету завжди лежить якийсь життєвий конфлікт. І саме в процесі його розвитку проявляються характери персонажів, їхня суть.

Сюжети невеликих за розміром творів переважно однолінійні («Микола Джеря», «Харитя», «Ялинка»). У великих творах сюжети багатолінійні. Тут не одна, а кілька сюжетних ліній, які розгортаються паралельно, то переплітаючись, то розходячись («Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Тигрлови» та ін.).

З терміном сюжет тісно пов'язаний термін **фабула** (лат. – байка, переказ) – ланцюг подій, поданий у причинно-часовій послідовності. З певною метою автор може відходити від такої послідовності («Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Новина»). Фабульний час – це календарний час, прямолінійний і незворотний, а сюжетний час – може уповільнюватись чи прискорюватись, рухатись зворотно, переливно. Фабульний час існує всередині сюжетного часу.

Елементи сюжету: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, спад подій, розв'язка.

3. Позасюжетні елементи стоять поза конфліктом, що розгортається між персонажами твору, а отже і поза сюжетом. Основні позасюжетні елементи: заголовок, посвята, епіграф, авторські відступи, художні описи (портрет, пейзаж, інтер'єр), вставні епізоди, пролог, епілог.

Самостійна робота

1. Визначити ідейно-художню функцію пейзажів в оповіданні Панаса Мирного «Морозенко».

2. Схарактеризувати особливості сюжету в новелі М. М. Коцюбинського «Коні не винні».

3. Проаналізувати майстерність композиції і сюжету в романі О. Т. Гончара «Собор».

Питання для закріплення матеріалу

1. Композиція та її ідейно-художнє призначення в художньому творі.
2. Групування образів-персонажів як важливий композиційний чинник побудови художнього твору.
3. Монтаж як композиційний засіб поєднання різних за змістом елементів літературного твору. Хронотоп.
4. Різні способи побудови сюжету у зв'язку із задумом письменника.
5. Позасюжетні елементи, їх художня функція у літературних творах.
6. Основні види розповіді у художніх творах.
7. Різні види описів, їх роль.
8. Особливості портретної характеристики образів-персонажів.
9. Пейзаж та його роль у художніх творах.
10. Роль авторських відступів у художніх творах.
11. Композиція і проблема художньої майстерності літературного твору.

Лекція 6-7.

Родовий і жанровий поділ літературних творів

1. Історичні передумови виникнення літературних родів. Різні підходи до системи термінів.
2. Види епічних творів, їх історичний розвиток.
3. Жанрова своєрідність лірики.
4. Система жанрів драматичних творів. Кінодраматургія.
5. Твори мішаної групи.
6. Жанри літературно-критичних публікацій.

Література

Білецький Ф. М. Оповідання. Новела. Нарис. Київ, 1967. 89с.

Білоус П. Вступ до літературознавства : навч. посібник. Київ : Академія, 2011. 334 с. (Альма-матер).

Кононенко В. М. Байка як жанр літератури. *Зарубіжна література в школі*. 2008. № 2. С.37–39.

Лірична драма. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці : Золоті литаври / голова ред. А. Волков. 2001. С. 293. 634 с.

Ференц Н. Основи літературознавства : підручник. Київ : Знання, 2011. 431 с. (Вища освіта ХХІ століття)

Шебеліст С. Теоретичні аспекти жанру есе. Слово і час. 2007. № 11. С.48–56.

Літературознавчі терміни

Байка, балада, водевіль, гімн, драма, дума, інтермедія, жанр твору, елегія, епіграма, епопея, епос, есе, казка, комедія, лірика, легенда, міф, медитація, нарис, новела, оповідання, памфлет, пародія, пісня, повість, послання, роман, романс, співомовка, твори мішаної групи, трагедія, фейлетон.

Короткий виклад лекційного матеріалу

1. Спосіб відображення дійсності – основа поділу літературних творів на роди, види і жанри. Історичні передумови їх походження. Епос, лірика і драма – основні роди літературних творів. Аристотель про характерні відмінності між ними.

Розвиток і взаємопроникнення літературних родів і видів. Проникнення лірики в епос і драму, епічного начала в лірику та навпаки. Поява в процесі художнього розвитку літературних творів так званої мішаної групи.

Роди і жанри, їх естетична природа, історичний характер. Жанрово-видова своєрідність літературних творів. Жанр як виявлення змістовної форми. Трансформація родів і жанрів у процесі їх історичного розвитку. Національна своєрідність художніх видів і жанрів в українській літературі (дума, коломийка, співомовка, усмішка).

2. **Епос** як художнє відтворення об'єктивного світу в його конкретності. Головне начало в епосі – розповідь. Види епічних творів, їх історичний характер. Основні жанри народного героїчного епосу. Епопея і епічна поема – характерні жанри епічного роду літератури.

Роман у процесі літературного розвитку, його жанрові різновиди. Характерні особливості повісті, оповідання, новели, нарису. Художня публіцистика: мемуари, есе, памфлет, фейлетон. Об'єктивна розповідь і авторське начало в епічних творах. Різні форми розповіді. Мистецьке перевтілення автора в оповідача.

3. **Лірика** – відтворення суб'єктивного світу людини. Види ліричних творів у процесі історичного розвитку: пісня, ода, елегія, романс, послання, медитація, епіграма. Різновиди лірики за тематикою. Поняття про ліричного героя, його художнє виявлення в ліричних творах.

4. Головне начало в **драмі** – дія персонажів. Зв'язок драми з театром. Драматичні твори в процесі історичного розвитку. Трагедія і комедія – традиційні види драматичних творів. Драма, її жанрові різновиди: шкільна драма, інтермедія, вертепна драма, комічна опера, мелодрама, водевіль.

5. **Ліро-епос** – це художні твори, в яких поєднується епічне й ліричне зображення життя. Такі твори є віршованими розповідями про вчинки або переживання персонажів, водночас у них виражені переживання поета-оповідача. У ліро-епічних творах знаходимо розгорнутий сюжет, що характерно для епічних творів, зображення переживань дійових осіб та думок й почуттів самого автора, що є ознаками ліричних творів. До ліро-епічних творів належать співомовки, думи, байки, балади, поеми, романи у віршах.

6. Основними жанрами літературної критики є: рецензія, стаття, літературний портрет, есе, монографія.

Самостійна робота

1. Із літературознавчих словників виписати статті, що стосуються родів і жанрів художньої літератури

2. Визначити жанрову своєрідність лірики І. Франка.

3. Схарактеризувати жанрові особливості поеми Т. Шевченка «Гайдамаки».

4. Пояснити, чому С. Руданський свої гуморески називав співомовками.

5. Розкрити художню майстерність М. Рильського в жанрі медитації.
6. Написати твір «Мої роздуми про жанрові особливості новели М. Коцюбинського «Інтермецо».
7. Опрацювати «Поетику» Арістотеля. Визначити типологічні ознаки трагедії і комедії, з'ясувати генезу цих драматичних видів.

Питання для закріплення матеріалу

1. Виникнення і розвиток літературознавчих родів, видів і жанрових різновидів.
2. Як проявляється взаємопроникнення епосу, лірики і драми.
3. Види епічних творів, їх історичний розвиток.
4. Роман і повість, їх жанрові ознаки і різновиди.
5. Оповідання, новела, нарис, есе – жанри епічного роду літератури.
6. Особливості жанрів ліро-епосу.
7. Жанрова своєрідність лірики.
8. Особливості побудови драматичних творів, їх зв'язок з театром.
9. Основні види кінодраматургії.
10. Жанрова своєрідність публіцистики.

Лекція 8-9.

Мова художнього твору

1. Мова як засіб художнього відображення дійсності. Поєднання комунікативної та естетичної функцій у мові літературного твору.
2. Літературна мова і мова художньої літератури.
3. Мова автора і мова персонажів, їхні особливості та функції.
4. Групи засобів образності й виразності в художньому творі: поетична лексика, поетичний синтаксис, фонетична організація мови.
5. Залежність мовних засобів образності й виразності художнього твору від авторського задуму.

Література

Бербенець Л. Аромат як метафора тексту. *Слово і час*. 2009. № 11. С. 28–38.

Бондаренко Ю. Словесно-образний аналіз літературного твору в школі: вищий рівень застосування. *Українська мова і література в школах України*. 2019. № 10. С. 11–15.

Вихованець І. Таїна слова. Київ, 1990. С.163–170.

Гончар О. Цвіт слова народного. *Гончар О. Письменницькі роздуми.* Київ, 1980. С. 296–303.

Кравець Л. До питання системи тропів. *Українська мова і література в школі.* 1999. № 4. С.58–60.

Моклиця М. Силует романтика на тлі постмодерну, або метафора як поетична проблема. *Слово і час.* 2009. № 6. С. 91–98.

Пустова Ф. Естетична природа слова в літературному творі. *Українська мова і література.* 1999. 17 травня. С.11–12.

Романиця О. Синтаксичні засоби у віршованих творах Осипа Маковея. *Мандрівець.* 2016. № 1. С. 10–14.

Терещенко А. Метафоричність мови твору. *Відкритий урок.* 2007. № 11. С.27–30.

Тимошенко Ю.В. Аллегорія та гіпербола як елементи романтичного стилю. *Зарубіжна література в навчальних закладах.* 2001. № 3. С.55–57.

Тимошенко Ю.В. Феномен метафори: проблема давня й сучасна. *Слово і час.* 2001. № 5. С.29–36.

Франко І. Літературна мова і діалекти. *Франко І. Зібрання праць: У 50 т. К., 1982. Т. 37. С.205–210.*

Літературознавчі терміни

Алітерація, аллегорія, анафора, антитеза, антоніми, архаїзми, асонанс, варваризми, вульгаризми, гіпербола, гротеск, діалектизми, інверсія, іронія, жаргонізми, запитання риторичні, звертання, звуконаслідування, евфоніка, еліпсис, епітет, епіфора, лексика, літота, метафора, метонімія, неологізми, оксиморон, омонім, паралелізм, перифраз, поетичні фігури, поетичний синтаксис, порівняння, професіоналізми, риторичні фігури, сарказм, символ, синекдоха, синоніми, тавтологія, фоніка.

Короткий виклад лекційного матеріалу

1. Кожне з мистецтв має свій будівельний матеріал, при допомозі якого моделюється світ і людина – головний об'єкт цього світу. У художній літературі таким будівельним матеріалом є слово. Саме мова є першоелементом літератури. І митець, як ніхто інший, повинен знати її скарби.

Основна функція мови – комунікативна, при допомозі мови передається певна інформація. Саме ця мовна функція головна в науковій літературі. Але художній твір не лише дає нам певну інформацію, але й впливає на наші почуття. Читач співпереживає разом з автором, персонажами

твору. Тому ми маємо усі підстави говорити про те, що у художньому творі комунікативна функція мови поєднується з естетичною.

2. У процесі розвитку людського суспільства сформувалася **жива розмовна мова** і мова літературна. Мова наукових праць, преси, періодики, критики, публіцистики є мовою літературною. Вона є зразковою і нормативною у кожного народу. Саме народ є творцем мови, а науковці-філологи приводять її в систему, роблять її літературною. В основі сучасної української літературної мови – мова Шевченка.

Літературна мова і мова художнього твору – не одне і те ж. Мову художнього твору називають ще **поетичною**. Вона є основним засобом творення художніх образів, спілкування письменника і читача. Митець не обмежується лише запасом літературних слів. Хоч кожен автор мусить дбати про чистоту мови, але іноді у творах він відходить від літературних норм: використовує слова, звороти із народної розмовної мови.

Отже, поняття мова художньої літератури є ширше, ніж поняття літературна мова.

3. **Мова автора** – це мова розповіді й опису, прямої характеристики, авторських відступів. У ній виразно виявляється образ митця, його ставлення до дійсності, його громадянська позиція.

Важливим засобом характеристики, типізації та індивідуалізації персонажів є їхня мова. За допомогою мови персонажі спілкуються, висловлюють свої думки, переживання, почуття, прагнення. Відмінність мови персонажів виявляється у складі лексики, фразеологічних зворотах, характері інтонації тощо. Створюючи певний образ, письменник намагається знайти в мові різних людей характерні риси і художньо це відтворити.

Звичайно, ближчою до літературної мови є мова автора, але і в ній можуть бути слова з неунормованої лексики.

4. З естетичною метою, з метою глибшого донесення до читача головної думки письменники користуються різними художніми засобами образності й виразності. Виділяють три основні групи таких засобів: лексичні, синтаксичні, фонетичні.

Лексичні засоби

До лексичних засобів словотворчого увиразнення мовлення належать слова або форми слів, наявність яких у тій чи іншій національній мові не зафіксована словниками й контекстом загального вживання. Вони створюються письменником у процесі індивідуальної мовної творчості, не виходячи в більшості випадків за її межі. До лексичних засобів належать: неологізми, архаїзми, історизми, діалектизми, жаргонізми, професіоналізми,

арготизми; художні тропи: епітет, порівняння, метафора, алегорія, символ, персоніфікація, метонімія, синекдоха, гіпербола, літота, оксиморон тощо.

Синтаксичні засоби

Урізноманітнюючи форми побудови речень, письменник досягає більшої виразності, виділяє, ставить на перший план якусь важливу думку, до якої хоче привернути увагу читача.

Поетична мова багата незвичними зворотами (**стилістичними фігурами**). До них належать: інверсія, оксиморон, анафора, епіфора, антитеза, риторичні фігури, асиндетон, полісиндетон тощо.

Фонетичні засоби

Серед художніх засобів мови не останнє місце посідають звукові. Сукупність звукових засобів художньої мови називають **фонікою**. Найпоширенішими є алітерація, асонанс, звуконаслідування.

Талановиті письменники користуються словом так вдумливо, як ювеліри – дорогоцінним матеріалом. Прекрасно сказано про це в поезії поета-академіка Максима Рильського:

Поетичне мистецтво

Лише дійшовши схилу віку,
Поезію я зрозумів,
Як простоту таку велику,
Таке єднання точних слів,
Коли ні марній позолоті,
Ні всяким викрутам тонким
Немає місця, як підлоті,
У серці чистім і палкім.
Коли епітет б'є стрілою
У саму щонайглибшу суть,
Коли дорогою прямою
Тебе метафори ведуть.
Коли зринає порівняння,
Як з моря синього дельфін:
Адже не знає він питання,
Чом саме тут зринає він!
Слова повинні бути покірні
Чуттям і помислам твоїм,
І рими мусять бути вірні,
Як друзі в подвигу святім.
Свій парус ладячи крилатий,
Пливти без компасу не смій!

Світ по-новому відкривати,
Поете, обов'язок твій!

Про лексику:

Люблю слова, що повнодзвонні,
Як мед, пахучі та п'янкі,
Слова, що в глибині бездонній
Пролежали глухі віки.

Самостійна робота

1. Укласти словник літературознавчих термінів до теми: «Засоби образності й виразності мови художнього твору».
2. Підготувати усну відповідь на тему: «Метафора – королева літератури».
3. З'ясуйте, як Іван Франко характеризує індивідуальний мовний стиль письменника у статті «Михайло Старицький».
4. Проаналізувати своєрідність мови автора і мови персонажів повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».
5. Законспектувати статтю **Тимошенко Ю.** «Феномен метафори»: проблема давня й сучасна. *Слово і час*. 2001. № 5. С. 29–36.
6. Виконати творчу роботу на тему: «Найдорожчий скарб у людини – її рідна мова».

Питання для закріплення матеріалу

1. Мова – першоелемент, найважливіший засіб художнього зображення.
2. Особливості мови літературних творів у порівнянні з мовою наукових праць.
3. Поєднання комунікативної та естетичної функцій у мові художніх творів.
4. Звернення письменників до різноманітних джерел розмовної мови.
5. Специфічні особливості мови автора і мови персонажів.
6. Мова персонажів як засіб їх характеристики, типізації та індивідуалізації.
7. Естетична функція слова в мові літературного твору.
8. Основні засоби образності й виразності мови художніх творів.
9. Добір слів для передачі смислових та емоційних відтінків (синоніми, омоніми, антоніми, пароніми та ін.).
10. Використання з художньо-естетичною метою архаїзмів, діалектизмів, неологізмів, жаргонізмів, варваризмів та ін.

11. Прості й складні тропи в художній літературі.
12. Епітет, його види, ідейно-естетична функція у художніх творах.
13. Ідейно-естетична роль метафори, розгорнутих метафоричних виразів, зворотів.
14. Ідейно-естетична функція метонімії, синекдохи.
15. Гіпербола і літота, алегорія і символ, оксюморон і перифраз у поетичній мові.
16. Гумор, іронія, сарказм, гротеск. Їх ідейно-естетична роль.
17. Фігури поетичної мови: інверсія, еліпсис, паралелізм, анафора, епіфора.
18. Риторичні запитання, оклики, звертання. Їх ідейно-естетична роль.
19. Асонанси, алітерації, звуконаслідування в літературних творах.
20. Місце і значення художніх перекладів у розвитку національної літератури та культури.

Лекція 10.

Основи віршування

1. Спільне, відмінне, специфічне мови вірша і мови прози.
2. Походження і розвиток віршування.
3. Метрична (антична) система віршування, її традиції в українській літературі.
4. Силабічний вірш в українській літературі.
5. Розвиток силабо-тонічної системи версифікації.
6. Народнопісенна система віршування, її традиції в українській літературі.
7. Стопа – основна ритмічна одиниця віршового рядка. Види стоп силабо-тонічної системи віршування.
8. Основні й допоміжні ритмічні елементи силабо-тоніки.
9. Рими, їх різновиди. Способи римування.
10. Строфічна будова віршів. Види строф. Види віршів.
11. Здобутки українського віршування на сучасному етапі.

Література

Віршознавство як розділ літературознавства. Розвиток вітчизняного віршознавства : Матеріали до заняття. *Дивослово*. 2007. № 10. С. 30–32.

Водяна П. Основи віршування : навч. посіб. для студ. філол. спец.; Миколаїв. держ. пед. ун-т ; Миколаїв. держ. пед. ун-т. 2-ге вид., допов. Миколаїв : МДПУ, 2002. 92 с.

Качуровський І. Метрика: Підручник. Київ, 1994. 120 с.

Качуровський І. Строфіка: Підручник. Київ, 1994. 140 с.

Качуровський І. Фоніка: Підручник. Київ, 1994. 163 с.

Ковальський В. Рима: Ритмічні засоби українського вірша. Київ, 1965. 86 с.

Костенко Н.В. Українське віршування ХХ століття. Київ : Либідь, 1993. 232 с.

Сидоренко Г.К. Від класичних нормативів до верлібру. Київ, 1980. 184 с.

Сулима М. Українське віршування к. XVI – поч. XVII ст. Київ, 1984. 147 с.

Франко І. До історії коломийкового розміру. *Франко І. Збір. творів: у 50 т. К., 1983. Т. 39. С. 232–242.*

Літературознавчі терміни

Акrostих, амфібрахій, анапест, античне (метричне) віршування, білий вірш, версифікація, вільний вірш (верлібр), вірш, гекзаметр, дактиль, диптих, енклітика, катрен, квінтет, клаузула, коломийковий вірш, народнопісенна система віршування, нона, октава, пірихій, проклітика, рима, ритм, рондель, рондо, секстина, силабічна, силабо-тонічна система віршування, сонет, спондей, стопа, строфа, терцет, тріолет, тонічна система віршування, фігурний вірш, хорей, цезура, шевченківський вірш, ямб.

Короткий виклад лекційного матеріалу

1. Мова художнього твору має дві форми вираження: прозову і віршову. Для художньої прози характерне вільне мовлення, що членується на синтаксичні одиниці (речення) з відносно довільним розташуванням слів, що наближає її до звичайної розмовної мови. Віршова мова відрізняється від прозової насамперед впорядкованістю звукової форми. Звуки тут розташовуються за законами віршового ритму, чергування звуків, наголосів, що створює відчуття краси, легкості, емоційності.

Різниця між ритмом вірша і прози очевидна: у вірші ритмічний фон є стабільним, одноманітним, а в прозі для кожного відрізка тексту він конструюється по-різному.

2. Віршування, як відомо, є ланкою художньо-творчої діяльності, своєрідною системою організації мистецько-мовних засобів, якими

витворюється поетичне мовлення. Синонімом до нього є латинський за походженням термін **версифікація** (версифікаціо: версус – вірш, фаціо – роблю). Отже, **віршування** – це мистецтво творення віршів і водночас – розділ теорії літератури, що вивчає організацію віршованої мови, її естетичну природу, різні системи віршування та історію їх розвитку, віршовий ритм і засоби його творення (метрику), строфіку, звукову організацію (фоніку, риму) – все те, що поєднує в собі визначальні ознаки віршованих творів.

Версифікація має свою техніку, що формувалась століттями, увібравши в себе художній досвід літератур багатьох народів.

3. **Античне віршування** сформувалось в Давній Греції і в III столітті до н.е. поширилось у Римі. Воно базувалось на чергуванні довгих і коротких складів, адже в античних мовах розрізняли довгі та короткі звуки. Стопа нагадувала музичний такт, а твори виконувались наспівуванням.

Найпростішим елементом ритмотворення в античній літературі вважалася мора (від лат. затримка, проміжок часу) як одиниця довготи: короткий склад дорівнював одній морі – (—), довгий – двом морам – (— —). Обидва різновиди мор формували стопи, до яких входили склади одного чи різних слів.

4. **Силабічне віршування** (гр. силабо – склад) належить до квалітативного. Воно базується на рівноскладовості: поділ віршованого твору на ритмічні одиниці, які рівні між собою за кількістю складів. За одиницю ритму тут служить сам склад. Такі вірші не відзначаються особливою звучністю.

5. **Силабо-тоніка** склалась у Німеччині та Англії. В українській літературі зразки силабо-тонічних віршів можна знайти у творах XVII ст., зокрема в інтермедіях; виразні ознаки силабо-тоніки бачимо у творах Г. Кониського та І. Некрашевича. Перехідною від силабічного до силабо-тонічного віршування є творчість Г. С. Сковороди, на яку великий вплив мала як тогочасна російська поезія, так і українська уснопоетична творчість.

6. У фольклорних піснях віршовий ритм заснований на підвищенні наголосу одного з слів відповідно до його важливості. Кожен вірш має однакову кількість таких підвищень (логічних наголосів). Частина вірша, що має в собі один такий наголос, називається **ритмічним періодом (коліном)**. Таких колін може бути від одного до трьох. Кожне коліно відділяється від іншого цезурою, до кожного може входити від трьох до семи складів. Їхня роль приблизно така, як роль стоп у силабо-тонічному вірші.

Відомі такі українські народні типи ритмів, як коломийковий вірш, шумка та ін.

Тонічне віршування (гр.: тон – наголос) базується на однаковій кількості наголосів у віршах за відсутністю поділу їх на стопи. Найчастіше буває по 3 – 4 наголоси у рядку. Тонічні й силабічні вірші є найпростішою формою віршової організації мови. Силабіка домінує у пісенному та речитативному віршах, а тоніка – у розмовних.

Дольник: це проміжна форма між силабо-тонічною і тонічною системами віршування: кількість наголосів у рядках тут однакова, але розташовані вони довільно. Дольник переважно базується на основі трискладових розмірів.

7. Кожен наголошений склад приєднує до себе один або два ненаголошених, внаслідок чого віршовий рядок поділяється на рівні відрізки. Частина віршового рядка, що складається з одного наголошеного й одного або двох ненаголошених складів, називається **стопою**. Таких мовних відрізків – стоп – в усіх рядках одного й того ж вірша, як правило, приблизно однакова кількість. Стопа є елементом не мови, а ритму, через те далеко не завжди збігається із словом. Найчастіше вона становить частину слова чи об'єднує склади сусідніх слів. Двоскладові стопи залежно від місця наголосу діляться на два типи: хорей, ямб – основні; пірихій, спондей – допоміжні. У трискладових стопах наголос може падати на будь-який із складів, залежно від чого розрізняють три види таких стоп: дактиль, амфібрахій, анапест.

8. Основними ритмічними елементами силабо-тонічного вірша є п'ять розмірів: хорей, ямб, дактиль, амфібрахій, анапест. Широковживаним елементом ритму є використання пірихія і спондея.

До допоміжних ритмічних елементів належать: проклітика, енклітика, цезура, перенос.

9. Важливим елементом ритму є **рими і строфи**.

Співзвуччя частин різних слів називається римою (від гр. *rhythmos* – узгодженість, сумірність). Як правило, звукове співпадання у віршових рядках починається з останнього наголошеного складу. Закінчення віршового рядка називають **клаузолю** (лат. *clausula* – кінцівка, замикання). Співзвучні клаузули утворюють риму.

Залежно від місця наголосу розрізняють клаузули (і рими) чоловічі (наголос на останньому складі у рядку), жіночі (наголос на передостанньому складі), дактилічні (наголос на третьому від кінця складі), гіпердактилічні (на – четвертому складі від кінця рядка).

10. Строфа (від. грец. *atrophe* – поворот) – кілька віршових рядків, поєднаних за змістом і певним порядком римування. Залежно від кількості рядків у строфі й системи римування розрізняють такі види строф: 1 рядок –

моностих, 2 – дистих, 3 – терцет, 4 – катрен, 5 – п'ятивірш, 6 – секстина, 7 – септима, 8 – октава, 9 – нона, 10 – децима, 14 – сонет.

Самостійна робота

1. Укласти словник літературознавчих термінів до теми «Віршування».
2. Із лірики Івана Франка і Лесі Українки виписати різні за будовою і способом римування види строф.
3. Проаналізувати функціональне значення допоміжних ритмічних елементів (цезури, проклітики, енклітики, переносу) для передачі багатогранного звучання силабо-тонічних віршів.
4. Охарактеризувати особливості віршової форми поеми І. П. Котляревського «Енеїда».
5. Проаналізувати багатство ритмічної мелодійності шевченківського вірша.

Питання для закріплення матеріалу

1. З'ясувати, від чого залежить існування різних способів віршування.
2. Специфічні особливості мови вірша і прози.
3. Особливості віршування в усній народній творчості.
4. Розкрити характерні прикмети нерівноскладового віршування.
5. З'ясувати, чим обумовлене поширення силабічної системи віршування у світовій літературі.
6. Силабо-тонічна система, її розвиток в Україні.
7. Визначити особливості ритміки силабо-тонічної системи віршування.
8. Основні й допоміжні ритмічні елементи силабо-тоніки.
9. Стопа – основна ритмічна одиниця віршового рядка.
10. Стопи і розміри силабо-тонічної системи віршування.
11. Види строф і віршових форм, їх історичний розвиток.
12. Рими, їх різновиди, художня функція. Способи римування.
13. З'ясувати ритмотворчу й змістовно-мелодійну функцію рим і строф силабо-тонічної системи віршування.
14. Охарактеризувати багатогранність видів віршів в українській поезії, їх своєрідне ритмічно-мелодійне звучання.
15. Проаналізувати композиційно-ритмічну структуру сонета, його характерну ритмічно-інтонаційну виразність.
16. З'ясувати своєрідну композиційно-ритмічну побудову вільного вірша (верлібра), його популярність у сучасній українській поезії.

Лекція 11.

Літературний процес. Закономірності розвитку літератури

1. Літературний процес, історичні закономірності його розвитку.
2. Спадковість.
3. Традиції і новаторство – дві сторони художнього поступу.
4. Взаємодії та взаємовпливи літератур.

Література

Грабович Г. Питання краси і перелому в самоусвідомленні української літератури. Слово і час. 1991. № 1. С. 38–42

Ігнатенко М.А. Читач як учасник літературного процесу. Київ : Наукова думка, 1980. 172 с.

Лімборський І. Світова література і глобалізація. Черкаси : Брама-Україна, 2011. 190 с.

Наєнко М. Історія українського літературознавства : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2001. 360 с. (Альма-матер).

Сивокінь Г.М. Одвічний діалог: Українська література і її читач від давнини до сьогодні. Київ, 1984. 265 с.

Ситченко А. Визначення індивідуального стилю письменника. Дивослово. 2002. № 4–5. С.48–50.

Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. *Українське слово:* Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття: У 4 т. Київ, 1994. Т.3. С.609–620.

Яус Г.Р. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика. Київ : Вид-во «Основи», 2011. 624 с.

Літературознавчі терміни

Варіація, епігон, концентрація, культура, натяк, новаторство, парафраза, пародіювання, плагіат, прогрес, ремінісценція, репродукція, розпорошення, синкретизм, традиція, цивілізація.

Короткий виклад лекційного матеріалу

1. Поступальний розвиток світової літератури – саме він передусім пов'язується з поняттям «літературний процес» і зумовлений соціально-економічними причинами та внутрішніми закономірностями руху мистецтва в часі та просторі.

У літературному розвитку економічні відносини, суспільно-політичні процеси є зовнішніми факторами руху. Суперечності, закладені в самій літературі, її традиції й новаторство, які є прямим опосередкованим відгуком

на вимоги життя, – складають внутрішні фактори розвитку літератури. Діалектичне поєднання зовнішніх і внутрішніх факторів є визначальним у художньому поступі. Розвиток літератури, поява в ній суттєво нових явищ виникає на ґрунті тих художніх традицій, які утвердилися в ній значно раніше. Економічний стан держави сам по собі нічого нового в літературі не створює, однак може суттєво впливати на зміну літературних традицій, стимулювати чи, навпаки, гальмувати художню творчість. На літературний процес також впливають певні форми суспільної свідомості, а саме: філософія, релігія, політика, право, наука, мораль.

2. В міру того, як зростало значення науки і техніки в житті людського суспільства, зростала також їх роль у системі факторів, що впливають на розвиток літератури і мистецтва. Наукові відкриття і технічні досягнення змінюють сам характер відношень людини з реальним світом, полегшують її працю. Сьогодні, коли наука стала до «співавторства» з виробництвом у найширших масштабах, коли на зміну примітивним формам праці прийшли сучасні способи і методи, породжені успіхами фізики, електроніки, автоматики та ін., все це, безперечно, збагачує внутрішній світ людини, розширює її пізнавальні горизонти, ускладнює палітру її почуттів. Звичайно, це не може не позначитися і на характері художнього мислення. Але треба пам'ятати, що зв'язок між науково-технічним прогресом і розвитком мистецтва не є простий і прямолінійний, він опосередкований складною системою суспільних відносин, в яких соціально-політичні фактори відіграють дуже важливу роль.

3. **Традиції і новаторство в літературі** – взаємопов'язані поняття, які характеризують вузлові моменти літературної спадкоємності, історико-літературного прогресу. **Традиція** (лат. *traditio* – передача) в будь-якій сфері людської діяльності – те, що у формі усталених звичаїв, норм, порядків передається з покоління в покоління. У художній літературі в процесі тривалого її розвитку традиційними стають деякі теми, мотиви, ідеї, образи, способи творення художнього світу, зображально-виражальні засоби, жанрові структури. **Новаторство** (лат. *novator* – оновлювач, ініціатор нового, зачинатель) – нововведення, характеристика тих граней творчої діяльності людини, якими вона відрізняється від традиційних форм. Письменник стає новатором у відкритті тем, типів, у вдосконаленні жанрових форм, засобів художнього освоєння світу.

4. Художня взаємодія в перебігу літературного процесу може бути двох видів: **міжнаціональною** та **внутрішньонаціональною**. Міжнаціональна взаємодія поділяється на внутрішньорегіональну й міжрегіональну. **Внутрішньорегіональна взаємодія** – це взаємовплив окремих національних

літератур певного регіону, приміром, слов'янських чи германських. Міжнаціональна взаємодія може розвиватися як на особистому рівні окремих великих письменників (наприклад, М. Коцюбинський і М. Горький, П. Тичина і Л. Арагон), так і на рівні зв'язків окремих національних літератур (наприклад, українсько-російські, українсько-польські, українсько-грузинські літературні взаємини) і всієї художньої культури окремих народів (візантійська культура вагомо вплинула на розвиток літератури та мистецтва Київської Русі). Літературна взаємодія може відбуватися в межах однієї доби (російсько-українські та українсько-російські взаємозв'язки радянської доби), а інколи виходити далеко за її межі.

Самостійна робота

1. З'ясувати, чому про розвиток літератури академік О.І.Білецький писав, що «Історію не можна вивчати з кінця, незважаючи на початок».
2. Пояснити, в чому виявилось новаторство творчості Івана Котляревського.
3. Які традиції Тараса Шевченка продовжували й розвивали українські письменники XIX-XX століть?
4. Як розумів і оцінював літературні впливи, можливості їх вивчення Степан Васильченко в автобіографічних записках «Мій шлях».
5. Укласти словник літературознавчих термінів до теми: «Закономірності розвитку літератури».

Питання для закріплення матеріалу

1. Трудова діяльність як основа виникнення і розвитку мистецтва.
2. Закономірності розвитку літературного процесу, його періодизація і принципи аналізу.
3. Вплив науково-технічної революції на розвиток мистецтва.
4. Роль традицій і новаторство в літературному поступі.
5. Види і способи художньої взаємодії.
6. Культурна спадщина, її використання в процесі літературного розвитку.

Лекція 12.

Художній напрям, течія, стиль у літературі

1. Поняття про художній метод, літературний напрям, течію, стиль.
2. Художня своєрідність бароко, класицизму, сентименталізму в розвитку української літератури.

3. Романтизм як художній метод і літературний напрям.
4. Етапи розвитку реалізму в українській літературі.
5. Зародження і розвиток модернізму, його характерні особливості (імпресіонізм, експресіонізм, символізм та ін.).

Література

Борецький М. І. Реалізм: Матеріали до вивчення теоретичних тем. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 1998. № 11. С. 52–57.

Гундорова Т. Реалізм і неоромантизм в українській літературі початку ХХ століття: Теоретично-методологічний аспект. *Проблеми історії та теорії реалізму в українській літературі ХІХ – початку ХХ століття* : Збірник наукових праць. Київ, 1991. С.166–191.

Кодак М. Енциклопедія постмодернізму. *Слово і час*. 2005. № 4. С.84–87

Моклиця М. Модернізм – проблема теоретична й психологічна . *Слово і час*. 2001. № 1. С.32–38.

Наєнко М. Про пафосний романтизм...без пафосу. *Слово і час*. 2005. № 12. С.78–81.

Назарець В.М. Постмодернізм як літературне явище. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2008. № 2. С.2–6.

Рева Л. В. Неореалізм : дискурс теорій та художніх ідей (на матеріалі української та російської літератури і критики) : [монографія]. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. 344 с.

Семків Р. Постмодернізм та іронія (типологізація нетипового). *Слово і час*. 2000. № 6. С. 6–12.

Склярєнко Ч. Відблиск великих ілюзій : Дещо про соціалістичний реалізм та його наслідки. *Слово і час*. 2003. № 6. С.182–187.

Ткаченко О. Стиль. Напрямок. Метод. Тип творчості. *Слово і час*. 1997. № 4. С.41–49.

Ткаченко О. Спроби типології романтизму : Доба, стиль, мова . *Слово і час*. 1999. № 6. С. 41-44.

Хархун В. Соцреалізм як канонічне мистецтво. *Слово і час*. 2010. № 9. С. 3–14.

Чижевський Д. Реалізм в українській літературі. *Слово і час*. 1998. № 2. С.8–13.

Шевчук Н. Напрямок, течія, дискурс: питання теоретичні. *Філологічні семінари*. Сучасна наука про літературу: «больові точки». Київ : ВПЦ «Київський ун-т», 2001. Вип. 4. С. 100–109.

Літературознавчі терміни

Античність, бароко, Відродження (ренесанс), гуманізм, демократизм, експресіонізм, імпресіонізм, класицизм, метод, модернізм, постмодерн, просвітительство, реалізм, романтизм, сентименталізм, символізм, стиль.

Короткий виклад лекційного матеріалу

1. **Художній (або творчий) метод** – це сукупність принципів ідейно-художнього пізнання та образного відтворення світу. Саме поняття «метод» означає спосіб пізнання, поняття художнього методу – спосіб образного пізнання дійсності.

Стиль (від грец. *stylos* – паличка для письма) – єдність основних ідейно-художніх особливостей, визначальних рис, які проявляються у творчості митця. У більш широкому значенні стиль – те саме, що й напрям у мистецтві, тобто єдність основних ідейно-художніх особливостей ряду письменників, художників, композиторів тощо.

Напрямок літературний – творча єдність значної групи письменників певного історичного періоду, близьких за своїм світоглядом, ідейними настановами та художньою манерою.

2. **Бароко** – напрям у мистецтві та літературі XVII-XVIII ст., якому належить важливе місце у поступі європейської культури. Б. прийшло на зміну Відродженню, але не було його запереченням. Художня система Б. надзвичайно складна, їй властиві мінливість, поліфонічність, ускладнена форма. Література Б. характеризується поєднанням релігійних і світських мотивів, образів, тяжінням до різних контрастів, складної метафоричності, алегоризму і емблем античності, прагненням вразити читача пишним, барвистим стилем, риторичним оздобленням твору. У різних культурах, літературах Б. склалося неодноразово.

Класицизм – напрям у європейській літературі та мистецтві, який уперше заявив про себе в італійській культурі XVI ст. Найвищого розквіту досягає у Франції (XVII ст.). Певною мірою притаманний усім європейським літературам, у деяких зберігав свої позиції аж до першої чверті XIX ст. Для К. характерна орієнтація на античну літературу, яка проголошувалася ідеальною, класичною, гідною наслідування.

Сентименталізм (фр. *sentimentalisme*, від *sentiment* почуття, чуттєвість) – напрям у європейській літературі другої половини XVIII – початку XIX ст., що розвивався як утвердження чуттєвої, ірраціональної стихії в художній творчості на протиположності жорстким, нормативам класицизму та властивому добі Просвітництва культу абсолютизованого розуму. С. отримав свою назву від твору англійського письменника Л. Стерна

«Сентиментальна подорож»(1768), невдовзі запанував і в інших жанрах – епістолярних романах, мелодрамах, пасторалях тощо.

3. **Романтизм** (від фр. *romantisme*) – художній метод у літературі і мистецтві, коли не задовольняючій митця реальній дійсності протиставляються картини життя бажаного, витвореного мрією, піднесеного над дійсністю. Романтизм з'явився після сентименталізму і також був запереченням класицизму. Романтики, як і сентименталісти, багато уваги приділяли зображенню людських почуттів, відкидали класичні канони. Вони не схвалювали тогочасну дійсність, співчували простому люду, але не вважали за потрібне писати про соціальну нерівність, зображувати життя бідної людини. Письменники-романтики захоплювалися різними чеснотами, які формувала народна мораль і народна педагогіка.

Суть романтизму – в ідеалізації. Письменники-романтики ідеалізували людські почуття, героїчне минуле свого народу. У центрі їхніх творів завжди стояли незвичайні, часом фантастичні постаті, що діяли в екзотичних обставинах. Визначальна роль у художньому творі надавалась емоціям.

4. **Реалізм** (франц. *realisme* – матеріальний, предметний) – літературний напрям, який характеризується правдивим і всебічним відображенням дійсності на основі типізації життєвих явищ.

Реалізм ХІХ століття і за радянських часів прийнято було називати «критичним». Термін «критичний реалізм» належить М. Горькому, який запропонував його для розмежування літератури дореволюційної доби та післяреволюційної («соціалістичний реалізм»). Однак термін цей аж ніяк не відбиває всієї складності напрямку: адже далеко не всі твори письменників-реалістів ХІХ століття були спрямовані на критику певних життєвих й суспільних явищ.

Реалізм ХХ століття, на відміну від реалізму ХІХ століття, не протистоїть іншим літературним напрямкам, а взаємодіє з ними. Як правило, в найкращих творах співіснують і взаємопроникають елементи реалізму й модернізму, так що буває досить важко провести чіткі межі між ними. Творча взаємодія реалістичних і «нереалістичних» елементів та форм – одна з головних ознак літературного розвитку ХХ століття.

5. **Модернізм** (від франц. *moderne* – новітній, сучасний) – сумарний термін, що позначає сукупність літературних напрямів та шкіл кінця ХІХ – ХХ століття, яким притаманні формотворчість, експериментаторство, тяжіння до умовних засобів, антиреалістична манера. Слово «модерн» пов'язане з ідеєю чогось нового, нетрадиційного. І новизна разом з антитрадиціоналізмом (хоча модерністи ніколи не поривають із літературною традицією цілком) є визначальними рисами модернізму.

Відомі такі течії модернізму: декаданс, авангардизм, неоромантизм, неокласицизм, символізм, імпресіонізм, експресіонізм, неореалізм, футуризм, сюрреалізм, постмодерн та ін.

Самостійна робота

1. Укласти словник літературознавчих термінів до теми: «Художній метод, напрям, течія, стиль».
2. Законспектувати статтю: Кодак М. Енциклопедія постмодернізму. Слово і час. 2005. № 4. С. 84–87.
3. Визначити характерні прикмети реалізму та народності в повісті Ольги Кобилянської «Земля».
4. З'ясувати особливості індивідуального стилю В. Стефаніка.

Питання для закріплення матеріалу

1. Творча діяльність письменника – складова частина літературного процесу.
2. Літературний стиль письменника і принципи його аналізу.
3. Творчий метод як сукупність основних принципів зображення дійсності в художній літературі.
4. Літературні напрями і літературні течії, їх історичний розвиток.
5. Основні риси романтизму як творчого методу.
6. Розвиток романтизму в українській літературі.
7. Основні риси реалістичного творчого методу.
8. Розвиток реалізму в українській літературі.
9. Модернізм. Його розвиток в українській літературі.
10. Визначення місця і значення творчих здобутків письменника в літературному процесі – важливий принцип теорії літератури.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Практичне заняття 1.

Бібліографія художньої літератури і літературознавства

Теоретичні питання

1. Бібліографія – допоміжна наукова дисципліна літературознавства, її основні види.
2. Тематичні та персональні бібліографічні покажчики.
3. Енциклопедичні словники, довідники літературознавчих термінів.
4. Значення бібліографії для науково-дослідної роботи в галузі літературознавства.

Практичні завдання

1. Пояснити, чому бібліографію називають компасом у книжковому океані.
2. Пояснити суть терміна «бібліографознавство». Історія його походження і функціонування.
3. Скласти бібліографічний покажчик, присвячений вивченню життя і творчості українських письменників (за вибором одного прізвища).

Література

Білоус П. Вступ до літературознавства : навч. посібник Київ : Академія, 2011. 334с. (Альма-матер).

Гольденберг Л.І. Бібліографія літературна. *Українська літературна енциклопедія*: В 5 т. К., 1988. Т. 1. С. 166–167.

Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т.1. А (аба) – Л (лямент). / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. 608 с.

Рева Н.М. Бібліографія української художньої літератури та літературознавства : навч. посіб. К. : Вища школа, 1979. 232 с.

Практичне заняття 2.

Композиція і сюжет художнього твору (новела В. Стефаника «Камінний хрест»)

Теоретичні питання

1. Своєрідність зовнішньої композиції твору (поділ тексту на частини).
2. Особливості сюжету, форми його викладу.
3. Роль художнього обрамлення.
4. Ліричні відступи, роль діалогів і полілогів в розкритті ідеї твору.
5. Функції символів і ремінісценцій.

Практичні завдання

1. Підготувати письмове повідомлення на тему «Жанрово-композиційна своєрідність новели В. Стефаника «Камінний хрест».
2. Пояснити символіку образу камінного хреста.
3. З'ясувати основні конфлікти новели В. Стефаника «Камінний хрест».

Література

Білозуб О.Г. В. Стефаник. «Камінний хрест»: Урок – психологічне дослідження. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2005. Січень (№ 3). С. 14–16.

Жила С. «...Як ластівка перед відлетом...» Вивчення новели Василя Стефаника «Камінний хрест» у взаємозв'язку з кіномистецтвом : 10 клас. *Українська література в загальноосвітній школі.* 2007. № 2. 22–24.

Бутенко О.М. В Україну линуть журавлі... (В. Стефаник. «Камінний хрест»). *Все для вчителя.* 2003. Січень (№ 1-2). С. 61–63.

Литвинова І.В. Проблема еміграції в новелі В. Стефаника «Камінний хрест». *Вивчаємо українську мову та літературу.* 2008. № 34. С. 9–11.

Макаренко М.В. Василь Стефаник: Скарби життєвого шляху. Урок-дослідження. *Вивчаємо українську мову та літературу.* 2004. Вересень (№ 27). С. 12–15.

Нежива Л. «Одна сльоза котилася по лиці, як перла по скалі» : стильовий аналіз новели В. Стефаника «Камінний хрест» на тлі порівнянь з однойменним кінофільмом Л. Осики. *Українська література в загальноосвітній школі.* 2012. № 2. С. 7–10.

Токарик М. Новели Василя Стефаника як експресіоністичне відображення дійсності. *Дивослово.* 2008. № 2. 28–33.

Фісунова Л. Трагедія переселення галицьких селян до Канади. *Українська мова та література.* 2006. Травень (№ 17). С. 10–13.

Практичне заняття 3.

Художні образи повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна»

Теоретичні питання

1. З'ясувати суть понять: герой, персонаж, дійова особа, характер, тип, прототип.
2. Поєднання у повісті двох рівнів свідомості – дорослого письменника і малого Сашка.
3. Художні образи: матері, батька, баби Марусини, діда, Сашка та ін. Засоби розкриття їхніх характерів: портрет, зображення в дії та вчинках, прямі й опосередковані характеристики, самохарактеристики, характеристики іншими персонажами й автором; мовлення персонажів.
4. Схарактеризувати роль картин і художніх образів, підпорядкованих меті Олександра Довженка «усвідомити свою природу на ранній досвітній зорі коло самих її первісних джерел».

Практичні завдання

1. Проаналізувати образ батька за поданим планом характеристики:
  - соціальне і матеріальне становище.
  - зовнішній вигляд.

- своєрідність світосприймання і світогляду, коло розумових інтересів, схильностей і звичок: а) характер діяльності і основних життєвих поривань; б) вплив на оточуючих (основна сфера, види і типи дії).
  - сфера відчуттів: а) ставлення до оточуючих; б) особливості внутрішніх переживань.
  - авторське ставлення до персонажа.
  - які риси особистості героя проявляються у творі: а) за допомогою портрета; б) в авторській характеристиці; в) через характеристику інших дійових осіб; г) за допомогою передісторії або біографії; д) через ланцюг вчинків; е) у мовній характеристиці; ж) через «сусідство» з іншими персонажами; з) через навколишнє оточення.
  - висновок. Яка проблема привела автора до створення цього образу.
2. Описати оточення Сашка, визначити ознаки його раннього таланту.
  3. Окреслити роль природи у формуванні характеру людини (письмово).

Література

- Герасименко В.** Реальне та уявне в автобіографічній кіноповісті О.П. Довженка «Зачарована Десна». *Українська мова і література в школі*. 2010. № 5. С. 23–24.
- Дятленко Т.** «Благословенна будь, моя незаймана дівице Десно...». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2008. № 5. С. 46–51.
- Ковальчук О.** До проблеми глибини естетичного аналізу твору: «Зачарована Десна» О. Довженка. *Дивослово*. 2002. № 6. С. 43–45.
- Матюшкіна Т.** Незабутні «чари дитинства» у творах О.Довженка. *Зарубіжна література в школах України*. 2008. № 6. С. 10–12.
- Назар М.** Тести: «Зачарована Десна» О. Довженка. *Дивослово*. 2001. № 5. С. 38–39.
- Поляруш О.** Кіноповість О. Довженка «Зачарована Десна». *...І вічна таїна слова: Аналіз великого епічного твору: Посібник для вчителя*. Київ, 1990. С. 95–109.
- Пролєєв С.** Кінематограф Довженка: експресіонізм чи поетичність? *Сучасність*. 2005. №6. С. 134–136.
- Рудкевич І.** Образ автора в кіноповісті О. Довженка «Зачарована десна». *Слово і час*. 2006. № 11. С. 25–30.

Шевченко М. Національно-культурний потенціал художнього тексту («Зачарована Десна») О. Довженка. *Українська мова та література*. 2006. Травень (№ 18). С. 10–12.

Практичне заняття 4-5.

Проблемно-художній аналіз поеми Т. Г. Шевченка «Сон» («У всякого своя доля...»)

Теоретичні питання

1. Своєрідність композиції поеми.
2. Складові елементи сюжету.
3. Проблематика твору.
4. Об'єкти сатиричного викриття – кріпосницький лад, самодержавство.
5. Образ ліричного героя і борців за волю. Ідейно-художнє спрямування авторських відступів.
6. Роль позасюжетних елементів твору.
7. Патріотизм поета. Авторський задум і його художнє втілення.

Практичні завдання

1. Чому поему «Сон» («У всякого своя доля...») Т. Г. Шевченко назвав комедією?
2. Пояснити ідейно-художню функцію епіграфа до поеми.
3. Визначити основні композиційно-сміслові частини поеми, подати до них заголовки.
4. Написати наукове повідомлення на тему: «Роль пейзажів у композиційній організації твору»

Література

Береговенко Т.В. Поема Т. Шевченка «Сон»: Вершина політичної сатири. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2006. Лютий (№ 5). С. 16–20.

Дзюба І. Поет супроти імперії. *Слово і час*. 2004. № 3. С. 3–15.

Дзюба І. Царі. Монархія. Монархізм: Особливості ставлення до кріпаччини, царів, монархізму. *Українська мова та література*. 2005. Січень (№ 4). С. 24–31.

Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація. Київ, 1998. С. 119–153.

Мосієвська Н. «Тяжкіі три літа...»: Система інтерактивних уроків із вивчення творчості Т.Шевченка періоду «трьох літ». *Українська мова й*

література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2005. № 1. С.48–56.

Степанишин Б. І. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі : методична трилогія. Київ : РВЦ «Проза», 1999. 384 с.

Чернюк С. Художня інтерпретація політики російської імперії в поемі «Сон (комедія)» Тараса Шевченка. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37428/23-Cherniuk.pdf?sequence=1>.

Франко І. Темне царство. **Франко І. Збір. творів:** У 50 т. Київ, 1980. Т. 26. С. 131–153.

Практичне заняття №6 **Тропіка художнього твору**

Теоретичні питання

1. Прості тропи (епітет, порівняння). Різновиди, ідейно-художні функції
2. Метафора (власне метафора, уособлення, персоніфікація), її своєрідність та різновиди
3. Метонімія (синекдоха, антономазія, евфемізм, перифраз). Різновиди. Ідейно-художні функції.
4. Алегорія й символ: походження і відмінність
5. Гіпербола, літота, їхні функції
6. Тропіка поезії «Лебеді материнства» Василя Симоненка

Практичні завдання

1. Окресліть ідейно-художню роль запропонованих порівнянь
Світанки, мов яйця пташині, кволі, спроквола-сині, що випали з гнізд і шебечуть, і крильцями тріпотять (В. Стус). Повітря синє і густе, вологе, наче сіль в солонці. Червоним деревом росте на обрії крилате сонце (В. Мороз). Осіння ніч, густа, як чорна кров, залляла землю (М. Рильський). Північ чорна, наче вугіль (Б.І. Антонич). І, немов НЛО, душа на хмарину сідає, небога, і в небо вростає, як в землю зело (П. Осадчук). Чаруються, як я, землю лелека, ластівка, лілея (О. Ющенко). Як від скрипки Страдиварі, звуку ниточка навскіс. Хитрий слід якоїсь тварі заманив мене у ліс (М. Година).
2. Випишіть метафори з поезії «Посмішки» Ліни Костенко, визначте їхні ідейно-художні функції.
3. Випишіть із фольклорних творів 5 евфемізмів, визначте їхню ідейно-художню роль.

Література

Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.

Галич О. А. Вступ до літературознавства: підручник для студ. вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 288 с.

Вступ до літературознавства: Хрестоматія: Навч. посібник / Упоряд. Н. І. Бернадська. Київ : Либідь, 1995. 256 с.

Моклиця М. Основи літературознавства. Посібник для студентів. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 192 с.

Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.

Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія. Київ : Смолоскип, 2008. 360 с.

Білоус П.В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості: Лекції. Житомир: Рута, 2009. 336 с.

8. Фесенко Э. Я. Теория литературы. М.: УРСС, 2004. 336 с.

Практичне заняття № 7-8.

Своєрідність і художня доцільність використання засобів поетичної мови в повісті М. М. Коцюбинського «Фата моргана»

Теоретичні питання

1. Повість М. М. Коцюбинського «Фата моргана» – художня епопея українського села кінця XIX – початку XX століття, життєва основа зображених у ній подій та людських характерів.
2. Художня довершеність авторської мови і мови персонажів.
3. Багатство синоніміки, майстерність використання побутової лексики.
4. Різноманітність, ідейно-художня образність і виразність тропів (метафоричність мови) та поетичних фігур.

Практичні завдання

1. Поясніть заголовок повісті «Фата моргана», яким художнім засобом віє переданий.
2. Що таке контекстуальні синоніми? Випишіть три приклади із твору, вкажіть їхні ідейно-художні функції.

4. Які образи увиразнює запропонований пейзаж. Окресліть тропіку у ньому. Прокоментуйте його в аспекті образної виразності.

Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочать угорі і спускають на землю мокрі коси. Пливе у сірі безвісті нудьга, пливе безнадія, і стиха хлипає сум. Плачуть голі дерева плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля і не знає, коли осміхнеться. Сірі дні змінюють темнії ночі. Де небо? Де сонце? Міриади дрібних крапель, мов умерлі надії, що знялись занадто високо, спадають додолю і пливуть, змішані з землею, брудними потоками. Нема простору, нема розваги. Чорні думи, горе серця крутяться тут, над головою, висять хмарами, котяться туманом, і чуєш коло себе тихе ридання, немов над умерлим...

Література

Історія української літератури: Кінець XIX – початок XX століття: (За ред. проф. О. Д. Гнідан): Кн. 1. Київ, 2005. 624 с.

Каменська Н.П. «У моїх творах вселюдські ідеали»: Сучасне прочитання на уроці повісті М. Коцюбинського «Фата моргана». *Українська мова і література в школі*. 1987. № 10. С. 22–27.

Красавіна В. В. Земля як мірило цінностей і парадигма зради у творах М. Коцюбинського «Fata morgana» та О. Кобилянської «Земля». Література та культура Полісся. Сер. : Філологічні науки. 2015. Вип. 78. С. 126–134. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkpfil_2015_78_16.

Кузнєцов Ю.Б., Орлик П.І. *Слідами феї Моргани : Вивчення творчості М. Коцюбинського в школі*. Київ, 1990. 205 с.

Кузнєцов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX століття: Проблеми естетики і поетики. Київ, 1995. 315 с.

Логвин Г. Михайло Коцюбинський – в школі. *Українська мова і література в школі*. 2002. № 2. С. 20–23; № 3. С. 19–22.

Лойко Н.П. Вивчення творчості М.Коцюбинського в 10 класі. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2006. № 1. С. 1–8.

Мовчун А. Елементи народознавства в повісті М. Коцюбинського «Фата моргана». *Дивослово*. 1996. № 3. С. 24–26.

Погребенник В. Національна ідея та українська поетична класика XIX–XX століть. *Визвольний шлях*. 2004. № 4. С. 63–73.

Поліщук Я. І ката, і героя він любив... : Михайло Коцюбинський : літературний портрет. Київ : Академія, 2010. 302 с.

Пошуки прекрасного : Твори Михайла Коцюбинського : навч. посіб. Київ : Грамота, 2004. 400 с.

Практичне заняття 9

Драма й ліро-епос як роди літератури

Теоретичні питання

1. Генезис і родові ознаки драми
2. Драма, трагедія й комедія як основні жанри драматургії
3. Трагікомедія. Міракль. Містерія. Фарс. Інтерлюдія. Мораліте. Інтермедія. Водевіль. Мелодрама
4. Суміжні змістоформи. Балада. Дума. Поема
5. Байка. Співомовка. Мемуари. Щоденники.
6. Жанри кіномистецтва: кіноновела, кінонарис, кіноповість, кінороман, кінопоема

Практичні завдання

1. Скласти класифікацію жанрових рідновидів поеми
2. На матеріалі трагедії Івана Карпенка-Карого «Сава Чалий» визначити її жанрові ознаки
3. Зробити порівняльну характеристику повісті і кіноповісті.

Література

Білоус П. В. Вступ до літературознавства: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 336 с. (Серія «Альма-матер»)

Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. 3-тє вид., стереотип. Київ : Либідь, 2006. 448 с.

Давидова І. Малі форми драматургії. Київ : Мистецтво, 1966. 139 с.

Каліш І. Жанр балади у світовій літературі // <http://eprints.zu.edu.ua/1546/1/9.pdf>

Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.

Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т.1. А (аба) – Л (лямент). / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. 608 с.

Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 2. М (Маадай-Кара) – Я (яформа) / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. 624 с.

Марко В. Художній твір на перехресті жанрово-стильових тенденцій // <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/631.pdf>

Мельничук Б. І. Драматична поема як жанр: літературно-критичний нарис. Київ : Дніпро, 1981. 142 с.

Чернец Л. В. Литературные жанры. *Проблемы типологии и поэтики.* Москва : Изд-во МГУ, 1982. 192 с.

Практичне заняття 10-11.

Аналіз основних і допоміжних ритмічних елементів силабо-тонічної системи віршування

Теоретичні питання

1. Стопа – основна ритмічна одиниця у силабо-тонічній системі віршування.
2. Роль пірихія і спондея у збереженні ритмічної довершеності двоскладних віршових розмірів.
3. Функціональне значення допоміжних ритмічних елементів (кількість стоп, цезури, проклітики, енклітики, переносу) для передачі багатогранного звучання силабо-тонічних віршів.
4. Позначення розмірів та римування силабо-тонічних віршів з допомогою схеми.

Практичні завдання

1. Пояснити роль віршового розміру як найважливішої ознаки силабо-тонічної системи віршування.
2. Охарактеризувати особливості виразності основних ритмічних елементів силабо-тонічного віршування (хорея, ямба, дактиля, амфібрахія, анапеста).
3. Розкрити функцію пірихія і спондея у передачі ритмічної мелодійності двоскладових віршових розмірів.
5. З'ясувати важливість кількості стоп у віршових рядках для відтворення різноманітності душевних настроїв ліричного героя.
6. Визначити роль цезури, переносу, проклітики, енклітики в збереженні віршових розмірів.

Література

Водяна П. М. Основи віршування: навч. посіб. для студ. філол. спец. Миколаїв : МДПУ, 2002. 92 с.

Кацнельсон А. З віршотворчого досвіду. *Дніпро*. 2005. № 12. С. 124.

Ковальський В. Рима: Ритмічні засоби українського вірша. Київ : Рад. письменник, 1965. 286 с.

Качуровський І. Метрика: Підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Київ, 1994. 65 с.

Качуровський І. Строфіка: Підручник... Київ, : Либідь 1994. 272 с.

Науменко Н. Українське вільне віршування у шкільному вивченні. *Дивослово*. 2008. № 10. С. 47-51

Сидоренко Г.К. Від класичних нормативів до верлібру. Київ, 1980. 184 с.

Художні тексти

Котляревський І.П. Енеїда; Шевченко Т.Г. Мені тринадцятий минало, Садок вишневий коло хати, Сон (На панщині пшеницю жала); Руданський С.В. Повій, вітре, на Вкраїну; Глібов Л.І. Вовк та Ягня, Щука; Франко І.Я. Пісня і праця, Гримить, Каменярі; Грабовський П.А. До матері, Швачка; Леся Українка. І все-таки до тебе думка лине..., Подорож до моря; Тичина П.Г. Я утверждаюсь; Рильський М.Т. На білу гречку впали роси, Троянди й виноград; Сосюра В.М. Так ніхто не кохав, Любіть Україну; Бажан М.П. Клятва; Малишко А.С. Учителю, Пісня про рушник; Костенко Л.В. Мій перший вірш написаний в окопі, Чигиринський колодязь; Симоненко В.П. Лебеді материнства; Стус В.С. На колимським морозі калина..., Присмеркові сутінки спали... та ін.

Практичне заняття 12.

Модульна контрольна робота. Аналіз ліричного твору

Аналіз ліричного твору (за планом)

1. Жанр твору (громадянська, інтимна, пейзажна, філософська, релігійна лірика тощо).
2. Мотиви.
3. Композиція твору (варто пам'ятати, що в ліричному творі сюжет відсутній, натомість увага зосереджується на певному почутті, виділяють такі композиційні етапи почуття:
  - а) вихідний момент у розвитку почуття;
  - б) розвиток почуття;
  - в) кульмінація (можлива);
  - г) резюме, або авторський висновок.
4. Ключові образи твору (звернімо увагу, що найчастіше визначальним у ліриці є образ ліричного героя – це умовна дійова особа, думки й почуття якої розкриваються у ліричному творі).
5. Які мовні засоби сприяють емоційному наснаженню твору (йдеться про лексику, тропи, фігури, фоніку), як саме?
6. Версифікація твору. Рими.: Спосіб римування. Віршовий розмір.

Література

Моклиця М. Основи літературознавства. Посібник для студентів. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 224 с.

Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія. Київ : Смолоскип, 2008. 360 с.

Білоус П.В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості: Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.

Галич О. Теорія літератури. Київ : Либідь, 2001. 487с.

Теоретическая поэтика: понятия и определения. Хрестоматия для студентов филологических факультетов / автор-составитель Н.Д.Тамарченко. Москва : РГГУ, 1999. 286мс.

Качуровський І. Метрика. Київ : Либідь, 1994. 120 с.

Качуровський І. Строфіка. Київ : Либідь, 1994. 271 с.

Костенко Н.В. Українське віршування ХХ ст. Київ : Либідь, 1993. 232 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА СХЕМИ АНАЛІЗУ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

Схема аналізу поезії (віршованого твору)

I. Будь-який вірш, пісню, сонет і т.ін. можна аналізувати за таким зразком:

1. Назва
2. Епіграф
3. Розмір і система віршування
4. Засоби творення – мовні, мовно-поетичні
5. Рід літератури
6. Найвиразніші образності, образи й характери людей чи суспільних (природних) явищ тощо
7. Тема, проблема, ідея твору
8. Цінність твору (художня, естетична, суспільна)

II. Оду, баладу тощо можна аналізувати за такими параметрами:

1. Назва
2. Засоби та прийоми творення (загальна характеристика)
3. Форма (будова) і композиція твору
4. Образи і характери людей та явищ
5. Система образів і сюжет
6. Тема і тематика
7. Проблема і проблематика
8. Ідея та ідейний зміст
9. Цінність твору (художня, естетична, суспільна)

III. Поему можна аналізувати за таким схематичним зразком:

1. Назва
2. Мовно-нормативні та мовно-поетичні засоби
3. Загальна темпоритмічна характеристика
4. Форма і композиція твору
5. Повноцінні і всебічні характеристики героя чи антигероя
6. Загальні характеристики другорядних діючих осіб (персонажів)
7. Система образів і сюжет
8. Конфлікт твору і його основні елементи
9. Тема і тематика
10. Проблема та ідея твору
11. Проблематика та ідейне багатство
12. Художня, суспільна та естетична цінність.

Схема аналізу прозового твору

При аналізі прозових творів акценти зміщуються на образи, систему образів, конфлікт, тематику, повноцінність і багатогранність образів тощо, а тому рекомендуємо приблизно такі схеми (параметри) аналізу.

I. Новели, оповідання:

1. Назва
2. Скільки і які епізоди, події зображені
3. Якими основними засобами й прийомами творяться образи чи характери людей
4. Характери чи образи основних персонажів (героя й антигероя повніше)
5. Тема твору
6. Проблема та ідея твору
7. Цінність твору (художня, естетична, суспільна)

II. Повість

1. Назва
2. Загальна характеристика засобів та прийомів творення
3. Форма і композиція твору
4. Всебічний і повний аналіз особи героя чи антигероя (або й обох – у порівнянні)
5. Загальна характеристика інших діючих осіб (персонажів) – система образів
6. Характер конфлікту

7. Тема і тематика
8. Проблема і проблематика
9. Ідея та ідейний зміст
10. Суспільна, естетична чи художня цінність

III. Роман, роман-трилогія, роман-епопея:

1. Назва (повний аналіз)
2. Загальна характеристика засобів
3. Загальна характеристика прийомів з виокремленням найважливішого чи найважливіших прийомів
4. Форма твору і головні сюжетні лінії
5. Композиція і сюжет
6. Найповніший аналіз героя та антигероя і, при наявності обох, зіставлення їх
7. Окремі характеристики другорядних персонажів і тих груп, що стоять за героєм та антигероєм
8. При наявності, характеристики сил, що не мають чітко визначеної схильності ні до позитивного, ні до негативного начал
9. Система образів і конфлікт
10. Тема і тематика
11. Проблема і проблематика
12. Ідея та ідейне багатство
13. Художня, суспільна, естетична та інша цінність твору

Схема аналізу драматичного твору

(аналізується особливо уважно і специфічно)

Незалежно від того, як написана п'єса – віршем чи прозою, акценти тут набагато відмінніші від аналізу творів поезії і прози:

а) оскільки в п'єсі говорять майже тільки діючі особи, особлива увага приділяється саме мові діючих осіб;

б) виходячи з того, що драматургія – це передовсім дія і протидія людей, слід особливу увагу приділити конфлікту;

в) оскільки в драматургії жанри визначають передовсім за тим, який характер має конфлікт (трагічний, драматичний чи комічний), необхідно особливо глибоко й обґрунтовано визначити жанр твору.

Жанр твору в драматургії визначається ще в плані форми та змісту окремо.

З цих та й інших причин пропонуємо наступні схеми аналізу п'єс:

I. Одноактні п'єси, драматичні етюди, драматичні картини, сцени тощо:

1. Назва
2. Авторське визначення жанру твору, місця і часу дії
3. Індивідуальні особливості мови головних та другорядних діючих осіб
4. Загальна характеристика засобів та форм дії і взаємодії (хоча б провідних) дійових осіб
5. Форма твору і сюжет
6. Система образів і суть протистояння (суперечності) між героєм і антигероєм, позитивними й негативними силами
7. Конфлікт і процес його розвитку: зав'язка розвиток (загострення) подій (зіткнень), кульмінація, розв'язка
8. Ідейно-естетична сутність та потенціал конфлікту
9. Естетична ідея твору
10. Цінність твору (художня, естетична, суспільна)

II. Багатоактна п'єси:

1. Назва
2. Авторське визначення жанру твору
3. Авторські представлення діючих осіб
4. Авторські пояснення, вказівки на час і місце та суспільні координати дії, ремарки тощо.
5. Форма і композиція твору
6. Детальні мовні характеристики діючих осіб
7. Характери (образи) діючих осіб – передовсім героя та антигероя
8. Причини і сутність протистояння героя та антигероя чи інших протидіючих сил
9. Тип і характер конфлікту (трагічний, драматичний чи комічний)
10. Етапи розвитку конфлікту: зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка.
11. Естетична сутність конфлікту
12. Тема і тематика
13. Проблема та ідея твору
14. Проблематика та ідейний зміст
15. Жанр твору і авторське визначення жанру
16. Цінність твору: .художня, суспільна, естетична та ін.

Схема аналізу епічного твору

1. Автор, його місце в літературі.

2. Автобіографічні та біографічні відомості, пов'язані з життєвою основою твору.
3. Соціально-суспільні умови, в яких був написаний твір.
4. Назва твору (алегорична, метафорична, символічна, сюжетна, влучна (чи ні), образна (чи ні) та ін.
5. Жанрові особливості.
6. Тема.
7. Ідея.
8. Художній конфлікт (соціальний, побутовий, психологічний).
9. Композиція (експозиція, зав'язка конфлікту, розвиток дії, кульмінація, розв'язка конфлікту).
10. Правда та художній вимисел.
11. Проблематика твору.
12. Аналіз художніх образів.
13. Мова автора як своєрідність його індивідуального почерку та ліричні відступи.
14. Роль твору в суспільному житті свого часу.
15. Актуальність (чи ні) його сучасників.
16. Вплив яких відомих вам авторів відчувається (чи ні) в даному творі.
17. Відгуки критиків та інших діячів мистецтв.
18. Екранізації та сценічні постановки (якщо є). Чим авторський задум відрізняється від режисерського втілення?
19. Мої думки з приводу прочитаного.

Схема аналізу художніх образів

1. «Анкетна» характеристика героя (хто? звідки? якого роду? чим займається?)
2. Персонаж епізодичний, другорядний чи головний.
3. Чи є в нього прототип?
4. Портрет героя (відповідність чи невідповідність його внутрішньому світу).
5. Характер персонажа поданий у розвитку чи епізодично.
6. Соціальне звучання образу.
7. Пов'язані з даним героєм проблеми, які порушує автор.
8. Психологічна складність характеру (духовне багатство, моральна краса чи потворність, їх співвідношення в душі героя).
9. Місце і роль персонажа в сюжеті. Чим пов'язаний він з іншими героями (зв'язком кармічним (життєвим), емоційним, духовним)?
10. Мова як засіб самовираження персонажа.

11. Ставлення до нього інших дійових осіб.
12. Ставлення автора до свого героя.
13. Актуальність проблем, порушених письменником через даний персонаж.
14. З якими відомими вам героями перегукається образ даного твору? Що в них спільного, а що відмінного?
15. Мое сприймання героя.
16. Пантонімічне представлення персонажа.

Схема аналізу ліричного твору

1. Автор, його місце в літературі.
2. Тематичне спрямування всієї творчості.
3. Які життєві обставини дали імпульс для написання твору (якщо відомо).
4. Назва твору (алегорична, метафорична, символічна, сюжетна, образна (чи ні), інтригуюча (чи ні) та ін.
5. Тема поезії та провідні мотиви.
6. Ідея.
7. Жанр.
8. Композиція (якщо є).
9. Ліричний герой.
10. Образи, символи (якщо є) твору.
11. Сюжетні лінії (якщо є).
12. Настрій (мінор, мажор).
13. Художні засоби.
14. Віршований розмір, рима.
15. Місце твору в доробку поета.
16. Його актуальність на сьогодні.
17. Ваші роздуми та почуття, нав'язні поезією.

Аналіз творів великих та середніх епічних форм (роман, повість, поема)

1. Історія написання.
2. Життєва основа і тема твору.
3. Жанрові особливості тексту.
4. Образна система. Групування персонажів.
5. Образи як виразники та носії ідеї.

6. Сюжет твору, взаємозв'язки сюжетних ліній. Позасюжетні елементи (ліричні відступи, вставні новели тощо), їх функціонування в структурі художнього тексту.

7. Роль пейзажу та інтер'єру в композиції твору.

8. Пафос твору.

9. Мова твору.

Аналіз творів малої прози (оповідання, етюд, новела, нарис)

1. Жанр твору.

2. Тема.

3. Авторський контекст та образна система. Ідейна спрямованість твору.

4. Особливості сюжету та композиції.

5. Мовно-стилістична майстерність автора.

Аналіз п'єси

1. Жанр твору.

2. Ідейно-тематична основа п'єси.

3. Сюжет п'єси. Сутність конфлікту. Роль авторських ремарок.

4. Образи-персонажі. Прийоми творення характерів п'єси.

5. Мова персонажів.

Аналіз поезії

1. Тематична приналежність поезії (громадянська, філософська, інтимна, пейзажна).

2. Жанр ліричного твору (елегія, ідилія, ода, медитація тощо).

3. Мотиви та лейтмотив поезії. Її ідейний зв'язок з іншими творами у збірці, періоді творчості, спадщині митця.

4. Будова поезії: строфіка, розмір, римування.

5. Особливості поетичної мови: фоніка – тропіка – синтаксис.

Схема аналізу ліричного твору

1. Короткі відомості про автора (ті, що допомагають краще зрозуміти специфіку даного твору).

2. Історія написання твору.

3. Жанр твору (громадянська, інтимна, релігійна, пейзажна, філософська лірика тощо).

4. Провідний мотив твору.

5. Композиція твору.

6. Ключові образи твору.
7. Які мовні засоби сприяють емоційному наснаженню твору (лексика, тропи, фігури, фоніка) .
8. Віршування (види рим, спосіб римування, віршовий розмір, вид строфи), його роль у розкритті провідного мотиву твору.
9. Підсумок.

Схема аналізу епічного і драматичного твору

1. Корткі відомості про автора (ті, що допомагають краще зрозуміти специфіку даного твору).
2. Історія написання і видання твору.
3. Жанр (роман, повість, оповідання, трагедія, комедія, власне драма)
4. Життєва основа (ті реальні факти, які стали поштовхом і матеріалом для твору).
5. Тема, ідея, проблематика твору.
6. Композиція твору, конфлікт, особливості сюжету, їхня роль у розкритті проблем.
7. Роль позасюжетних елементів (авторських відступів, описів, епіграфів, присвят, назви твору тощо).
8. Система образів, їхня роль у розкритті проблем твору. Художні деталі.
9. Мовностильова своєрідність твору (на рівні лексики, тропів, синтаксичних фігур, фоніки, ритміки)
10. Підсумок (художня цінність твору, його місце у доробку автора та в літературі, сприймання твору в добу письменника та його сучасне прочитання).

ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Комедія – жанр:

- а) ліричний;
- б) драматичний;
- в) епічний;
- г) ліро-епічний.

2. Трагедія:

- а) рід;
- б) жанр;
- в) троп;
- г) стилістична фігура.

3. Роман – жанр:

- а) ліричний;
- б) драматичний;
- в) епічний;
- г) публіцистичний.

4. Оповідач може бути присутнім в:

- а) епічних творах;
- б) ліричних творах;
- в) драматичних творах;
- г) публіцистичних творах.

5. Поняття хронотопу ввів:

- а) Веселовський;
- б) Барт;
- в) Бахтін;
- г) Франко.

6. Психологізм – це:

- а) метод художнього аналізу;
- б) зображення внутрішнього світу персонажа;
- в) літературознавча школа;
- г) літературний напрям.

7. Експозиція:

- а) іде перед зав'язкою;
- б) іде після кульмінації;
- в) іде перед розв'язкою;
- г) іде після розв'язки.

8. Поема – жанр:

- а) ліричний;
- б) драматичний;
- в) ліро-епічний;
- г) епічний.

9. Балада – жанр:

- а) ліричний;

- б) драматичний;
- в) ліро-епічний;
- г) епічний.

10. В основі байки:

- а) метонімія;
- б) алегорія;
- в) гротеск;
- г) символ.

11. Тема:

- а) питання, яке поставлене у творі;
- б) предмет зображення;
- в) думка автора, яку він висловив у творі;
- г) художній конфлікт.

12. Ідея:

- а) питання, яке поставлене у творі;
- б) предмет зображення;
- в) думка автора, яку він висловив у творі;
- г) ланцюг подій у творі.

13. Антитеза:

- а) протиставлення;
- б) зміна порядку слів у реченні;
- в) елемент сюжету;
- г) суперечливий вислів.

14. Гіпербола:

- а) протиставлення;
- б) художнє перебільшення;
- в) образне порівняння;
- г) художнє применшення.

15. Поема з грец. перекладається як:

- а) співаю;
- б) творю;
- в) маюю;
- г) медитую.

16.Епітет:

- а) протиставлення;
- б) перебільшення;
- в) образне порівняння;
- г) художнє означення.

17.Сонет:

- а) строфічна форма;
- б) жанр лірики;
- в) жанр епосу;
- г) елемент сюжету.

18. «Черстве серце» – це:

- а) епітет;
- б) метафора;
- в) метонімія;
- г) літота.

19. «Блідий, як смерть» – це:

- а) порівняння;
- б) епітет;
- в) метафора;
- г) оксиморон.

20. «Дерева у зимовому сріблі» – це:

- а) метафора;
- б) метонімія;
- в) оксюморон;
- г) антономазія.

21. «Місто спить» – це:

- а) метафора;
- б) метонімія;
- в) гіпербола;
- г) гіпербола.

22. «Золота людина» – це:

- а) оксюморон;
- б) епітет;

- в) порівняння;
- г) метонімія.

23. «Сонце сміялось» – це:

- а) метафора;
- б) метонімія;
- в) епітет;
- г) гіпербола.

24. «Бивні скель» – це:

- а) метонімія;
- б) метафора;
- в) гіпербола;
- г) порівняння.

25. «Гребні хвиль» – це:

- а) метонімія;
- б) метафора;
- в) гіпербола;
- г) евфемізм.

26. «Гарна, як троянда» – це:

- а) порівняння;
- б) епітет;
- в) метафора;
- г) гіпербола.

27. «На поріг не пушу» – це:

- а) метонімія;
- б) метафора;
- в) оксюморон;
- г) евфемізм.

28. «Золоті проміні» – це:

- а) метафора;
- б) порівняння;
- в) епітет;
- г) метонімія.

29. «З'їсти дві тарілки» – це:

- а) метафора;
- б) гіпербола;
- в) метонімія;
- г) епітет.

30. Романтизм як літературний напрям розвивається:

- а) у XX ст.;
- б) у I п. XIX ст.;
- в) у II п. XIX ст.;
- г) у II п. XVIII ст.

31. Сентименталізм як літературний напрям розвивається:

- а) у I п. XX ст.;
- б) у II п. XVIII ст.;
- в) у XVI ст.;
- г) у XVII ст.

32. Критичний реалізм як літературний напрям виникає у:

- а) у XX ст.;
- б) у I п. XIX ст.;
- в) у II п. XIX ст.
- г) у II п. XVIII ст.

33. «Похмурий гротеск» у літературу вводять:

- а) сентименталісти;
- б) романтики;
- в) модерністи;
- г) реалісти.

34. Дж. Байрон, П. Б. Шеллі, Е.Т.А. Гофман, В. Гюго – це представники:

- а) класицизму;
- б) модернізму;
- в) романтизму;
- г) реалісти.

35. Правило «трьох єдностей» притаманно:

- а) класицизму;
- б) модернізму;

- в) романтизму;
- г) бароко.

36. Новела з італ. перекладається як:

- а) жарт;
- б) новина;
- в) вигадка;
- г) абсурд.

37. Фейлетон з франц. перекладається як

- а) оповідь;
- б) аркуш;
- в) журнал;
- г) весела процесія.

38. Памфлет з грецької перекладається як:

- а) «все палю»;
- б) «все бачу»;
- в) «все розриваю»;
- г) «все складаю».

39. Ліричні відступи наявні:

- а) у байці;
- б) у поемі;
- в) у баладі;
- г) у спогадах.

40. Жанр драми виникає:

- а) за часів античності;
- б) у XX ст.;
- в) у XVIII ст.;
- г) у XIX ст.

41. Жанр комедії виникає:

- а) за часів античності;
- б) у XX ст.;
- в) у XVIII ст.;
- г) у XIX ст.

42. Жанр роману-епопеї виникає:

- а) у літературі античності;
- б) у літературі II п. XIX ст.;
- в) у літературі XVIII ст.;
- г) у літературі XX ст.

43. Іронія з грец. перекладається як:

- а) жарт;
- б) переспів;
- в) удавання;
- г) химера.

44. Сарказм з грец. перекладається як:

- а) рву м'ясо;
- б) б'ю звіра;
- в) їм м'ясо;
- г) списую папір.

45. Пародія з грец. перекладається як:

- а) пісня навиворіт;
- б) пісня про богів;
- в) пісня героя;
- г) пісня квітів.

46. І. Тен – це представник:

- а) порівняльно-історичної літературознавчої школи;
- б) культурно-історичної літературознавчої школи;
- в) міфологічної літературознавчої школи;
- г) психологічної літературознавчої школи.

47. Т. Бенфей – це представник:

- а) порівняльно-історичної літературознавчої школи;
- б) культурно-історичної літературознавчої школи;
- в) міфологічної літературознавчої школи;
- г) біографічної літературознавчої школи.

48. Станси:

- а) жанр;
- б) строфічна форма;

- в) форма комічного.
- г) троп.

49. Літературознавство як наука виникає:

- а) в епоху античності;
- б) у І п. XIX ст.;
- в) у XX ст.
- г) в епоху просвітництва.

50. Пафос з грец. перекладається як:

- а) удавання;
- б) пристрасть;
- в) кохання;
- г) заплутування.

51. Епос – об'єктивний, лірика – суб'єктивна, драма – синтез об'єктивного та суб'єктивного – це визначення:

- а) Арістотеля;
- б) Дідро;
- в) Гегеля;
- г) Буало.

52. Особливо гострий конфлікт притаманний:

- а) епосу;
- б) ліриці;
- в) драмі;
- г) ліро-епосу.

53. Як найпростішу оповідну одиницю мотив визначив:

- а) Гегель;
- б) Веселовський;
- в) Бахтін;
- г) Штерн.

54. Повторюваний мотив звуть:

- а) постійним мотивом;
- б) лейтмотивом;
- в) постмотивом;
- г) рефрен.

55. Архітектоніка – це:

- а) зовнішня організація тексту;
- б) внутрішня організація тексту;
- в) композиція сюжету;
- г) зв'язок композиції й жанру.

56. Кульмінація йде у сюжеті:

- а) перед зав'язкою;
- б) перед розвитком подій;
- в) перед розв'язкою;
- г) після розв'язки.

57. Хронотоп – це:

- а) художній тип;
- б) єдність художнього часу та простору;
- в) елемент сюжету;
- г) позасюжетний елемент.

58. Архаїзми – це:

- а) назви існуючих і у сучасному світі явищ, предметів, які застаріли;
- б) назви, які означають предмети та явища, які залишилися в минулому;
- в) назви найсучасніших явищ та предметів;
- г) найвживаніші слова у мовленні.

59. Історизми – це:

- а) назви існуючих і у сучасному світі явищ, предметів, які застаріли;
- б) назви, які означають предмети та явища, які залишилися в минулому;
- в) назви найсучасніших явищ та предметів;
- г) найвживаніші слова у мовленні.

60. Тропи – це слова та словосполучення, які:

- а) вживаються у прямому значенні;
- б) вживаються у переносному значенні;
- в) не вживаються у прозаїчних творах;
- г) не вживаються у драматичних творах.

61. «Трагедія» перекладається як:

- а) «цапина пісня»;
- б) «лебедина пісня»;

- в) «сумна пісня»;
- г) «вільна пісня».

62. Аллегорія – це:

- а) трансформація;
- б) інакомовлення;
- в) символізація;
- г) перебільшення.

63. Оксюморон – це:

- а) поєднання слів із протилежним змістом;
- б) протиставлення слів із протилежним змістом;
- в) відсутність означального слова.
- г) заміна згрубілого нейтральним.

64. Жанр роману виникає:

- а) за часів античності;
- б) у XIX ст.;
- в) у XX ст.;
- г) у XVIII ст.

65. Ода – жанр:

- а) епічний;
- б) ліричний;
- в) драматичний;
- г) публіцистичний.

66. Складовою ритму є:

- а) стопа;
- б) такт;
- в) вірш;
- г) звуковий склад.

67. Ямб – це стопа:

- а) з наголосом на першому складі;
- б) з наголосом на останньому складі;
- в) з наголосом на третьому складі.
- г) трискладова стопа.

68. Хорей – це стопа:

- а) з наголосом на першому складі;
- б) з наголосом на останньому складі;
- в) з наголосом на третьому складі;
- г) трискладова стопа.

69. Дактиль – стопа:

- а) з наголосом на першому складі;
- б) з наголосом на останньому складі;
- в) з наголосом на третьому складі;
- г) двоскладова стопа.

70. Рондо складається з:

- а) 12 рядків;
- б) 3 рядків;
- в) 16 рядків;
- г) 14 рядків.

71. Сонет складеться з:

- а) 14 рядків;
- б) 3 рядків;
- в) 16 рядків;
- г) 13 рядків.

72. Архетип – це:

- а) новообраз;
- б) першообраз;
- в) індивідуально-авторський образ;
- г) витіснена назва поняття.

73. Алюзія – це:

- а) відсилка до іншого тексту;
- б) натяк на інший текст;
- в) комічне наслідування певного твору;
- г) умовне позначення якого-небудь предмета.

74. Дискурс – це:

- а) питання, поставлене у творі;
- б) сукупність поглядів на певну проблему;

- в) суперечки серед літературознавців;
- г) діалогічна взаємодія текстів.

75. Рецепція – це:

- а) сприйняття твору;
- б) літературний напрям;
- в) тип жіночого характеру у літературі;
- г) оцінка публікації або твору.

76. Фігури – це сфера:

- а) лексики;
- б) фонетики;
- в) синтаксису;
- г) словотвору.

77. Епітафія – це:

- а) хорова пісня;
- б) віршований надпис на могилі;
- в) віршований надпис на зброї;
- г) твір, у якому поетизується сільське життя.

78. Мадригал – це:

- а) віршований комплемент;
- б) сатира на соціальні недоліки;
- в) віршований каламбур;
- г) вірш та музичний твір для сольного співу.

79. Поемі притаманні:

- а) сатиричне спрямування та віршована форма;
- б) сюжетність та ліричні відступи;
- в) сюжетність та віршована форма.
- г) динамічний сюжет, діалоги та полілоги.

80. Стиль з грец. перекладається як:

- а) квітка;
- б) надпис на могилі;
- в) паличка для письма;
- г) словник автора.

81. Ода:

- а) висміює недоліки суспільства;
- б) оспівує видатних особистостей та подвиги;
- в) оплакує загибель героїв;
- г) розкриває смішне в дійсності.

82. За думкою М. Бахтіна проблематика у художніх творах з'являється, з появою:

- а) байки;
- б) роману;
- в) новели;
- г) поеми.

83. Лицарський, просвітницький, психологічний, детективний – це:

- а) памфлет;
- б) напрями розвитку літератури;
- в) роман;
- г) пафос.

84. Романтизм – це:

- а) літературний напрям;
- б) літературна течія;
- в) літературна школа;
- г) науковий метод.

85. Ренесансний, просвітницький, критичний, міфологічний – це:

- а) сентименталізм;
- б) реалізм;
- в) класицизм;
- г) романтизм.

86. Індивідуалізований портрет, що відображає внутрішній світ персонажа, з'являється у:

- а) кінці VIII – п. XIX ст.;
- б) кінці XIX – п. XX ст.;
- в) початку XX ст.;
- г) початку XXI ст.

87. Пейзаж, який відображає внутрішній світ персонажа, з'являється у:

- а) кінці VIII – п. XIX ст.;
- б) кінці XIX – п. XX ст.;
- в) початку XX ст.
- г) II половині XX ст.

88. Каламбур – це:

- а) «весела гра»;
- б) «смішна гра»;
- в) «гра словами»;
- г) «гра заради гри».

89. Нелогічний вислів, який викликає сміх – це:

- а) каламбур;
- б) алогізм;
- в) карикатура;
- г) шарж.

90. Специфічними рисами притчі є:

- а) алегоризм, дидактизм;
- б) сюжетність, віршована форма;
- в) пародійність;
- г) незвичайна життєва подія, несподіваний фінал.

91. Термін «гротеск» виник у добу:

- а) Середньовіччя;
- б) Відродження;
- в) Романтизму;
- г) Реалізму.

92. Літота – це троп, який є протилежністю:

- а) гіперболи;
- б) метафори;
- в) метонімії;
- г) символу.

93. Вірш-комплімент зветься:

- а) епітафія;
- б) мадригал;
- в) ода;

г) ідилія.

94. Нарис – це жанр:

- а) епічний;
- б) драматичний;
- в) ліричний;
- г) ліро-епічний.

95. Заміна назви явища його розгорнутим описом зветься:

- а) перифраз;
- б) переспів;
- в) переказ.
- г) переклад.

Завдання для підсумкової самостійної роботи

Варіант 1.

1. Окреслити взаємозв'язок теорії літератури з історією літератури та літературною критикою.
2. Проаналізувати роман як жанр, висвітлити його різновиди.
3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Там, у степу, схрестилися дороги,
Немов у герці дикою мечі,
І час неспинний стиснувши остроги,
Над ними чвалить вранці і вночі.

Варіант 2.

1. Окреслити допоміжні наукові дисципліни літературознавства.
2. Охарактеризувати поему як жанр ліро-епосу, висвітлити її різновиди.
3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Синьооко зітхали озера.
На лататті тремтіла роса.
Сосни пружні підносили жерла
І текли в молоді небеса.

Варіант 3.

1. Окреслити предмет і специфіку художньої літератури, спільне і відмінне, специфічне в пізнанні дійсності між мистецтвом і наукою.
2. Охарактеризувати пролог та епілог у структурі твору.
3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Знов вітри над землею, вітри,
І блакить, і розриви, і дим,
Сонну землю черпає порив
Смерть черкає крилом голубим.

Варіант 4.

1. Окреслити зміст і форму як основу естетичної цілісності художнього твору.
2. Охарактеризувати драму, комедію і трагедію як жанри драматургії
3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Ячить земля, горять стожари,
Пливуть собори в чорну тінь.
Тавром покути і покари –
Золотосинь, золотосинь...

Варіант 5.

1. З'ясувати поняття художнього образу, характеру, типу і прототипу. Окреслити засоби типізації та індивідуалізації образів-персонажів.
2. Охарактеризувати думу і баладу як жанри ліро-епосу.
3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Де степами п'яна рать ходила,
Де рікою кров лилась колись,
Кіммерійські стріли і вудила
У червоній глині запеклись.

Варіант 6.

1. Охарактеризувати композицію і сюжет художнього твору.
2. Проаналізувати основні жанри літературознавчих праць: рецензію, передмову, післямову, коментар, літературно-критичний нарис, монографію.

3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

Горять, як ватра, забобони
Віків минулих – снів іскристих,
В китайці заходу червоній
Моеї молодості місто.

Варіант 7.

1. Проаналізувати основні елементи сюжету і різні способи побудови його у зв'язку із задумом письменника, сюжет і фабулу.

2. Охарактеризувати рими, їх різновиди і значення, способи римування.

3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

Дзвенять хрущі, цвітуть черешні,
Дівчата водять журавля.
А вечір ловить на гнuzдечку
Золотогривого коня.

Варіант 8.

1. Проаналізувати позасюжетні елементи літературного твору. Охарактеризувати їх ідейно-художню функцію в літературних творах.

2. Висвітлити провідні ознаки лірики. Проаналізувати образ ліричного героя.

3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

Коли мечами злоба небо крає
І крушить твою вроду вікову,
Я тоді з твоїм ім'ям вмираю
І в твоєму імені живу!

Варіант 9.

1. Проаналізувати види ліричних творів у процесі історичного розвитку.

2. Охарактеризувати традиції і новаторство в літературному процесі

3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

Як до Тебе протоптати тропи?
В сивій млі спостерегти мету?

Чи ж пропалить синій жар Європи
Азії проказу золоту?

Варіант 10.

1. Проаналізувати види драматичних творів, їх історичний розвиток.

2. Охарактеризувати стопу як основну ритмічну одиницю віршового рядка, стопи і розміри силабо-тонічних віршів.

3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Гей, рум'яні мої небокраї,
ви, міста, гомінливі кругом!
По країні весна пролітає
і шумить журавлиним крилом.

Варіант 11.

1. Проаналізувати повість і роман, їх жанрові ознаки і різновиди.

2. Охарактеризувати пейзаж, його роль у художньому творі

3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Вже червоніють помідори,
І ходить осінь по траві,
Яке ще там у біса горе,
Коли серця у нас живі?

Варіант 12.

1. Проаналізувати оповідання, новелу і нарис як жанри епічного роду літератури.

2. Окреслити портретну характеристику персонажів у художніх творах.

3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Мені назустріч над вечірнім морем
Примчався вітер, пристрасний і хижий.
Під ноги хвиля стелиться в покорі
і біла піна стопи ніжно лиже.

Варіант 13.

1. Прокласифікувати ліричні твори за тематичним аспектом.
2. Охарактеризувати художньо-естетичні функції заголовка, підзаголовка й епіграфа художнього твору.
3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Яблука доспіли, яблука червоні!
Ми з тобою йдемо стежкою в саду.
Ти мене, кохана, проведеш до поля,
Я піду – і, може, більше не прийду.

Варіант 14.

1. Проаналізувати твори мішаної групи: баладу, ліро-епічну поему, драматичну поему, співомовку та ін.
2. Охарактеризувати сюжет і фабулу, з'ясувати відмінність між ними.
3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Люблю весну, та хто її не любить,
Коли життя цвіте, як пишний сад.
І, мов у сні, шепочуть листя губи,
І квіти шлють солодкий аромат.

Варіант 15.

1. З'ясувати специфіку мови автора і мови персонажів як засобу їх характеристики, типізації та індивідуалізації.
2. Охарактеризувати особливості сюжету і форми його викладу.
3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.

Варіант 16.

1. З'ясувати специфіку епітетів і порівнянь, окреслити їх види, ідейно-естетичну функцію.
2. Охарактеризувати елементи сюжету художнього твору.

3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Я відновлюсь, я оживу, кохана,
Хоч сто разів од рук твоїх згорю.
Благословенна та найглибша рана,
Що звільна обертається в зорю!

Варіант 17.

1. Проаналізувати метафору, її різновиди, роль у художньому творі. З'ясувати ідейно-художні функції оксиморона та перифраза у художніх творах.

2. Охарактеризувати засоби типізації та індивідуалізації персонажів

3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Вечірнє сонце, дякую за день!
Вечірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений Едем
і за волошку в житі золотому.

Варіант 18.

1. З'ясувати специфіку сатири, гумору, іронії, сарказму і гротеску як засобів комічного.

2. Охарактеризувати ідею і тенденцію твору.

3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Даленіє вечір в бабиному літі,
І поміж тополі з поля до села
Гусеня хмарини плутається в житі,
Малинові пера губить із крила.

Варіант 19.

1. Проаналізувати фігури поетичної мови (повтор, інверсію, еліпсис, паралелізм).

2. Охарактеризувати тему художнього твору.

3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Йди ж, моя любове, доки твоя воля,
Коли навіть пройдеш і саму себе...
Зупинилась тиша й тихий вітер з поля,

Голубі пожежі голубих небес.

Варіант 20.

1. Проаналізувати асонанси, алітерації, звуконаслідування в художніх творах.
2. Охарактеризувати зміст художнього твору, висвітлити його складові.
3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі.

Черничка-ніч запалить свічі
весняних воскових беріз.
Зимі подивиться у вічі,
що повні сліз, останніх сліз.

Варіант 21.

1. З'ясувати значення художньої літератури в житті суспільства
2. Проаналізувати антитезу, безсполучникові (асиндетон) та багатосполучникові (полісиндетон) конструкції, градацію, її види.
3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Зелена плоть садів, осяяних плодами.
Зелена плоть трави по берегах річок.
Блакитна плоть небес, що світяться над нами.
Рожева плоть квіток. Музична плоть пташок.

Варіант 22.

1. Окреслити особливості мови віршової і прозової, емоційно-музичну виразність віршової мови.
2. З'ясувати спільне й відмінне у пізнанні навколишнього світу наукою і літературою.
3. Визначити художні засоби увиразнення і віршовий розмір у поданій строфі

Я твоя... шепотіли вуста, шелестіли, мов трави.
І ця ніч шепотіла, і грім шелестів за вікном.
Я твоя... шепотіли вуста, й шелестіли заграви,
й блискавки феєричні згоряли над сонним селом.

Варіант 23.

1. Охарактеризувати силабо-тонічну систему віршування, її розвиток в Україні.

2. З'ясувати об'єкт і головний предмет літератури.

3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

Поле – тихо й п'ярко до нестями,
Як в степу – ні цяточки ніде,
Тільки жайвір в небі над житами
Срібну нитку весело пряде.

Варіант 24.

1. Охарактеризувати основні й допоміжні ритмічні елементи силабо-тонічної системи віршування.

2. З'ясувати особливості імпресіонізму й експресіонізму як стильових течій модернізму.

3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

Ізнов над полем промені гарячі,
Новим гніздом заклопотався ліс,
І додалося швидкості неначе
Для днів і крил, для думки і коліс.

Варіант 25.

1. З'ясувати роль художньої літератури в системі інших мистецтв.

2. Охарактеризувати бароко, його особливості й історичну долю.

3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

Згорають очі слів, згорають слів повіки.
Та є слова, що рвуть байдужий рот.
Це наше слово. Жить йому повіки.
Народ всевічний. Слово – наш народ.

Варіант 26.

1. Охарактеризувати класицизм як літературний напрям, його основні принципи.

2. Проаналізувати зв'язок літературознавства з іншими суспільно-гуманітарними дисциплінами.

3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

А там іще конвалії цвітуть.
Іще цвітуть конвалії останні.
Іще співає ввечері цвіркун.
Іще співає. Скоро вже не стане.

Варіант 27.

1. З'ясувати особливості сентименталізму і романтизму в літературі.

2. Охарактеризувати тематичні та персональні бібліографічні покажчики.

3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

На синю синь води лягла від хмари тінь,
Посумувала хмара за собою.
До вечора іде, холонучи, теплінь
І тулиться до каменя щокою.

Варіант 28.

1. Проаналізувати основні риси романтизму як творчого методу.

2. З'ясувати роль бібліографії для науково-дослідної роботи в галузі літературознавства.

3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

Двори стоять у хуртовині айстр.
Яка рожева й синя хуртовина!
Але чому я думаю про Вас?
Я Вас давно забути вже повинна.

Варіант 29.

1. Охарактеризувати розвиток реалізму в українській літературі.

2. З'ясувати значення історіографії для вивчення історії літературних досліджень.

3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

Дзвенять хрущі, цвітуть черешні,
Дівчата водять журавля.
А вечір ловить на гнuzдечку

Золотогривого коня.

Варіант 30.

1. Проаналізувати модернізм, його основні течії у літературі
2. З'ясувати місце текстології у дослідженні художнього тексту.
3. Визначити художні засоби вираження і віршовий розмір у поданій строфі

Отут я стою під замисленим небом
на чорних вітрах світових веремій,
і в сутичці вічній святого з ганебним
світлішає розум зацькований мій.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ

1. Роль теорії літератури в осмисленні досвіду художньої творчості. Короткі відомості про виникнення і розвиток теоретико-літературної думки.
2. Взаємозв'язок теорії літератури з історією літератури та літературною критикою.
3. Допоміжні наукові дисципліни літературознавства.
4. Значення бібліографії для наукової роботи в галузі літературознавства.
5. Предмет і специфіка художньої літератури. Спільне і відмінне, специфічне в пізнанні дійсності між мистецтвом і наукою.
6. Своєрідність образного зображення дійсності в художній літературі та різних видах мистецтв.
7. Художньо-образне мислення письменника. Світогляд письменника і художня творчість.
8. Розуміння краси в художній літературі. Історичний характер краси і прекрасного в житті й літературі. Пізнавальне значення художньої літератури.
9. Творча лабораторія письменника. Поняття про естетичний ідеал митця.
10. Принципи і прийоми системно-цілісного аналізу художнього твору.
11. Зміст і форма – основа естетичної цілісності художнього твору.
12. Життєва (історична) і художня правда в творах літератури.
13. Художній образ, характер. Тип і прототип. Засоби типізації та індивідуалізації образів-персонажів.

14. Композиція і сюжет художнього твору. Композиція і проблеми художньої майстерності.
15. Основні елементи сюжету і різні способи побудови його у зв'язку із задумом письменника. Сюжет і фабула.
16. Позасюжетні елементи літературного твору. Їх ідейно-художня функція в літературних творах. Роль авторських відступів у художніх творах.
17. Портретна характеристика персонажів у художніх творах. Пейзаж, його роль у художньому творі.
18. Художня деталь. Її ідейно-естетична функція в літературному творі.
19. Виникнення і розвиток літературних родів і жанрів. Взаємопроникнення епосу, лірики і драми.
20. Види епічних творів, їх історичний розвиток.
21. Види ліричних творів у процесі історичного розвитку.
22. Види драматичних творів, їх історичний розвиток.
23. Повість і роман, їх жанрові ознаки і різновиди.
24. Оповідання, новела і нарис – жанри епічного роду літератури.
25. Класифікація лірики за тематичним аспектом. Поняття про ліричного героя.
26. Особливості побудови драматичних творів.
27. Твори мішаної групи: балада, ліро-епічна поема, драматична поема, співомовка та ін.
28. Література і кіно. Види кінодраматургії: кінодрама, кінокомедія, кіноповість, кінопоема, кінонарис, кіноказка.
29. Основні жанри літературознавчих праць: рецензія, передмова, післямова, коментар, літературно-критичний нарис, монографія.
30. Мова – засіб художнього зображення. Поєднання комунікативної та естетичної функцій у мові літературного твору. Взаємодія народної розмовної і літературної мови.
31. Мова автора і мова персонажів. Мова персонажів як засіб їх характеристики, типізації та індивідуалізації.
32. Використання з ідейно-естетичною метою архаїзмів, неологізмів та діалектизмів.
33. Прості тропи. Епітет і порівняння. Види, ідейно-естетична функція.
34. Метафора, її різновиди, роль у художньому творі. Оксиморон та перифраз у художніх творах.
35. Метонімія, синекдоха, їх ідейно-естетична функція.
36. Гіпербола і літота, алегорія і символ у художніх творах.

37. Сатира, гумор, іронія, сарказм і гротеск як засоби комічного.
38. Фігури поетичної мови (повтор, інверсія, еліпсис, паралелізм).
39. Риторичні запитання, оклики й звертання, їх ідейно-естетична функція в художніх творах.
40. Асонанси, алітерації, звуконаслідування в художніх творах.
41. Антитеза. Безсполучникові (асиндетон) та багатосполучникові (полісиндетон) конструкції. Градація, її види.
42. Мова віршова і прозова. Емоційно-музична виразність віршової мови.
43. Походження і розвиток віршування. Зв'язок віршування з особливостями мови народу та історичними умовами розвитку літератури.
44. Антична (метрична) система віршування.
45. Народнопісенна система віршування, її риси. Літературний тонічний вірш.
46. Силабічна система віршування, її характерні риси. Розвиток силабічного віршування в Україні.
47. Силабо-тонічна система віршування, її розвиток в Україні.
48. Стопа – основна ритмічна одиниця віршового рядка. Основні й допоміжні ритмічні елементи силабо-тонічної системи віршування.
49. Рими, їх різновиди і значення. Способи римування.
50. Види строф і віршових форм, їх історичний розвиток.
51. Закономірності розвитку літературного процесу, його періодизація і принципи аналізу.
52. Традиції і новаторство в літературному процесі.
53. Літературні впливи і взаємовпливи, їх історична зумовленість.
54. Творчий метод як сукупність основних принципів художнього зображення дійсності.
55. Бароко. Його особливості й історична доля. Класицизм, його основні принципи.
56. Сентименталізм і романтизм у літературі. Їх принципи та історична доля.
57. Основні риси романтизму як творчого методу.
58. Розвиток реалізму в українській літературі.
59. Модернізм у літературі, його основні течії.
60. Поняття про постмодернізм, його риси в сучасній українській літературі.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. **Безпечний І.** Теорія літератури. Київ : Смолоскип, 2009. 388 с. (Серія «Пролегомени»).
2. **Білоус П.В.** Вступ до літературознавства: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 336 с.
3. **Білоус П.В.** Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості: Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
4. **Вступ до літературознавства.** Хрестоматія / Упоряд. Н.І.Бернадська. Київ : Либідь, 1995. 256 с.
5. **Галич О., Назарець В., Васильєв Є.** Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
6. **Моклиця М.В.** Вступ до літературознавства : навч. посіб. : для студ. ВНЗ. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. 468 с.
7. **Моклиця М.** Основи літературознавства. Посібник для студентів. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 192 с.
8. **Пахаренко В.** Основи теорії літератури. Київ, 2007. 296 с.
9. **Ткаченко А.О.** Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для гуманітаріїв. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 448 с.
10. **Удалов В.Л.** Теорія літератури : Цілісно-системний рівень : Посібник. Луцьк, 1995. Ч. 1. 112 с.
11. **Ференц Н.** Основи літературознавства: підручник. Київ : Знання, 2011. 432 с.
12. **Фролова К.** Цікаве літературознавство. Київ : Освіта, 1991. 190 с.

Словники

1. **Борев Ю.** Естетика. Теория литературы. Энциклопедический словарь терминов. Москва : Астрель–АСТ, 2003. 576 с.
2. **Кузьменко В.І.** Словник літературознавчих термінів : Навчальний посібник з літературознавства. Київ : Укр. письменник, 1997. 230 с.
3. **Лексикон загального та порівняльного літературознавства.** Чернівці, 2001. 636 с.
4. **Лесин В.М.** Літературознавчі терміни: Довідник для учнів / Відп. ред. К.П.Фролова. Київ : Рад. школа, 1985. 251 с.
5. **Лесин В.М., Пулинець О.С.** Словник літературознавчих термінів. Київ, 1971. 486 с.
6. **Літературознавча** енциклопедія : у 2 т. Т.1. А (аба) – Л (лямент). / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. 608 с.

7. **Літературознавча** енциклопедія : у 2 т. Т. 2. М (Маадай-Кара) – Я (я-форма) / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. 624 с.

8. **Літературознавчий словник-довідник** / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. Київ : Академія, 1997. 751 с.

9. **Українська літературна енциклопедія**: В 5-ти т. Київ : Головна ред.. УРЕ, 1988-1995. Наступні томи – за надходженням.

Додаткова

1. **Антологія** світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів : Літопис, 1996. 633 с.

2. **Арістотель**. Поетика. Київ : Мистецтво, 1967. 134 с.

3. **Бахтин М.** Естетика словесного творчества. Москва, 1979. 423 с.

4. **Бернадська Н.** Український роман : Теоретичні проблеми і жанрова еволюція. Київ, 2004. 368 с.

5. **Бондар М.П.** Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів. Київ, 1986. 327 с.

6. **Бондаренко Ю.** Національна парадигма українського екзистенціалізму. *Слово і час*. 2003. № 6. С. 64–69.

7. **Брюховецький В.С.** Специфіка і функції літературно-критичної діяльності: Монографія. Київ : Наукова думка, 1986. 171 с.

8. **Віришознавство як розділ літературознавства**. *Дивослово*. 2007. № 10. С. 30–32.

9. **В'язовський Г.А.** Світ художньої літератури. Київ : Дніпро, 1987. 252 с.

10. **Гіник-Березовська З.** Грані культур. Бароко. Романтизм. Модернізм. Київ : Гелікон, 2000. 368 с.

11. **Гиришман М.** Литературное произведение. Теория и практика анализа: Учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1991. 160 с.

12. **Грабович Г.** До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка. Київ : Основи, 1997. 631 с.

13. **Грабовський П.А.** Дещо про творчість поетичну. *Грабовський П.А. Зібрання творів* : У 3 т. Київ, 1960. Т. 3. С. 129–126.

14. **Грицик Л.** Порівняльне літературознавство: Напрями руху. *Слово і час*. 2008. № 3. С. 97–99.

15. **Гричаник Н.** Теоретичне осмислення проблеми аналізу художнього твору: методичний і літературознавчий аспекти. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 10 (Ч. 2). С. 13–18.

16. **Гуляк А.Б.** та ін. Деякі аспекти аналізу літературного твору. Київ : Наук. світ, 2000. 131 с.

17. **Гундорова Т.** Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. 300 с.
18. **Іванишин В., Іванишин П.** Пізнання літературного твору. Методичний посібник. Дрогобич, 2003. 56 с.
19. **Історія української літературної критики та літературознавства.** Хрестоматія: у 3-х кн. Київ : Либідь, 1996.
20. **Єфремов С.** Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 688 с.
21. **Зборовська Н.** Психологізм і літературознавство : Посібник. Київ, 2003. 392 с.
22. **Камінчук О.** Поетика української романтичної лірики: Проблеми просторової організації поетичного тексту. Київ : ТОВ «ЛДЛ», 1998. 160 с.
23. **Качуровський І.** Метрика : Підручник. Київ : Либідь, 1994. 120 с.
24. **Качуровський І.** Фоніка: Підручник. Київ : Либідь, 1994. 163 с.
25. **Клочек Г.Д.** Поетика і психологія. Київ, 1990. 77 с.
26. **Клочек Г.Д.** У світлі вічних критеріїв : Про систему критеріїв оцінки літературного твору. Київ : Дніпро, 1989. 224 с.
27. **Крижанівський С.** Рід, вид, різновид: До питання про сучасну жанрову систему. *Худож. відкриття і літ. процес* : Огляди, статті, роздуми. Київ, 1979. С. 142–186.
28. **Костенко А.** Діалектика художнього образу. Київ, 1986. 309 с.
29. **Костенко Н.** Українське віршування ХХ ст. Київ, 1993. 293 с.
30. **Коцюбинська М.** Література як мистецтво слова. Деякі принципи літературного аналізу художньої мови. Київ : Наук. думка, 1965. 323 с.
31. **Ласло-Куцюк М.** Засади поетики. Бухарест, 1983. 395 с.
32. **Маланюк Євген.** Книга спостережень : Статті про літературу. Київ : Дніпро, 1995. 430 с.
33. **Маріно А.** Компаративістика та теорія літератури. Поетика порівняльного літературознавства. *Слово і час*. 2007. № 6. С. 50–58.
34. **Марко В. П.** Аналіз художнього твору : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2013. 280 с.
35. **Марко В.** Основи аналізу літературного твору. *Дивослово*. 1999. № 10. С. 38–41.
36. **Марко В.** У вимірах стилю : літ.-крит. нарис. Київ : Дніпро, 1984. 118 с.
37. **Мних Р.** Герменевтика, герменевтика... *Слово і час*. 2005. № 4. С. 50–58.
38. **Наєнко М.** Романтичний епос. Ефект романтизму і українська література. Київ, 2000. 382 с.

39. **Наєнко М.** Історія українського літературознавства. Київ, 2001. 360 с.
40. **Наливайко Д.** Теорія літератури й компаративістика. Київ, 2006. 348 с.
41. **Нариси з поетики** : Теоретико-методологічні та історико-літературні виміри (упорядник С. Хоров). Івано-Франківськ, 2008. 186 с.
42. **Павличко С.** Дискурс модернізму в українській літературі. 2-е вид., перероблене і доповнене. Київ : Либідь, 2007. 447 с.
43. **Павличко С.** Теорія літератури (передмова М. Зубрицької). Київ, 2002. 664 с.
44. **Паламар С.** До проблеми художньої деталі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 3. С. 15–17.
45. **Парандовський Ян.** Алхімія слова. Київ : Дніпро, 1993. 373 с.
46. **Пахаренко В.** Основи теорії літератури : Навчально-методичний посібник. Київ, 2007. 296 с.
47. **Переденко І.** До розуміння герменевтики як методології гуманітарних наук. *Зарубіжна література*. 2008. № 6-7. С. 5–32.
48. **Піхманець Р.В.** Психологія художньої творчості (теоретичні та методологічні аспекти). Київ : Дніпро, 1991. 164 с.
49. **Поліщук Я.** Міфологічний горизонт українського модернізму : Літературознав. студії. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. 295 с.
50. **Потебня О.** Естетика і поетика слова: Збірник. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
51. **Потебня О.** Теоретична поетика. Київ, 1998. 301 с.
52. **Романець В.** Психологія творчості. Київ, 2001. 288 с.
53. **Саєнко В.** Сучасна українська література : компендіум. Одеса : Астропринт, 2014. 352 с.
54. **Святовець В.** Художня деталь і подробиця в українській класиці. Київ, 2002. 176 с.
55. **Сидоренко Г.К.** Віршування в українській літературі. Київ, 1962. 320 с.
56. **Тимошенко Ю.** Алегорія та гіпербола як елементи романтичного стилю. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2001. № 3. С. 55–57.
57. **Тодоров Ц.** Поняття літератури. Київ, 2006. 162 с.
58. **Традиційні сюжети та образи** (упоряд. А. Волков). Чернівці : Місто, 2004. 445 с.
59. **Українка Леся.** Про мистецтво. Київ : Мистецтво, 1996. 299 с.
60. **Фащенко В.** Новела і новелісти. Київ : Рад. письменник, 1968. 264 с.

61. Федоренко М. Хронотопічність художнього образу. *Вища освіта України*. 2008. № 2. С. 118–123.
62. Франко І. Краса і секрети творчості: Статті, дослідження, листи. Київ, 1980. 500 с.
63. Фролова К.П. Субстанції незримої вогонь... (Про поетику художнього твору). Літ.-критичний нарис. Київ : Дніпро, 1983. 134 с.
64. Чижевський Д. І. Історія української літератури. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 568 с. (Альма-матер).
65. Чижевський Д. Реалізм в українській літературі. Київ : Просвіта, 1999. 117с.
66. Шаф О.В. Еволюція жанрів української лірики рубежу ХХ-ХХІ століть: навч. Посібник. Київ : ВЦ «Просвіта», 2012. 272 с.
67. Шебеліст С. Теоретичні аспекти жанру есею. *Слово і час*. 2007. № 11. С. 48–56.
68. Шерех Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. Київ, 1993. 590 с.

ХРЕСТОМАТІЙНИЙ МАТЕРІАЛ

Тема: Роди й жанри літератури.

Арістотель. Про мистецтво поезії

«Оскільки всі імітатори наслідують дійових осіб, останні ж бувають або хорошими, або поганими (характер майже завжди наслідує лише це, оскільки стосовно характеру всі розрізняються або порочністю, або добродієністю), то, зазвичай, наслідувати доводиться або кращих за нас, або гірших, або навіть таких, як ми. Так, Гомер представляє кращих, Клеофонт – звичайних, а Гегемон Фасосець, перший творець пародій, і Нікохар, творець «Деліади», – гірших. Така ж відмінність і між трагедією і комедією: остання прагне змальовувати гірших, а перша – кращих, ніж ті, що нині існують» [2, с. 44].

«До цього додається ще третя відмінність, що полягає в тому, як наслідувати в кожному з цих випадків. Наслідувати в одному й тому ж і одному і тому ж можна, розповідаючи про події, як про щось відокремлене від себе, як це робить Гомер, або ж так, що, той, хто наслідує, залишається сам собою, не змінюючи свого обличчя, або репрезентуючи всіх зображуваних осіб як діючих і діяльних» [2, с.45].

«Епічна поезія, за винятком лише свого поважного розміру, наслідувала трагедію, як наслідування серйозного; вона відрізняється від трагедії тим, що має простий розмір і представляє собою оповідь, а, окрім

того, вони розрізняються за обсягом: трагедія намагається, наскільки можливо, вміщувати свою дію в межі одного дня або незначно порушувати ці межі, а епос не обмежений в часі, чим і відрізняється від трагедії» [2, с.54].

«Отже, трагедія є наслідування дії важливої і завершеної, такої, що має певний обсяг, [наслідування] за допомогою мовлення, в кожній з своїх частин різноманітно прикрашеною; за допомогою дії, а не розповіді, що здійснюється шляхом співчуття і страху очищення від подібних афектів». «Отже, необхідно, щоб в кожній трагедії було шість частин. Частини ці: фабула, характери, розумність, сценічна обстановка, словесне вираження і музична композиція». «Та найважливіше в цьому – склад подій, оскільки трагедія є наслідування не людям, а дії і життю, щастю й нещастю, а щастя й нещастя полягають у дії; і мета [трагедії змалювати] певну дію, а не якість; люди ж бувають будь-якими за своїм характером, а за діями – щасливими або навпаки» [2, с. 56–59].

Н. Буало. Поетичне мистецтво

Пісня третя

<...> О ви, що маєте нестримний пал до сцени,
10 Що слави прагнете і лаврів Мельпомени, –
Чи вам хотілось би увесь Париж зібрати
і урочистими словами зчарувати,
Щоб з твору вашого всі люди дивувались
І ним за двадцять літ ще більше милувались?
Хай пристрасть у йому гаряча та жива
Серця розбуджує, пече і порива!
А як солодкого ним жаху не створили
Чи ніжного жалю в серцях не розбудили,
То хоч по-вченому і мудро склався він,
20 Лиш забуття йому судилось і загин.
Холодних міркувань кладіть туди багато,
Але глядач за них не буде вам плескати,
Гучну риторіку візьме на глум і сміх,
Або дріматиме під гомін слів гучних.
Серця зворушувать – найвища таємниця,
Якої автори усі повинні вчитись.
З початку самого повинен нам поет
Той позначити шлях, яким піде сюжет.
Смішний актор мені, що висловить не вміє,
30 Як розгортатися, зростати буде дія.

Інтригу плутає, натомлюючи нас,
І в марних збоченнях даремно тратить час.
Волю, щоб зразу він сказав одверто й ясно:
«Я – цар Агамемнон» чи «Я – Орест
Нещасний»,
Ніж різні чудеса нам має появлять.
Що ум дріма від них, а вуха лиш болять.
Сюжет з з'ясовуйте раніше якомога,
І місця певного додержуйтеся строго.
За Піренеями такий собі піт
40 Втискає в день один десятки довгих літ.
Спочатку хлопчиком малює він героя,
А далі з довгою виводить бородою.
Ми інші приписи від розуму візьмімо
Одну подію в час єдиний розгорнімо,
Єдине місце їй за тло ясне узявши:
Така трагедія сподобається завше.
Скрізь імовірності дотримуйте. Бува,
Чудною видається і правда нам жива.
Безглузді ж вигадки нас тішити не можуть,
50 Бо ні ума вони, ні серця не тривожать.
Є речі, що ховать від поглядів людських
Належить, даючи лиш в розповіді їх;
Хоч відчуття тоді сягне й не так глибоко –
Та хай сприймає слух, чого не стерпить око.
Пильнуймо, щоб росла дедалі таїна
І щоб розвіялась у певний час вона.
Людського розуму нічим-бо так не вразить,
Як дії хід складний йому розкривши разом;
Постане істина зненацька перед ним
І обрисів нових речам надасть усім.
Колись трагедія, і дика й недоладна, –
То був звичайний хор. Напої виноградні
Усі, танцюючи й співаючи, пили
І Діонісові складали похвали.
Співцеві, щоб найбільш подобався народу,
На ігрищах таких був цап за нагороду.
Сяк-так поодягав комедників Феспіс
І вперше звичай цей до міста переніс;

Він возом виїздив великим на майдани
70 І людові являв видовище незнане.
Есхіл змінив і лад, і зміст вистав таких;
Осіб докинувши до хору дійових;
За нього вже поміст на площі височіє,
І в масках грають там належних лицедії.
Софокл дійшов тоді натхнення верховин:
Поваги й злагоди надав усьому він,
Примусив хор увесь у дії участь брати
І строфи обточив, до нього кострубаті.
Таку трагедію він пишну грекам дав,
80 Що відтворити Рим її вже не здолав.
У давній Франції театр був у зневазі:
Гріх наші прадіди в цій бачили розвазі.
Однак юрба прочан в Париж колись прийшла
І по-простацькому вдавати узяла
І бога, і святих, і янголів, і діву,
Народ збираючи на тєє дивне диво.
Наука променем заглянула своїм
В ті нісенітниці – і край поклала їм.
Геть непокликані апостоли зникають, –
90 Натомість Гектори й Ахілли воскресають,
А тільки маски вже не надіва актор,
І скрипка заступа музику давню й хор.
Небавом ніжний пал всесильного кохання
Панує на кону так само, як в романі;
Бо хто б скорше шлях до серць людських найшов,
Ніж той, що пристрасну змальовує любов?
Та дбайте, ідучи дорогою такою,
Щоб не скидалися на пастушків герої;
100 ...Характери не слід нам із романів брать,
Та вади деякі герой повинен мать...
<...>
120 ...Як автор малювать героя почина –
Нехай герой собі у всьому вірний буде
І з кону тим зійде, ким вийшов перед люди.
140 ...Журба і тихий плач пасують до страждання
Ридайте ж ви самі, щоб викликать ридання,
І не до діла там проречисті слова,

Де серце крається із болю умліва,
В театрі критиків суворих є доволі,
І важко вславитись тепер на цьому полі,
Не зразу осягнеш тут перемоги ти,
Бо завжди висвистать готові є роти.
Всім вільно автора картать і дорікати,
150 Аби лиш за квитка належну дав заплату,
Він вигинається на тисячу ладів,
Хто хоче вдовольнить суворих глядачів.
Високе й ніжне він повинен малювати,
Шляхетність, глибочінь, поважність виявляти,
Буть несподіваним, вражати нам серця,
Усіх захоплювать дивами без кінця <...> [6, с. 396-397] .

Ф. Шиллер. Про трагічне мистецтво

«...Трагедію можна було б визначити як поетичне відтворення низки взаємопов'язаних подій (закінченої дії), що змальовує перед нами людей в стані страждання і що має на меті збудити в нас співчуття». «В трагедіях всі окремі події відтворюються перед нашою уявою або відчуттями ніби в самий момент їх здійснення – і безпосередньо, без участі будь-якої третьої особи. Епопея, роман, просте оповідання вже самою своєю формою відсуває подію якнайдалі, оскільки між читачем і дійовими особами в них знаходиться розповідач». «Все віддалене, минуле послаблює враження і афект співчуття; а те, що відбувається на наших очах, посилює його». «...Трагедія є відтворення низки подій. Вона відтворює не лише почуття і афекти дійових осіб, але і події, що їх викликали ... Необхідним є доцільне поєднання низки об'єднаних причинним зв'язком явищ». «Лише таким чином може бути заповнена прірва... між спокійним настроєм читача на початку і сильним збудженням його відчуттів наприкінці дії». «...Довершеною можна визнати трагедію, в якій трагічна форма, тобто відтворення дії, що хвилює, найкраще застосована до збудження співчуття» [цит. за 27, с. 178].

Г.В.Ф. Гегель. Естетика

«Змістом епосу є цілісність світу, в якому здійснюється індивідуальна дія. Тому сюди відносяться багаточисельні предмети, пов'язані з переконаннями, діяннями і станами цього світу». «...Необхідно, щоб це широке коло було постійно пов'язане з індивідуальною дією, що здійснюється, не випадаючи з нього і не роблячись, таким чином, самостійною». «...Принципом лірики, на відміну від епічної широти, є

стягнутість, стислість, і взагалі лірика покликана впливати внутрішньою глибиною вираження, а не просторовістю описів і зовнішнього розкриття». «...По-справжньому конкретні ліричні твори представляють суб'єкт в його зовнішній ситуації і тому вбирають в себе природу, місце дії і т.д. ...»

«Змістом ліричного твору не може бути розвиток об'єктивної дії в його взаємозв'язках, що розширюються до повноти світу. Змістом тут є окремий суб'єкт і тим самим відокремленість ситуації і предметів, а також способу, за допомогою якого при такому змісті доводить себе до свідомості душа з її суб'єктивною думкою, з її радощами, подивом, болем і відчуттям».

«Якщо, таким чином, в трагедії через примирення виходить переможницею вічна субстанційність, то в комедії, навпаки, верх залишається за суб'єктивністю в її нескінченній самовпевненості». «В трагедії індивіди руйнують себе внаслідок однобічності їх стійкого бажання і характеру, чи ж, відмовляючись від своїх цілей, вони вимушені сприйняти те, чому вони самі протиставляють себе субстанційним чином. У комедії ми спостерігаємо перемогу суб'єктивності, що залишається, не дивлячись ні на що, стійкою усередині себе» [цит. за 27, с. 141].

Ф.В. Шеллінг. Філософія мистецтва

«В епосі розгортання цілком включається в сюжет, який вічно перебуває в русі, а елемент спокою включений у форму зображення, як в картині, де процес, що безперервно розвивається, стає нерухомим лише в зображенні ... у цьому причина тієї особливості епосу, що для нього і мить є коштовною, що він не поспішає саме тому, що суб'єкт перебуває у спокої, ніби не захоплений часом, перебуває поза часом». «Отже, в епосі, як початок, так і кінець однаково абсолютні, і раз взагалі те, що уявляється необумовленим, виявляється, як явище, випадковістю, то початок і кінець дані у вигляді чогось випадкового. Таким чином, випадковий характер початку і кінця в епосі є вираженням його нескінченності і абсолютності». «Все однаково є значущим і незначним, однаково великим і нікчемним. З цієї причини поезія і сам поет стають в епосі ніби причетними до божественної природи...». «Епос за своєю природою є необмеженою дією... Як вже було сказано, роман обмежений предметом свого зображення, він цим скоріше наближається до драми, що є обмеженою в собі, замкненою дією... Якщо роман не може бути драматичним та все ж, з іншого боку, повинен у формі викладу добиватися об'єктивності епосу, то найбільш доречна форма роману необхідно буде формою оповідною» [цит. за 27, с. 117].

Бенедетто Кроче. Естетика як наука про вираження і як загальна лінгвістика

«Помилка починається тоді, коли з поняття хочуть вивести вираз, а в факті, що заміщує, відкрити закони заміщеного факту, – коли не помічають відмінності між другим виразом і першим і внаслідок цього, піднявшись до другого, стверджують, що знаходяться у сфері першого. Ця помилка носить назву **теорії художніх або літературних родів**» [цит. за 27].

В. Жирмунський. Вступ до літературознавства: курс лекцій

«Поняття типу поетичного твору, його різновиду, вживається в поезиці в двох значеннях: у ширшому і вузькому. У широкому значенні ми говоримо як про типи поетичного твору про епос, лірику і драму. В цьому випадку звичайно вживається термін «рід» поезії – ліричний рід, епічний рід, драматичний рід. Це роди поезії, або жанри, що розуміються в широкому значенні слова. Стосовно жанрів у вузькому, власному значенні слова, то сюди відносяться, наприклад, поема, байка, роман, новела – епічні, тобто оповідні жанри; або, скажімо, ода, елегія, – ліричні жанри, різновиди лірики, типи ліричних творів; або трагедія, комедія – драматичні жанри». «Характерним є те, що ознаки жанру охоплюють всі аспекти поетичного твору. У них входять особливості композиції, побудови твору, а також особливості теми, тобто своєрідний зміст, певні властивості поетичної мови (стилістики), а іноді і особливості вірша. Це означає що, коли ми говоримо про жанр як тип літературного твору, ми не обмежуємося композицією, а маємо на увазі встановлений традицією тип поєднання певної теми з композиційною формою і особливостями поетичної мови» [цит. за 27].

Я. Зунделович. Жанр

«**Ж.** (поетичний) – певний різновид літературного твору. Основними жанрами можна вважати епічний, ліричний і драматичний, але правильніше використовувати цей термін стосовно окремих їх різновидів, як, наприклад, до авантюрного роману, блазенської комедії і т. п.» [27, с. 116].

С. Калачєва, П. Рошін. Жанр

«**Ж.** (від франц. genre – рід, різновид). ... Одні вчені відповідно до етимології слова називають так літературні роди: епос, лірику і драму. Інші під цим терміном мають на увазі літературні види, на які розподіляється рід (роман, повість, оповідання і т.п.) Це розуміння є, мабуть, найпоширенішим». «Не дивлячись на відмінності в конкретному розумінні терміну, під Ж. розуміється повторювана в багатьох творах впродовж історії розвитку

літератури єдність композиційної структури». «Поняття роду – більш узагальнене і історично стійке ... В межах кожного роду розрізняли в різні історичні періоди ... види: у епосі – епопею, билину, казку, ... в ліриці – епіграму, епітафію, ... романс, послання, елегію ... у драмі – трагедію, комедію, драму і т. д.». «...Третя жанрова категорія є найбільш конкретною, при характеристиці її враховується не тільки тематична своєрідність змісту, але і особливості ідейно-емоційного трактування того, що зображається (сатиричний роман, лірична комедія і т. д.)» [27, с. 116].

В.В. Кожинів. Жанр літературний

«**Ж. л.** (франц. genre; основне значення – рід) – історично створений тип літературного твору; у теоретичному понятті про Ж. узагальнюються риси, властиві більш менш значній групі творів певної доби, нації або літератури взагалі». «Термін «Ж.» часто ототожнюється з терміном вид літературний; іноді «видом» називаються найбільші групи творів (напр., роман); проте поширене й протилежне слововживання (роман – жанр; історич. роман – різновид роману)».

«Вся сукупність літературних творів розподіляється на Ж. на основі цілого ряду принципів розподілу. По-перше, розрізняються Ж. поезії, що належать до різних родів (див. *Рід літературний*): епічні (героїч. або коміч. *поема*), драматич. (*трагедія, комедія*), лірич. (*ода, елегія, сатира*). В межах родів Ж. розподіляються за провідною естетич. якістю, естетич. «тональністю» (коміч., трагіч., елегіч., сатирич., ідилічний і т. п.). Проте цей розподіл ... в новітній літературі значно ускладнений...» «...потрібен третій принцип – обсяг і відповідна загальна структура творів ... лірика зазвичай за обсягом невелика, драма має визначені сценічними умовами розміри. ...Разом з тим розміри Ж. мають часом і самостійне мотивування в задумі автора; так народжуються велика, середня і мала форми прозаїчного епосу (*роман, повість, новела*)» [27, с. 116].

В.А. Сапогов. Вид літературний

«**В. л.**, стійкий тип поетичної структури в межах роду літературного. Виділяють осн. види епосу (*епопея, роман, повість, оповідання, поема*), *лірики* (лірич. вірш, лірич. поема, пісня), *драми* (*трагедія, драма, комедія*) ... Іноді поняття В. л. і жанру змішуються зважаючи на складність їх теоретич. розмежування» [27, с. 117].

Ю. Айхенвальд. Епос

«Е. (грецькою означає оповідання, розповідь) – один з трьох родів, на які розподіляється поезія (епос, лірика, драма)». «...Світова література знає такі твори, які являють собою зразки епосу в його чистому вигляді. Такі, наприклад, знамениті поеми «Іліада» і «Одіссея». Там автор (або автори) себе абсолютно усувають, своїх особистих відчуттів і думок не висловлюють; у тіні великих подій, біля підніжжя героїзму ніби загубилася його особистість, або він її навмисно загубив». «Стародавній, типовий епос ніби читає книгу світу – по складах: він не поспішає переходити від предмету до предмету, а довго зосереджується на кожному з них, описує його у всіх подробицях, не раз і не двічі, – вдається до повторень». «Епічний поет в полі свого спостереження утримує більше коло фактів і подій; картина, яку він пропонує, дуже повна, дуже багата змістом, і відповідно цьому, змістовність, наочність, конкретність складають неодмінну умову епосу» [27, с. 118].

Тема: Персонаж, та засоби розкриття його характеру.

Г.В.Ф. Гегель. Естетика

«Важливішою за зовнішню сторону є життєвість характерів, які не можуть бути просто уособленням яких-небудь цілей, як це дуже часто трапляється у наших сучасних драматичних поетів... Недостатньо і чисто поверхневої індивідуальності, оскільки тоді зміст і форма починають розпадатися за прикладом алегоричних фігур». «Головне при цьому – не просто широта своєрідних рис вдачі, а всепрониклива індивідуальність... Такі, наприклад, індивіди в трагедіях Софокла, хоча в них і немає того багатства особливих рис, з яким виступають перед нами епічні герої Гомера. З нових поетів головним чином Шекспір і Гете створили найбільш життєві характери, тоді як французи, особливо в своїй ранній драматичній поезії, задовольнялися швидше формальними і абстрактними представниками загальних типів і пристрастей, чим достовірно живими індивідами». «В епосі широта і різносторонність характерів, обставин, подій, що відбуваються, може одержати достатній простір, в драмі ж найповніша дія надає зосередженості в певній колізії і боротьбі навколо неї» [цит. за 27, с. 152].

М.М. Бахтін. Автор и герой в эстетической деятельности

«Характером ми називаємо таку форму взаємодії героя і автора, яка має на меті створити ціле героя як певної особистості <...> герой з самого початку представлений як ціле <...> все сприймається як момент характеристики героя, виконує характерологічну функцію, все зводиться і служить відповіді на питання: хто він». «Побудова характеру може відбуватися двома основними способами. Перший ми назвемо класичною

побудовою характеру, другий – романтичною. Для першого типу побудови характеру основою є художня цінність *долі...*. «На відміну від класичного романтичний характер є самочинним і ціннісно ініціативним. Цінність долі для художнього завершення при цьому є непридатною. Тут індивідуальність героя розкривається не як доля, а як ідея або, точніше, як втілення ідеї».

«Якщо характер встановлюється стосовно цінностей світогляду, виражає пізнавально-етичну настанову людини в світі..., то тип далекий від меж світу і виражає настанову людини стосовно вже конкретизованих і обмежених епохою і середовищем цінностей, до *благ*, тобто до сенсу, що вже став буттям (у вчинку характеру сенс вперше стає буттям). Характер у минулому, тип в сьогоденні; оточення характеру дещо символізоване, наочний світ навколо типу є інвентарним. Тип – пасивна позиція колективної особистості». «Тип не лише сплетений з навколишнім світом (наочним оточенням), але зображується як обумовлений ним у всіх своїх моментах, тип – необхідний момент певного оточення (не ціле, а тільки частина цілого). Тип припускає перевагу автора над героєм і повну ціннісну непричетність його до світу героя; звідси автор абсолютно критичний. Самостійність героя в типі суттєво знижена...» [цит. за 27, с. 110].

В.І. Тюпа. Характеристика літературна

«**Х. л.** – виділення суттєвих особливостей персонажів, подій, переживань. У вужчому значенні **Х.** називають один з літ. **компонентів** – оцінні загальні відомості про героя, що повідомляються ним самим (автохарактеристика), іншим персонажем або автором. **Х.** знаходяться на стику *опису* і *міркування*, складаючи безпосередньо-узагальнену – генералізуючу сторону художнього зображення» [цит. за 27, с. 99].

S. Sierotwiński. Słownik terminów literackich

«**Герой.** Один з центральних персонажів в літературному творі, активний в подіях, основних для розвитку дії, що зосереджує на собі увагу.

Герой головний. Літературний персонаж, найбільш залучений до перебігу подій, чия доля – в центрі фабули».

«**Персонаж літературний.** Носій конструктивної ролі в творі, автономний і втілений в уявному образі (це може бути особа, тварина, рослина, ландшафт, предмет, фантастична істота, поняття), залучений до дії (герой) або тільки епізодично вказаний (напр., особа, важлива для характеристики середовища). З урахуванням ролі літературних персонажів в цілісності твору можна розподілити їх на головних (першого плану),

побічних (другого плану) і епізодичних, а з погляду на їх участі в розвитку фабули – на тих, що діють (активних) і пасивних» [цит. за 27, с. 107].

Wilpert G. von. Sachwörterbuch der Literatur

«**Персонаж <Figur>** (лат. *figura* – образ) – будь-яка присутня в поезії, епіці і драмі, фіктивна особистість, що називається також характером; проте слід віддати перевагу сфері «літературних П.» на відміну від природних особистостей і лише контурно окреслених характерів».

«**Герой** є втілення героїч. діянь і чеснот, яке завдяки зразковій поведінці викликає захоплення, так в *героїчній поезії, епосі, пісні і сазі*, що неодноразово виникали з античного культу героїв і предків. У нього передбачається високе соц. походження. З обуржуазненням літ. у ХУІІІ ст. представник соціального і характерного перетворюється на жанрову роль, тому сьогодні взагалі сфера головних персонажів і ролей драми або епічної поезії – центр дії не зважаючи на соціальне походження, стать або персон. властивості; отже, також для негероїчного, пасивного, проблематич., негативного Г. або – *антигероя*, який в сучасній літ. (за винятком тривіальної літ. і соціаліст. реалізму) в якості страждальця або жертви змінив сяючого Г. раннього часу. – *позитивний Г.*, – *протагонист*, – *негативний Г.*, – *Антигерой* « [цит. за 27, с. 107].

Dictionary of World Literary Terms / By J. Shipley

«**Герой**. Центральна фігура або протагонист в літературному творі; персонаж, якому симпатизує читач або слухачі» [цит. за 27, с. 107].

The Longman Dictionary of Poetic Terms / By J. Myers, M. Simms

«**Герой** (від грецького «захисник») – спочатку чоловік – або жінка, героїня – чиї надприродні здібності і характер підіймають його – або її – на рівень бога, напівбога або короля-воїна. Найбільш поширене сучасне розуміння терміну також припускає високий моральний характер людини, чия сміливість, подвиги і благородство цілей примушують виключно ним або нею захоплюватися. Термін також часто невірно використовується як синонім головного персонажа в літературі».

«**Протагоніст** (від грецького – «перший ведучий») в грецькій класичній драмі – актор, який грає першу роль. Термін став позначати головного або центрального персонажа в літературному творі, але того, який може і не бути героєм. Протагоніст боротиметься з тим, з ким він в конфлікті, з **антагоністом**».

Другорядний герой (deuteragonist) (від грецького – «другорядний персонаж») – персонаж другорядної важливості по відношенню до головного героя (протагоніста) в класичній грецькій драмі. Нерідко другорядний герой є **антагоністом**» [цит. за 27, с. 107].

Cuddon J.A. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory.

«**Антигерой.** «Не-герой», або антитеза старомодному герою, який був здатний на героїчні вчинки, був відважним, сильним, хоробрим і винахідливим. Трохи сумнівно, чи існував колись подібний герой в белетристиці, за винятком деяких романів масової (дешевої) літератури і романтичної новели. Проте, існує багато літературних героїв, що виявляють благородні якості і ознаки добродетності. Антигерой – це людина, яка наділена схильністю до невдач. Антигерой некомпетентний, нетактовний, незграбний, дурний і смішний».

«**Герой і героїня.** Головний чоловічий і жіночий персонажі в літературному творі. У критиці ці терміни не мають конотацій добропорядності або честі. Негативні персонажі теж можуть бути центральними» [цит. за 27, с. 107].

А. Чернишев. Персонаж

«**П.** (франц. *personnage*, від лат. *persona* – особистість, особа) – дійова особа драми, романа, повісті і інших художніх творів. Термін «П.» частіше вживається стосовно другорядних дійових осіб» [цит. за 27, с. 107].

Є.П. Баришніков. Літературний герой

«**Л. г.** – образ людини в літературі. Однозначно з Л. г. нерідко вживаються поняття «дійова особа» і «персонаж». Іноді їх розрізняють: Л. г. називають дійових осіб (персонажів), змальованих багатогранніше і вагомніше для ідеї твору. Іноді поняття «Л. г.» відносять лише до дійових осіб, близьких до авторського ідеалу людини (т.з. «позитивний герой») або що утілюють героїч. начало. Слід, проте, відзначити, що в літ. критиці ці поняття, разом з поняттями *характер, тип* і образ є взаємозамінними» [цит. за 27, с. 108].

В.І. Масловський. Літературний герой

«**Л. г.**, художній образ, одне з визначень цілісного існування людини в мистецтві слова. Термін «Л. г.» має два значення: 1) він підкреслює провідне положення дійової особи в творі (як **головного** героя порівняно з

персонажем), вказуючи, що дана особа несе основне проблемно-тематичне навантаження. <...> В деяких випадках поняття «Л. г.» вживається для позначення будь-якої дійової особи твору. 2) Під терміном «Л. г.» розуміється **цілісний** образ людини – в сукупності його зовнішності, образу думок, поведінки і душевного світу; близький за значенням термін «характер» (див. *Характер*), якщо брати його у вузькому, а не в розширеному значенні, позначає внутрішній психологічний розріз особистості, її природні властивості, натуру» [цит. за 27, с. 108].

G. von Wilpert Sachwörterbuch der Literatur.

«**Характер** (грец. – відбиток), в літературознавстві взагалі будь-який персонаж <Figur>, котрий діє в драматичному або оповідному творі, що копіює дійсність або вигаданий, але такий, що виділяється завдяки індивідуальній *характеристиці* своєю особистою своєрідністю на тлі голого, нечітко змальованого *типу*» [цит. за 27, с. 108].

Dictionary of World Literary Terms / By J. Shipley.

«**Тип**. Людина (у романі або драмі), що не є закінченим одиничним образом, а демонструє характерні риси певного класу людей» [цит. за 27, с. 109].

The Longman Dictionary of Poetic Terms / By J. Myers, M. Simms.

«**Характер** (від грецького «робити відмінним») – особистість в літературному творі, чиїми особливостями є легко розпізнавані (хоча іноді і досить складні) моральні, інтелектуальні і етичні якості» [цит. за 27, с. 109].

Д.Д. Благой. Тип

«...В широкому значенні цього слова, всі образи і особистості будь-якого художнього твору неминуче мають типовий характер, є літературними типами». «...Під поняття літературного типу у власному його значенні підійдуть далеко не всі персонажі поетичних творів, а лише образи героїв і осіб із вираженою художністю, тобто такі, що володіють величезною узагальнювальною силою...» «... Окрім типових образів ми знаходимо в літературних творах образи-символи і образи-портрети». «Тоді як образи-портрети мають у собі надлишок індивідуальних рис, що перебільшують їх типові значення, в символічних образах широта цього останнього до кінця розчиняє в собі їх індивідуальні форми» [цит. за 27, с. 109].

Г.П. Абрамович Тип літературний.

«Т. л. (від грец. *typos* – образ, відбиток, зразок) – художній образ певного індивіда, в якому втілені риси, характерні для тієї або іншої групи, класу, народу, людства. Обидва аспекти, що складають органічну єдність, – жива індивідуальність і загальна значущість літературного Т., – є однаково важливими...» [цит. за 27, с. 109].

Ж. Фаріно Введение в литературоведение.

«...Під поняттям «персонаж» ми матимемо на увазі будь-яку особу (з антропоморфними істотами включно), яка одержує в творі статус об'єкту опису (у літературному тексті), зображення (у живописі), демонстрації (у драмі, спектаклі, фільмі)».

«Не всі антропоморфні істоти або особи, котрі зустрічаються в тексті, присутні в ньому однаковим чином. Одні з них мають статус об'єктів світу даного твору. Це, так би мовити, «персонажі-об'єкти». Інші даються тільки як зображення, але самі в світі твору не з'являються. Це «персонажі-зображення». А інші всього лише згадуються, але не виводяться в тексті ані як присутні об'єкти, ані навіть як зображення. Це «відсутні персонажі». Їх слід відрізнити від згадок осіб, які по конвенції даного світу зовсім не можуть в ньому з'явитися. «Відсутні» ж конвенцією не виключаються, а навпаки, допускаються. Тому їх відсутність помітна і цим самим – **значуща**» [цит. за 27, с. 110].

Н. Фрай Анатомія критики.

«Сюжет літературного твору – це завжди розповідь про те, як хтось здійснює щось. «Хтось», якщо це людина, є героєм, а «щось», що йому вдається або не вдається зробити, визначається тим, що він може або міг би зробити, залежно від задуму автора і зумовлених цим очікувань аудиторії...

1. Якщо герой перевершує людей і їх оточення за якістю, то він – божество і розповідь про нього є *міфом* в звичайному сенсі слова, тобто оповіданням про бога ...

2. Якщо герой перевершує людей і своє оточення за *ступенем*, то це – типовий герой сказання. Вчинки його дивовижні, проте сам він зображується людиною. Герой цих оповідей переноситься в світ, де дія звичайних законів природи частково припинена. Тут ми відходимо від міфу у власному сенсі слова і вступаємо в сферу легенди, казки, *Märchen* і їх літературних похідних.

3. Якщо герой перевершує інших людей за ступенем, але залежить від умов земного існування, то це – володар. Він наділений владою, пристрасністю і силою, проте його вчинки все ж таки підлягають критиці суспільства і підкоряються законам природи. Це герой *високого міметичного модусу*, перш за все – герой епосу і трагедії.

4. Якщо герой не перевершує ані інших людей, ані власне оточення, то він є одним з нас: ми ставимося до нього, як до звичайної людини, і вимагаємо від поета дотримуватися тих законів правдоподібності, які відповідають нашому власному досвіду. І це – герой *низького міметичного модусу*, перш за все – комедії і реалістичної літератури. На цьому рівні автору нерідко важко буває зберегти поняття «герой», що уживається у вказаних вище модусах в своєму строгому значенні.

5. Якщо герой нижчий за нас за силою і розумом, так що у нас виникає відчуття, що ми звисока спостерігаємо його несвободу, поразки і абсурдність існування, то тоді герой належить *іронічному модусу*. Це вірно і у тому випадку, коли читач розуміє, що він сам знаходиться або міг би знаходитися в такому ж положенні, про яке, проте, він здатний судити з більш незалежної точки зору» [цит. за 27, с. 111].

Л.Я. Гінзбург Про літературного героя

«Літературний персонаж – це, по суті, серія послідовних появ однієї особи в межах даного тексту. Впродовж одного тексту герой може виявлятися в найрізноманітніших формах ... Механізм поступового нарощування цих проявів особливо очевидний у великих романах, з великою кількістю дійових осіб. Персонаж зникає, поступається місцем іншим, щоб через кілька сторінок знову з'явитися і додати ще одну ланку до нарощуваної єдності.

Ознаки, що повторюються, більш менш стійкі, утворюють властивості персонажа. Він постає як одноякісний або багатоякісний, з якостями односпрямованими або різноспрямованими».

«Поведінка героя і його характерологічні ознаки взаємопов'язані. Поведінка – вияв властивих йому властивостей, а властивості – стереотипи процесів поведінки. При цьому поведінка персонажа – це не тільки вчинки, дії, але і будь-яка участь в сюжетному русі, залучена до дії, а навіть будь-яка зміна душевних станів.

Про властивості персонажа повідомляє автор або розповідач, вони виникають з його самохарактеристики або з думок інших дійових осіб. Разом з тим читачеві самому надається визначати ці властивості – акт, подібний життєвій стереотипізації поведінки наших знайомих, щохвилини нами

здійснюваний. Акт, подібний і одночасно інший, тому що літературний герой заданий нам чужою творчою волею – як завдання з передбаченим рішенням».

«Єдність літературного героя – не сума, а система, з своїми організуючими її домінантами. Не можна, наприклад, зрозуміти і сприйняти структурної єдності поведінки героїв Золя без механізму біологічної спадкоємності або героїв Достоєвського без передумови необхідності особистого рішення етично-філософського питання життя» [цит. за 27, с. 112].

Тема: Форми та прийоми комічного.

Г.В.Ф. Гегель. Естетика

«Досить часто плутають *смішне* і власне *комічне*. Смішним може бути будь-який контраст істотного і його явища, мети і засобів, суперечність, завдяки якій явище знімає себе в самому собі, а мета в своїй реалізації втрачає себе. Комічному ж, навпаки, властива нескінченна доброзичливість і упевненість в своєму безумовному піднесенні над власною суперечністю, а не сумне його переживання: блаженство суб'єктивності, яка, упевнена в самій собі, може перенести розпад своїх цілей і їх реальних втілень».

«З одного боку, *по-перше*, цілі і характери самі по собі позбавлені субстанції, суперечливі і тому нездатні пробити собі дорогу. По-друге, зворотне співвідношення має місце тоді, коли індивіди намагаються піднятися до рівня субстанційних цілей і характерів, для здійснення яких вони як індивіди є абсолютно протилежним інструментом». «Третій елемент на додаток до цих двох складає використання зовнішнього випадку, завдяки багатообразним і дивовижним хитросплетінням якого виникають ситуації, де цілі і їх здійснення, внутрішній характер і зовнішні його обставини утворюють комічні контрасти і призводять до комічної розв'язки» [цит. за 27, с. 178].

М.М. Бахтін. Франсуа Рабле та народна культура Середньовіччя і Ренесансу

«Гротескний тип образності (тобто метод побудови образів) – це найдавніший тип: ми зустрічаємося з ним в міфології і в архаїчному мистецтві всіх народів, зокрема, звичайно, і в докласичному мистецтві стародавніх греків і римлян».

«Розквіт гротескового реалізму – це образна система народної сміхової культури середньовіччя, а його художня вершина – література Відродження. Тут, в епоху Відродження, вперше з'являється і термін гротеск, але спочатку лише у вузькому значенні. В кінці XV століття в Римі при розкопці

підземних частин терм Тіта був виявлений незнайомий до того часу різновид римського живописного орнаменту. Цей вид орнаменту і назвали по-італійськи «la grottesca» від італійського ж слова «grotta», тобто грот, підземелля. Дещо пізніше аналогічні орнаменти були виявлені і в інших місцях Італії. У чому ж суть цього виду орнаменту? Віднайдений римський орнамент вразив сучасників надзвичайною, химерною і вільною грою рослинними, тваринними і людськими формами, які переходять одна в одну, ніби породжують одна одну. Немає тих різких і інертних меж, які розділяють ці «царства природи» в звичайній картині світу: тут, в гротеску, вони сміливо порушуються. Немає тут і звичної статичності в зображенні дійсності: рух перестає бути рухом готових форм – рослинних і тваринних – в готовому ж і стійкому світі, а перетворюється на внутрішній рух самого буття, що виражається в переході одних форм в інші, у вічній незавершеності буття. У цій орнаментальній грі відчувається виняткова свобода і легкість художньої фантазії, причому свобода ця відчувається як весела вільність.

Цей веселий тон нового орнаменту вірно зрозуміли і передали Рафаель і його учні в своїх наслідуваннях гротеску при розписі ними ватиканських лоджій. Така основна особливість того римського орнаменту, до якого вперше був застосований термін «гротеск». Це було просто нове слово для позначення нового, як тоді здавалося, явища. І первинне значення його було дуже вузьким – віднайдений різновид римського орнаменту. Але річ у тому, що різновид цей був маленьким шматочком (уламком) величезного світу гротескової образності, який існував на всіх етапах античності і продовжував існувати в середні віки і в епоху Ренесансу. І в шматочку цьому були відбиті характерні риси цього величезного світу. Цим забезпечувалося подальше продуктивне життя нового терміну – його поступове розповсюдження на весь майже неозорий світ гротескової образності».

«Перша спроба теоретичного аналізу, точніше – просто опису, і оцінки гротеску належить **Вазарі**, спираючись на думки Вітрувія (римського архітектора і мистецтвознавця епохи Августа), негативно оцінює гротеск. Вітрувій – Вазарі його співчутливо цитує – засуджував нову «варварську» моду «розмальовувати стіни чудовиськами замість ясних відображень наочного світу», тобто засуджував гротесковий стиль з класичних позицій як грубе порушення «природних» форм і пропорцій. На цій же позиції стоїть і Вазарі. І ця позиція, по суті, панувала впродовж тривалого часу. Більш глибоке і розширене розуміння гротеску з'явиться лише в другій половині XVIII століття».

«Цій проблемі і була присвячена невелика робота, що вийшла у 1761 році, **Юстуса Мезера** «Арлекін, або Захист гротесково-комічного» (M c s e r

Justus. Harlekin oder die Verteidigung des Grotesck-Komischen)...Мезер розкриває деякі особливості гротескового світу: він називає його «хімерним», тобто таким, що поєднує чужорідні елементи, відзначає порушення природних пропорцій (гіперболічність), наявність карикатурного і пародійного елементу. Нарешті, Мезер підкреслює сміхове начало гротеску, причому він виводить сміх з потреби людської душі в радості і веселості. Така перша, поки що досить вузька апологія гротеску. У 1788 році німецький учений Флегель, автор чотиритомної історії комічної літератури і книги «Історія придворних блазнів», випустив свою «Історію гротескової коміки». Флегель не визначає і не обмежує поняття гротеску ані з історичною, ані з систематичної точки зору. Він відносить до гротеску все те, що різко відхиляється від звичайних естетичних норм і в чому різко підкреслений і перебільшений матеріально-тілесний момент».

«В передромантизмі і в ранньому романтизмі відбувається відродження гротеску, але з корінним переосмисленням його...Першим і дуже значним виразом нового суб'єктивного гротеску є «Трістрам Шенді» Стерна (своєрідний переклад раблезіанського і сервантівського світовідчуття на суб'єктивну мову нової епохи). Інший різновид нового гротеску – готичний або чорний роман. У Німеччині суб'єктивний гротеск одержав, можливо, найбільш сильний і оригінальний розвиток. Це – драматургія «бурі і натиску» і ранній романтизм (Ліні, Клінгер, молодий Тік), романи Гіппеля і Поля Жана і, нарешті, творчість Гофмана, що здійснив величезний вплив на розвиток нового гротеску в подальшій світовій літературі. Теоретиками нового гротеску стали Фр.Шлегель і Жан-Поль».

«Найістотнішому перетворенню в романтичному гротеску піддалося сміхове начало. Сміх, зрозуміло, залишився: адже в умовах монолітної серйозності ніякий – навіть найбоязкіший – гротеск неможливий. Але сміх в романтичному гротеску редукувався і набув форми гумору, іронії, сарказму. Він перестав бути радісним і тріумфуючим сміхом. Позитивний відроджуючий момент сміхового начала ослаблений до мінімуму».

«Переродження сміхового начала, що є організуючою силою гротеску, втрата ним своєї відроджуючої сили призводить до ряду інших істотних відмінностей романтичного гротеску від гротеску середньовічного і ренесансного. Найяскравіше ці відмінності виявляються у відношенні до страшного. Світ романтичного гротеску – це в тому або іншому ступені страшний і чужий людині світ. Все звичне, звичайне, буденне, обжите, загально визнане виявляється раптом безглуздом, сумнівним, чужим і ворожим людині. Свій світ раптом перетворюється на чужий світ. У

звичайному і нестрашному раптом розкривається страшно. Така тенденція романтичного гротеску (у найбільш крайніх і різких його формах)».

«Фрідріх Шлегель в своїй «Розмові про поезію» (Schlegel Friedrich, Gespräch ber die Poesie, 1800) торкається гротеску, хоч і без чіткого термінологічного позначення його (зазвичай він називає його арабескою). Фр.Шлегель вважає гротеск («арабеску») «найдавнішою формою людської фантазії» і «природною формою поезії». Він знаходить гротеск у Шекспіра і Сервантеса, у Стерна і Поля Жана. Сутність гротеску він бачить в химерному змішанні чужорідних елементів дійсності, в руйнуванні звичайного порядку світу, у вільній фантастичності образів і в «зміні ентузіазму і іронії».

«Більш різко розкриває риси саме романтичного гротеску Жан-Поль в своєму «Вступі до естетики» («Vorschule der Dsthetic»). І він не використовує тут терміну гротеск і розглядає його як «знищувальний гумор». Жан-Поль розуміє гротеск досить широко, не тільки в межах літератури і мистецтва: він відносить сюди і свято дурнів, і свято осла («ослячі меси»), тобто сміхові обрядово-видовищні форми середньовіччя. З літературних явищ епохи Відродження він досить часто звертається до Рабле і Шекспіра».

«Значно пізніше (починаючи з кінця двадцятих років XIX століття) відбувається відродження гротескового типа образності і у французькому романтизмі. Цікаво для французького романтизму поставив проблему гротеску Віктор Гюго, спочатку в своїй передмові до «Кромвеля», а потім в книзі про Шекспіра. Гюго розуміє гротесковий тип образності дуже широко. Він знаходить його в докласичній античності (Гідра, Гарпії, Циклопи і інші образи гротескової архаїки), а потім відносить до цього типа всю післяантичну літературу, починаючи з середньовічної. «Гротеск, – говорить Гюго, – всюди: з одного боку він створює безформне і жахливе, з іншої – комічне і буффонне». Істотний аспект гротескового – потворне. Естетика гротеску – це значною мірою естетика потворного. Але одночасно Гюго ослаблює самостійне значення гротеску, оголошуючи його контрастним засобом для піднесеного. Гротескове і піднесене взаємно доповнюють одне одного, їх єдність (досягнута найповніше у Шекспіра) і дає справжню красу, недоступну чистій класиці».

«Цікавість до гротеску і до минулих етапів його розвитку поділяли і інші французькі романтики, причому на французькому ґрунті гротеск сприймався як національна традиція. У 1853 році вийшла книга (рід збірки) Теофіля Готьє під назвою «Гротески» («Les grotesques»). Теофіль Готьє зібрав тут представників французького гротеску, розуміючи його досить

широко: ми знайдемо тут і Війона, і поетів-лібертинів XVII століття (Теофіля де Віо, Сент-Амана), і Скаррона, і Сірано де Бержерака, і навіть Скюдері.

Таким є романтичний етап в розвитку гротеску і його теорії. На закінчення потрібно підкреслити два позитивні моменти: по-перше, романтики шукали народне коріння гротеску і, по-друге, вони ніколи не приписували гротеску суто сатиричних функцій». «Кілька слів про розуміння гротеску в естетиках Гегеля і Ф.-Т. Фішера. Говорячи про гротеск, Гегель, по суті, має на увазі тільки гротескову архаїку, яку він визначає як вираз докласичного і дофілософського стану духу. Ґрунтуючись головним чином на індійській архаїці, Гегель характеризує гротеск трьома рисами: змішанням різнорідних сфер природи, безмірністю в перебільшеннях і множенням окремих органів (багаторуки, багатоногі образи індійських богів). Організуючої ролі сміхового начала в гротеску Гегель зовсім не знає і розглядає гротеск поза будь-яким зв'язком з комічним. Ф.-Т.Фішер в питанні про гротеск відступає від Гегеля. Сутність і рушійна сила гротеску, по Фішеру, – смішне, комічне. «Гротеск – це комічне у формі чудесного, це – «міфологічна коміка». Ці визначення Фішера не позбавлені відомої глибини». «Слід сказати, що в подальшому розвитку філософської естетики аж до наших днів гротеск так і не одержав належного розуміння і оцінки: для нього не виявилося місця в системі естетики». «В 1894 році вийшла в світ найґрунтовніше праця, присвячена гротеску, – книга німецького ученого Шнеєганса «Історія гротескової сатири» (Schneegans. Geschichte der grotesken Satyre). Книга ця в значній своїй частині присвячена творчості Рабле, яку Шнеєганс вважає найбільшим представником гротескової сатири, але в ній подається і короткий нарис деяких явищ середньовічного гротеску. Шнеєганс – найбільш послідовний представник суто сатиричного розуміння гротеску. Гротеск для нього завжди і лише суто негативна сатира, це «перебільшення неналежного», заперечуваного, притому таке перебільшення, яке виходить за межі вірогідного, стає фантастичним. Саме шляхом таких надмірних перебільшень неналежного йому завдається морального і соціального удару. Такою є сутність концепції Шнеєганса. Шнеєганс абсолютно не розуміє позитивного гіперболізму матеріально-тілесного початку в середньовічному гротеску і у Рабле. Не розуміє він і позитивної відроджуючої і оновлюючої сили гротескового сміху. Він знає лише суто негативний, риторичний сміх сатири XIX століття і у дусі його тлумачить явище середньовічного і ренесансного сміху. Це крайній вираз спотворюючої модернізації сміху в літературознавстві. Не розуміє Шнеєганс і універсалізму гротескових образів. Але концепція Шнеєганса дуже типова для всього літературознавства другої половини XIX і

перших десятиліть ХХ століття. Навіть і в наші дні суто сатиричне розуміння гротеску і, зокрема, творчості Рабле у дусі Шнеєганса ще далеко не подолане».

«В ХХ столітті відбувається нове і могутнє відродження гротеску, хоча слово «відродження» і не цілком придатне до деяких форм новітнього гротеску.

Картина розвитку новітнього гротеску досить складна і суперечлива. Але, загалом, можна виділити дві лінії цього розвитку. Перша лінія – модерністський гротеск (Альфред Жаррі, сюрреалісти, експресіоністи та ін.). Цей гротеск пов'язаний (різною мірою) з традиціями романтичного гротеску, в даний час він розвивається під впливом різного перебігу екзистенціалізму. Друга лінія – реалістичний гротеск (Томас Манн, Бертольт Брехт, Пабло Неруда та ін.), він пов'язаний з традиціями гротескового реалізму і народної культури, а іноді відображає і безпосередній вплив карнавальних форм (Пабло Неруда).

Характеристика особливостей новітнього гротеску зовсім не входить в наші завдання. Ми зупинимося лише на новітній теорії гротеску, пов'язаній з першою, модерністською лінією його розвитку. Ми маємо на увазі книгу видатного німецького літературознавця Вольфганга Кайзера «Гротескове в живописі та літературі» (Kauser Wolfgang. Das Grotleske in Malerei und Dichtung, 1957)».

«Для Кайзера головне в гротесковому світі – «щось вороже, чуже і нелюдське» («das Unheimliche, das Verfremdete und Unmenschliche», с. 81).

Особливо підкреслює Кайзер момент чужості: «Гротескове – це світ, що став чужим» («das Grotleske ist die entfremdete Welt», с. 136). Кайзер пояснює це визначення, зіставляючи гротеск з світом казки. Адже і світ казки, якщо дивитися на нього зі сторони, теж можна визначити як чужий і незвичайний, але це не світ, що став чужим. У гротеску ж те, що було для нас своїм, рідним і близьким, раптово стає чужим і ворожим. Саме наш світ перетворюється раптом на чужий» [3, с.39-60].